

**EBÛ İSHÂK ES-SA‘LEBÎ’NİN EL-KEŞF
VE’L-BEYÂN ADLI ESERİNDE
ESBÂB-I NÜZÛL**

Rukiye ÇABUK

**Yüksek Lisans Tezi
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Doç. Dr. Faiz KALIN
2019
Her Hakkı Saklıdır.**

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

Rukiye ÇABUK

**EBÛ İSHÂK ES-SA‘LEBÎ’NİN EL-KEŞF VE’L-BEYÂN ADLI
ESERİNDE ESBÂB-I NÜZÛL**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİ
Doç. Dr. Faiz KALIN**

ERZURUM– 2019

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ BEYAN FORMU

26/04/2019

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "EBÛ İSHÂK ES-SA'LEBÎ'NİN EL-KEŞF VE'L-BEYÂN ADLI ESERİNDE ESBÂB-I NÜZÛL" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim *.

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

26/04/2019

Rukiye ÇABUK

* LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE

.....

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internette paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

F-83/00/22.12.2016

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

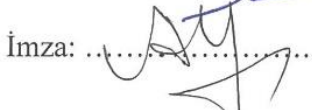
TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç. Dr. Faiz KALIN danışmanlığında, Rukiye ÇABUK tarafından hazırlanan bu çalışma 26/04/2019 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Şehinşah DAVUTLU İmza:

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Faiz KALIN İmza:

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Üyesi¹ İmza:
Ali YILMAZ

Prof. Dr. Sait UYLAŞ
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	V
ABSTRACT	VI
KISALTMALAR DİZİNİ	VII
ÖNSÖZ.....	VIII

GİRİŞ

I. SA‘LEBÎ’NİN YAŞADIĞI ASRA GENEL BİR BAKIŞ	1
A. NİŞÂBUR’UN BULUNDUĞU BÖLGE VE ÖZELLİKLERİ.....	1
B. SİYASİ DURUM.....	2
C. SOSYAL DURUM	4
II. SA‘LEBÎ’NİN HAYATI VE ESERLERİ	5
A. HAYATI.....	5
B. ESERLERİ.....	8
III. EL-KEŞF VE’L-BEYÂN ‘AN TEFSİRİ’L-KUR’ÂN.....	9
A. HAKKINDA SÖYLENENLER	11
B. KAYNAKLARI.....	13
C. NÜSHALARI	13
IV. ESBÂB-I NÜZÛL	16
A. ESBÂB-I NÜZÛLÜN TANIMI.....	17
B. ESBÂB-I NÜZÛLÜ BİLMENİN YOLU	18
C. ESBÂB-I NÜZÛLÜ BİLMENİN ÖNEMİ.....	20
D. ESBÂB-I NÜZÛL VE TARİHSELLİK İLİŞKİSİ.....	22
E. ESBÂB-I NÜZÛLE DAİR ESERLER	25

BİRİNCİ BÖLÜM

EBÛ İSHÂK ES-SA‘LEBÎ’NİN ESBÂB-I NÜZÛL ANLAYIŞI VE METODU

1.1. RİVÂYET AÇISINDAN.....	27
1.1.1. Rivâyetleri Sûrelerin Giriş Bölümünde Vermesi	27
1.1.2. Âyetlerin Tefsirine Başlamadan Önce Esbâb-ı Nüzûl Rivâyeti Vermesi	29
1.1.3. Rivâyetleri Âyetlerin Tefsiri Bölümünde Vermesi	30
1.1.4. Rivâyetin İleride Geleceğini Haber Vermesi	31

1.1.5. Daha Önce Zikrettiği Bir Rivâyete Atıfta Bulunması	35
1.1.6. Rivâyetleri Toplu Bir Şekilde Ana Hatlarıyla Vermesi	37
1.1.7. Rivâyetleri Yeri Geldikçe Detaylandırarak Vermesi	39
1.1.8. Rivâyetlerin Farklı Varyasyonlarını Vermesi	40
1.1.9. Rivâyetleri Özetleyerek Vermesi	42
1.2. ÂYET AÇISINDAN	43
1.2.1. Âyetin Kelime Anlamını Açıklamada Sebeb-i Nüzûl Rivâyeti Vermesi.....	43
1.2.2. Âyetin Bir Bölümü İçin Sebeb-i Nüzûl Rivâyeti Vermesi.....	44
1.2.3. Âyetin Bölümlerinin Farklı Hadiseler Üzerine İnmesi	45
1.2.4. Tek Bir Âyet İçin Bir Sebeb-i Nüzûl Rivâyeti Vermesi	49
1.2.5. Tek Bir Âyet İçin Birden Fazla Sebeb-i Nüzûl Rivâyeti Vermesi	50
1.2.6. Bir Grup Âyet İçin Ortak Sebeb-i Nüzûl Rivâyeti Vermesi.....	51
1.3. SÛRE AÇISINDAN	53
1.3.1. Tek Bir Sûre İçin Bir Sebeb-i Nüzûl Rivâyeti Vermesi.....	53
1.3.2. Bir Sûre İçin Birden Fazla Sebeb-i Nüzûl Rivâyeti Vermesi.....	54
1.3.3. İki Sûre İçin Ortak Sebeb-i Nüzûl Rivâyeti Vermesi.....	57
1.3.4. Sûrenin Sebeb-i Nüzûl Rivâyetini Nüzûl Başlığı Altında Vermesi	58
1.3.5. Sûrelerin Mekkî ve Medenî Oluşuna Değınmesi	60
1.4. KAYNAKLAR AÇISINDAN.....	62
1.4.1. Rivâyetlerin Râvi ve Kaynağını Belirtmesi.....	63
1.4.2. Rivâyetleri Sadece Bir Râviden Nakletmesi	65
1.4.3. Rivâyetleri Birkaç Râviden Birleştirerek Nakletmesi	66
1.4.4. Rivâyetlerin Râvi ve Kaynağını Belirtmemesi.....	67
1.4.5. Rivâyetlerde İhtilafa Değınmesi.....	68
1.4.6. Rivâyetlerde İttifaka Değınmesi.....	71
1.5. İSNADLAR AÇISINDAN	72
1.5.1. Rivâyetler İçin Mukaddimesinde Kullandığı Sened Zincirleri	73
1.5.2. Rivâyetleri Verirken Sened Zincirlerini Kısaltması	75
1.5.3. Rivâyeti Senedsiz Nakletmesi	76
1.5.4. Sahîh Sened Kullanması.....	77
1.5.5. Zayıf Sened Kullanması	79
1.6. SEBEB-İ NÜZÛL İÇİN KULLANDIĞI TABİRLER.....	81

1.6.1. Sebeb-i Nüzûl Rivâyetlerinin Başında Kullandığı Tabirler	81
1.6.2. Sebeb-i Nüzûl Rivâyetlerinin Sonunda Kullandığı Tabirler	84
1.7. RİVÂYETLERDE BAHSEDİLEN KONULAR AÇISINDAN	88
1.7.1. Mekânların Belirtildiği Rivâyetler	88
1.7.2. Nüzûl Zamanına Değinen Rivâyetler	89
1.7.3. Şahıs Belirtilen Rivâyetler.....	90
1.7.4. Topluluk Belirtilen Rivâyetler.....	92
1.7.5. Nüzûl Ortamını Yansıtan Rivâyetler	93
1.7.6. Nâsîh-Mensûh Konusunda Değinen Rivâyetler.....	94
1.7.7. İtikadî Meselelere Değinen Rivâyetler.....	99
1.7.8. Fıkhî Meselelere Değinen Rivâyetler.....	101
1.8. SEBEB-İ NÜZÛL RİVÂYETLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	103
1.8.1. Birden Fazla Rivâyet Verip Tercihinde Bulunması	104
1.8.2. Rivâyetleri Verirken Farklı Âyetlerle Bağlantı Kurması	107
1.8.3. Farklı Âyetlerin Sebeb-i Nüzûl Rivâyetlerini Birleştirmesi.....	109

İKİNCİ BÖLÜM

EBÛ İSHÂK ES-SA‘LEBÎ’NİN ESBÂB-I NÜZÛL ANLAYIŞININ KRİTİĞİ

2.1. OLUMLU AÇIDAN.....	110
2.1.1. Sened Zincirlerine Mukaddimesinde Topluca Değilmesi	110
2.1.2. Aynı Rivâyeti Farklı Râvilerden Birleştirerek Vermesi.....	111
2.1.3. Özetlemeyi Kendisine İlke Edinmesi	113
2.1.4. Âyetin Manasını Sebeb-i Nüzûl Rivâyetleriyle Desteklemesi.....	114
2.2. OLUMSUZ AÇIDAN.....	115
2.2.1. Sebeb-i Nüzûl Rivâyetlerini Verirken Sened Zinciri ve Kaynak İsmi Belirtmemesi	115
2.2.2. Sebeb-i Nüzûl Rivâyetlerini Verip Görüş ve Tercihini Bildirmemesi	117
2.2.3. Nüzûl Öncesi Döneme Ait Haberleri Nüzûl Kalıplarıyla Vermesi.....	119
2.2.4. Uydurma ve İsrâîli Haberlere Yer Vermesi.....	121
2.2.5. Siyer Konularında Sözü Gereğinden Fazla Uzatması	125
SONUÇ.....	132

KAYNAKÇA.....	135
ÖZGEÇMİŞ.....	140

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EBÛ İSHÂK ES-SA‘LEBÎ’NİN EL-KEŞF VE’L-BEYÂN ADLI ESERİNDE
ESBÂB-I NÜZÛL

Rukiye ÇABUK

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Faiz KALIN

2019, 140 sayfa

Jüri: Doç. Dr. Faiz KALIN (Danışman)
Prof. Dr. Şehmus DEMİR
Dr. Öğr. Üyesi Ali YILMAZ

Bu çalışmada; h. V. asırda yaşamış Ebû İshâk es-Sa‘lebî ’nin “el-Keşf ve’l-Beyân” adı ile bilinen eserinde esbâb-ı nüzûle yaklaşımı ele alınmaktadır. Bunun neticesinde Ebû İshâk es-Sa‘lebî ’yi daha yakından tanımak için yaşamış olduğu dönemden tarihi bilgiler vererek çalışmaya başlanılmıştır. Daha sonra müfessirin hayatı, meşgul olduğu ilimler, hocaları, talebeleri, eserleri ve tefsir ilmindeki yeri belirtilmiştir. Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde esbâb-ı nüzûlün tanımı, esbâb-ı nüzûlü bilmenin yolu, esbâb-ı nüzûlü bilmenin önemi izah edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada, eserdeki esbâb-ı nüzûl rivâyetleri geniş bir tasnife tabi tutulmuştur. Söz konusu rivâyetlerin eserdeki takdim şekli, takdiminde kullanılan ifadeler, bu hususta Sa‘lebî ’nin kaynakları ve rivâyetler hakkındaki değerlendirmeleri incelenmeye çalışılmıştır.

Yapılan çalışma sonucunda; Sa‘lebî ’nin yaşamış olduğu asırda mezhep çatışmalarının olduğu, birçok ırkın bir arada yaşadığı ve birbirlerinden etkilendiği görülmektedir. Ve bu dönemin sonucunda ortaya çıkan el-Keşf ve’l-Beyân tefsirinde ne kadar rivâyet usûlü dikkate alınarak te’lif edilmişse de dirâyet yönünün de ihmal edilmediği tespit edilmiştir.

Sa‘lebî esbâb-ı nüzûl konusuna büyük önem vermiş, tespit ettiği yüzlerce esbâb-ı nüzûl haberlerini bazen senedle bazen de ilk râvi veya kaynağını vererek naklettiği görülmektedir. Diğer yönden müfessir, sahabe, tâbiîn ve tebeu’t-tâbiînden de çoğu kere senedsiz esbâb-ı nüzûl haberleri vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Sa‘lebî, el-Keşf ve’l-Beyân, esbâb-ı nüzûl, rivâyet, tefsir

ABSTRACT**MASTER'S THESIS****ESBÂB-I NÜZÛL IN THE EL-KEŞF VE'L-BEYÂN 'AN OF THE EBÛ ISHÂK
ES-SA'LEBÎ****Rukiye ÇABUK****Advisor: Assoc. Prof. Dr. Faiz KALIN****2019, page: 140****Jury: Assoc. Prof. Dr. Faiz KALIN (Advisor)****Prof. Dr. Şehmus DEMİR****Assist. Prof. Dr. Ali YILMAZ**

In this study, his approach to esbâb-ı nüzûle in work known as “el-Keşf ve'l-Beyân” of Ebû Ishâk es-Sa'lebî, who lived in the hijri 15th century, has been analysed. As a result of this, to get to know Ebû Ishâk es-Sa'lebî better, the study has started by giving historical information about the period in which he lived. Later on; the life, teachers, students, works of glossator, sciences he has been working on as well as his place in exegetics have been indicated. In the following chapters of our study, the definition of esbâb-ı nüzûl, the way to knowing esbâb-ı nüzûl, the importance of knowing esbâb-ı nüzûl was tried to be explained. In the study, esbâb-ı nüzûl rumours in the work were subjected to a wide classification. The form of presentation of the aforementioned rumours in the work, the expressions used in the presentation, in this connection the sources and the evaluations of Sa'lebî about the rumours are tried to be examined.

As a result of the study; it is seen that in the century in which Sa'lebî has lived, there are sectarian conflicts, many races live together and they are influenced by each other. Although the exegesis of the el-Keşf ve'l-Beyân that emerged at the end of this period has been described by taking the narration method into consideration, it has been determined that the direction of acumen is not neglected.

Sa'lebî gave great importance to the issue of esbâb-ı nüzûl stories, which Sa'lebî has detected, sometimes muniment and sometimes with first transferor or source. On the other hand, müfessir many times gave the undocumented the esbâb-ı nüzûl news from the companions of prophet Muhammad, tâbiîn ve tebeu't-tâbiînden.

Key Words: Sa'lebî, el-Keşf ve'l-Beyân, esbâb-ı nüzûl, narration, exegesis.

KISALTMALAR DİZİNİ

A.Ş.	: Anonim Şirketi.
b.	: Oğul.
Bkz.	: Bakınız.
D.E.Ü.	: Dokuz Eylül Üniversitesi.
ed.	: Editör.
h.	: Hicri.
hz.	: Hazreti.
KSÜ.	: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.
m.	: Miladi.
ö.	: Ölümü.
r.a.	: Radiyallahu anh (Allah ondan razı olsun).
s.a.v.	: Sallallahü aleyhi ve sellem (Allah ona salat ve selam etsin).
tahk.	: Tahkik.
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı.
vb.	: Ve benzeri.

ÖNSÖZ

Ebû İshâk es-Sa‘lebî ’nin *el-Keşf ve’l-Beyân* isimli eseri birçok kaynakta referans gösterilmesine rağmen bu eserle ilgili kapsamlı çalışmalar yapılmamıştır. Sa‘lebî, bazı âlimler tarafından tefsir alanında zamanının bir tanesi olarak kabul edilse de özellikle usûlü hadis yönünden tefsirinde isrâîli haber ve bâtil kıssalara yer vermesinden dolayı güvenilir biri olmadığını söyleyenler de olmuştur. Biz hazırladığımız bu çalışmamızda Sa‘lebî ’nin eserini esbâb-ı nüzûl rivâyetleri açısından incelemeye çalıştık.

Çalışmamızda evvela, giriş bölümünde tezimizin konusunu oluşturan Ebû İshâk es-Sa‘lebî ve esbâb-ı nüzûl hakkında bazı bilgilere yer verdik. Birinci bölümde Sa‘lebî ’nin sebep-i nüzûl anlayışı ve metodu üzerinde durarak burada sebep-i nüzûl rivâyetlerini sunuş tarzından, sebep-i nüzûl rivâyetlerini naklederken kullandığı tabirlerden, rivâyetlerde bahsedilen konular açısından ve sebep-i nüzûl rivâyetlerini nasıl değerlendirdiğinden bahsettik. Tezimizin son bölümünde ise Sa‘lebî ’nin esbâb-ı nüzûl anlayışının kritiğini olumlu ve olumsuz açıdan yaparak sonuca bağlamaya çalıştık. Biz bu çalışmada Sa‘lebî ’nin *el-Keşf ve’l-Beyân* adlı eserinde esbâb-ı nüzûl üzerine çalışmayı uygun gördük. Gayret bizden, tevfik Allah’tandır.

Bu tez çalışmama bilgi ve tecrübeleriyle değerli katkılarda bulunan devamlı istifade ettiğim başta danışman hocam sayın Doç. Dr. Faiz KALIN’a, şahsıma kıymetli vakitlerini ayırarak çalışmama önerilerde bulunan hocam Prof. Dr. Ömer DUMLU’ya ve desteklerini esirgemeyen bölüm hocalarıma teşekkürlerimi arz ederim. Maddi ve manevi destekleri ile yanımda olan başta ablam Hediye ÇABUK ve kuzenim Saliha AKAR olmak üzere bütün aileme şükranlarımı sunuyorum.

Erzurum, 2019

Rukiye ÇABUK

GİRİŞ

I. SA‘LEBÎ’NİN YAŞADIĞI ASRA GENEL BİR BAKIŞ

Sa‘lebî ’nin doğum tarihi ve doğum yeri ile ilgili kaynaklar bilgi vermemektedir. Ancak doğduğu yere nispetle Nîsâburi denildiğini ve bu yerin Horasan bölgesinin Nîşâbur şehri olduğunu söylemişlerdir. Ders aldığı hocalardan hareketle de III. (IX) yüzyıl ortalarında doğduğunu söylemişlerdir. Şimdi biz Sa‘lebî ’nin yaşadığı bu şehri o asırdaki dönemde inceleyelim.

A. NÎŞÂBUR’UN BULUNDUĞU BÖLGE VE ÖZELLİKLERİ

Horasan ismi “güneşin doğduğu yer, güneş ülkesi; doğu bölgesi” anlamlarına gelir. Büyük ihtimalle Horasan ismi Sâsânîler döneminde oluşmuş ve kısa zaman içinde bilinmeye başlanmıştır.¹

Horasan bölgesi tarihte İran’ın kuzeydoğusunda yer alan bir coğrafya iken², günümüzde ise başta İran olmak üzere, Türkmenistan ve Afganistan sınırları içerisinde bulunan bölgeyi temsil etmektedir.³ İslam coğrafyacılarına göre Horasan bölgesi, “ümmühât” denilen Nîşâbur, Herat, Merv ve Belh merkezleri etrafında çevrilen bir bölge olarak tarif edilmiştir. Bu dört büyük şehir Tâhiriler’e gelinceye kadar mevcut yerli merzûbânlar tarafından temsil edilmiştir.⁴ Merzûbân aslında Farsça bir kelime olup, “hudud bölgesi” anlamına gelen “merz” ve “gözetici” manasında olan “ban” sözcüklerinin birleşiminden oluşmuştur. Bu kelimeyle sınırlarda görevlendirilen üst rütbeli kişiler kastedilmiştir. Bu idarecilerin en yüksek makamlardan müstakil hareket ettikleri, çeşitli askeri anlaşmalar yaptıkları bilinmektedir. Araplar zamanında bu kelime Mecûsîlerin reisi anlamında da kullanılmıştır.⁵

¹ Osman Çetin, “Horasan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, XVIII, 234.

² Çetin, XVIII, 234.

³ Cihan Piyadeoğlu, *Büyük Selçuklular Döneminde Horasan*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008, 1.

⁴ Recep Uslu, *Hicri I-II. Yüzyıllarda Horasan Tarihi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1997, 27.

⁵ Uslu, 106-107.

Horasan'ın Orta Asya ve İran arasında hudud bölgesi olmasından dolayı burada tarihte⁶ ilk Türkler ve Farslar yaşamışlardır. Daha sonra bu bölgeye, Emevilerden sonra Araplar da katılmışlardır. Ancak zamanla, Türk nüfusu ve nüfuzu giderek artarak⁷ farklı soylardan oluşan bir nüfusa sahip olmuştur. Bu sebeple Horasan bölgesi birbirinden farklı uygarlıklara ve çok eski yerleşim yerlerine de şahitlik etmiştir.⁸

Horasan'a bağlı olan Nîşâbur şehri, önemli tarihî ticaret yolları üzerinde kurulduğundan⁹ ticaret kervanlarının da uğrak yeri olmuştur. Nîşâbur şehri, Horasan'ın en zengin ve büyük dört şehriden biri olmuştur.¹⁰ X. asırdan sonra da Nîşâbur'a verilen önem artmıştır. Ayrıca Nîşâbur'a bağlı çok sayıda şehir ve kasaba da bulunmaktadır.¹¹

Nîşâbur'un asıl gelişimi Tâhirîler'in bu şehri kendilerine başkent yapmalarından sonra olmuştur.¹² İbn Battûta (770/1368-69) seyahatnamesinde Nîşâbur'u, bağlarından, bahçelerinden, sularının bolluğundan ve güzelliğinden dolayı Dimaşk'a benzetmiştir.¹³ İbn Havkal (367/977) ise Nîşâbur'un çarşısı ve pazarlarını uzun uzun anlattıktan sonra sözü şehrin su kanallarına getirmektedir: "Bu şehrin sularının çoğu kanallardandır. Evlerin altından akar ve şehrin dışındaki tarlalarda açığa çıkar."¹⁴

B. SİYASİ DURUM

Siyasi bakımdan hicri dördüncü asır, Abbâsîlerin merkezi otoritelerinin sarsılmaya başladığı bir dönem olmuştur. Bu sırada Tâhir b. Hüseyin, Abbâsî Halifesi Me'mûn'un kendisini öldüreceği düşüncesine kapılmıştır. Bu sebeple Bağdat'tan gitmek için Horasan bölgesinde görev verilmesini istemiştir. Tâhirîler'in Horasan bölgesine gelmesiyle de Tâhirîler hanedanlığı kurulmuş ve Nîşâbur gelişmeye başlamıştır.¹⁵

⁶ Çetin, XVIII, 234.

⁷ Sebahattin Samur, "İslam Coğrafyacılarına Göre Horasan; Yeri ve X. Yüzyıldaki Durumu", *Bilimname*, IX, 2005/3, 93.

⁸ Çetin, XVIII, 234.

⁹ Osman Gazi Özgüdenli, "Nîşâbur", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2003, XXVII, 149.

¹⁰ Uslu, 29.

¹¹ Piyadeoğlu, 2.

¹² Samur, 97.

¹³ Haşim Şahin, Yunus Arifoğlu, "Selçuklu Öncesi Dönemde Horasan: Coğrafi Konum, İktisadi Yapı ve Şehirler", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 3, 2013, 378.

¹⁴ Samur, 97.

¹⁵ Hasan Kurt, "Tâhirîler", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, XXXIX, 403.

Tâhir b. Hüseyin, Horasan valiliği döneminde bağımsızlığını ilan etmiş ve Halife Me'mûn Bâbek'in, Hâricîlerin ve Zeydîlerin çıkardığı isyana Tâhirîler'in isyanlarını eklenmesini istemediğinden onları kendilerine bağlı valilermiş gibi kabul etmişlerdir. Bu sebeple, Tâhir b. Hüseyin'in vefatından sonra da bölgeye onun oğlu Talha'yı vali olarak atamıştır. Talha b. Tâhir Horasan'da Âbbasî hâkimiyetini ölümüne kadar güçlendirmeye çalışmıştır. Talha b. Tâhir'den sonra görevlendirilen kardeşi Abdullah b. Tâhir de isyanları kontrol altına alarak idare merkezini Merv'den Nîşâbur'a taşımıştır. Daha sonra bölgede Muhammed b. Tâhir'in valiliği kabul edildi. Muhammed b. Tâhir kendini eğlenceye aşırı ölçüde vermesinden dolayı bölgeye Saffârîler egemen olmayı başarmıştır. Ya'kub b. Leys önce Sîstan, Kirman ve Herat'ı ele geçirmiş ve daha sonra Nîşâbur'u alarak Horasan'da Saffârî hanedanlığını kurmuştur.¹⁶

Ya'kub b. Leys'in ölümüyle kardeşi Amr b. Leys yerine geçmiştir. Amr b. Leys İran'da hâkimiyetini kuvvetlendirdikten sonra Mâverâünnehir'in yönetimini de istemiştir. Bunun üzerine halife, Sâ mânî Emîri İsmâil b. Ahmed'i Mâverâünnehir valiliği görevinden alarak yerine Amr'ı atamıştır. Bu yüzden iki hanedan arasında savaş çıkmış ve İsmâil b. Ahmed, Amr'ı esir etmesinden sonra Horasan'a Sâ mânîler hâkim olmuştur.¹⁷

Sâ mânîler Devleti II. Nasr döneminde batıdaki en geniş sınırlara sahip olmuşlardır. II. Nasr 'ın (331/943) vefatından sonra oğlu I. Nuh yerine geçmiştir. I. Nuh Bâtînîlerle savaşmış ve onları ortadan kaldırmıştır. I. Abdülmelik zamanında Alp Tegin gibi Türk kumandanları devletin yönetim işlerine karışarak Büveyhiler ile anlaşma yapmışlardır.¹⁸ İsyankâr komutanlarına karşı II. Nûh, Gazne hükümdarı Sebük Tegin'den yardım istemiş ve bunun karşılığında Horasan ordu komutanlığını vermiştir. Bu yardım sayesinde Horasan egemenliği Gazneliler'e geçmiştir.¹⁹ 386'da Sebük Tegin, Sâ mânîler adına Mâverâünnehir'e yürüyen Karahanlılar'la anlaşma yapmıştır. II. Nûh'un yerine geçen oğlu II. Mansûr, Horasan valiliği görevini Hâcib Begtüzün'e verince iki hanedan arasındaki iyi ilişkilerin bozulmasına sebep olmuştur. 389'da Gazne ordusuyla yapılan savaş Sâ mânîlerin yenilgisiyle sonuçlanmıştır.²⁰ Daha sonra 396

¹⁶ Kurt, XXXIX, 403.

¹⁷ Erdoğan Merçil, "Saffârîler", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2008, XXXV, 464.

¹⁸ Aydın Usta, "Sâ mânîler", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2009, XXXVI, 65.

¹⁹ Piyadeoğlu, 13.

²⁰ Usta, XXXVI, 65.

yılında Gazneli Mahmud'un Hindistan'a sefere çıkmasını fırsat bilerek Karahanlı Nasr b. Ali, Horasan'a girmeye çalışmış fakat başarılı olamamıştır. Bu tarihten sonra bu bölgeye Selçuklular ilk olarak Sâmânîler'e askeri yardımda bulunarak Mâverâünnehir'e geçmişlerdir.²¹ 429 yılında Gaznelilerle yapılan savaşın kazanılması sonucunda Nişâbur Tuğrul Bey'in hakimiyetine geçmiştir.²²

C. SOSYAL DURUM

Horasan bölgesi, kozmopolit bir yapıya sahip olduğundan müslümanlar buraya geldiklerinde bu çeşitlilik karşısında İslam'ın nasıl anlaşılıp yorumlanacağı; kabul görüp görmeyeceği önemli bir mesele olmuştur.²³ Horasanlılar ilk olarak İslam'ın içsel ve ahlaki ilkelerine yakınlık duymuşlardır. Bölgenin İslamlaşma sürecinde birçok âlim, genelde ibret verici, zühd ve takvâyla ilgili eserler vermişlerdir. Bunlardan birisi de Horasan'da eser yazan Abdullah b. Mübarek (ö.181/797)'in *Kitabu'z-Zühd ve'r-Rekâik* adlı eseri olmuştur.²⁴

İslamiyetten sonra Tâhirîler, sünnilîği himaye etmişler ve yakın çevrelerde bulunan şîhleri denetim altında tutmaya çalışmışlardır. Bu sırada yakın çevrelerde Kerrâmîyye mezhebi bilinmeye başlamıştır. Bu durum Nişâbur ve etrafında yaşayan insanları da etkilemiştir. Tâhirîler, bilim insanlarını ve şairleri gözeterek bu bölgede bilim çalışmalarını başlatmıştır. Bu durum hanedan içerisinde de ilgi uyandırarak bu alanda insanların yetkinliklerinin artmasına sebep olmuştur.²⁵

Tâhirîler'in yıkılmasından sonra Ya'kub b. Leys es-Saffâr ilim insanlarını himayesine almıştır. Kardeşi Amr'da, birçok mimari eserler yaptırmıştır. Fars edebiyatının biçimlenmesinde de önemli bir etkisi olmuştur. Ebû Cafer Ahmed döneminde de birçok bilim insanı yetişmiş ve Ebû Süleyman es-Sicistânî de bunların arasında sayılmıştır. Ebû Cafer'in oğlu Halef es-Saffâr zamanın da onu öven şairler arasında Ebü'l-Feth Ali b. Muhammed el-Büstî, Ebû Mansûr es-Seâlibî, Bedüzzaman

²¹ Piyadeğlu, 13.

²² Özgüdenli, XXVII, 150.

²³ Himmet Konur, "Horasan'ın İslam ve Tasavvuf Tarihine Katkısı (H. I-V Asırlar)", *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21, 2005, 4.

²⁴ Konur, 12.

²⁵ Kurt, XXXIX, 403-404.

el-Hemedânî yer almıştır. Ayrıca Halef'in 100 ciltlik bir tefsir hazırlattığı rivâyet edilmiştir.²⁶

Sâmânîler'in bölgede sağladığı siyasi kararlılık, hükümdarların âlim, şair ve ediplere karşı cömertçe davranışı Buhara'yı ilgi odağı haline getirmiştir. Bu kültürel canlılık Nîşâbur ve Semerkant'ta da hâkim olmuştur. İlk medreseler bu şehirlerde açılmaya başlamıştır. Müslüman halk ile Maniheizt, Mecûsî, Budist, Hristiyan ve Yahudiler, Sâmânî topraklarında birlikte yaşamışlardır. Burada yaşayan müslümanların çoğunluğu Hanefî, Şafî ve Şîliğin çeşitli kollarına mensuptu. Nîşâbur'da şîiler ve sünîiler arasında özellikle siyasete yansıyan çekişmelerden dolayı zaman zaman çatışmalar yaşanıyordu. Bu dönemde aklî ve dinî ilimler alanında birçok bilgin yetişmiştir. "Tefsirde İbn Habîb en-Nîsâbûrî, Muhammed b. Ali el-Kaffâl el-Kebîr eş-Şâsî; hadiste İbn Huzeyme, İbn Hibbân, Hâkim el-Kebîr, Hâkim en-Nîsâbûrî; fıkıhta Muhammed b. Nasr el-Mervezî, Hâkim eş-Şehîd, Ebu'l-Leys es-Semerkandî, Abdullah b. Ahmed el-Kaffâl es-Sagir; kelâm da İbn Huzeyme, Kâ'bî, Mâturîdî, Hakîm es-Semerkandî, İbn Fûrek; tasavvufta Hakîm et-Tirmizî, Kelâbâzî, Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî bunlar arasında sayılabilir." İbn Sînâ, Ebû Bekir er-Râzî gibi âlimler Sâmânî sarayında yetişmişler ve ünlü eserlerini kaleme almışlardır. I. Mansûr'un buyruğuyla seçilen kurul, Ebû Cafer Taberî'nin *Câmi'u'l-Beyân* adlı eserinin özeti ile Kur'ân'ın tamamını Farsça'ya çevirmişlerdir. Bu eser, günümüze ulaşan en eski Kur'ân tercümesi olmuştur.²⁷

II. SA'LEBÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

A. HAYATI

Müfessirimizin tam ismi, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî en-Nîsâbûrî 'dir. Hicri V. asrın başlarında, arap dili âlimi, müfessir, sağlam diyaneti ile tanınmış olan şahsiyetlerden biridir.²⁸ Sa'lebî veya Seâlibî nispetiyle meşhur olmuştur.²⁹

²⁶ Merçil, XXXV, 465.

²⁷ Usta, XXXVI, 65-66.

²⁸ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi Cilt II*, Fecr Yayınları, Ankara 1996, 159.

²⁹ Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnâ'i'z-Zamân*, Tahk: Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Mektebetü'n-Nahda, Kahire 1367/1948, I, 61; Muhammed Hüseyin Zehebî, *et-Tefsiru ve'l-Müfessirun*, I, Daru'l-Kütübi'l-Hadise,

İbnu's-Semânî bunun lakap olduğunu nesep olmadığını söylemiştir.³⁰ Sa'lebî veya Seâlibî lakabı, tilki derilerini döğmekle meşgul olanlara verilen bir nispettir. Büyük olasılıkla Sa'lebî de vaktiyle böyle bir sanatla uğraşmış olabilir.³¹

Sa'lebî 'nin doğum tarihi hakkında kaynaklar bilgi vermemekle birlikte³² Nîsâbü'rî denilmesi sebebinin Nîşâbur şehrinde doğmuş olmasından kaynaklandığını söylemişlerdir.³³ Ebû'l Hasan el-Vâhidî'nin (ö. 468/1076) *el-Basît* adlı tefsirinin mukaddimesi ve el-Fârisî'nin (529/1134-35) *el-Müntehab min Kitâbi's-Siyâk* adlı eseri Sa'lebî 'nin hayatı hakkında bilgi veren en eski iki kaynaktır ve sonraki tabakat yazarları Sa'lebî hakkında bilgi verirken özellikle el-Fârisî'nin eserinden yararlanmışlardır.³⁴

Sa'lebî 'den bahseden tüm eserler, onun, h. 427 (m.1035) tarihinde vefat ettiğini söylemişlerdir.³⁵ Ancak İbn Hallikân (ö. 681/1282), *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân* adlı eserinde naklettiği bir haberde Sa'lebî 'nin 437/1045 yılında vefat ettiğini söylemiştir.³⁶

A) İlmi Şahsiyeti

Ebû İshâk es-Sa'lebî, dilde, edebiyatta, vahye dayalı bilgilerde, tasavvufta tanınmıştır. O Sülemî ile aynı dönemde yaşamış ve ondan tasavvuf ve hadisi öğrenmiştir.³⁷ El-Keşf ve'l Beyân adlı eserinin mukaddimesinde bahsedildiğine göre birçok âlim eserlerinde Sa'lebî'yi övmüş, onun hakkında bilgi verip naklinin sahîh ve güvenilir olduğunu söylemişlerdir. Yine Sa'lebî'nin tefsir ilminde zamanının en iyisi olduğu kaydedilmektedir. Yine kaynaklarda onun ünlü bir müfessir, vaiz, hâfız, sika,

Kahire 1396/1976, I, 227; Mehmet Suat Mertoğlu, "Sa'lebî ", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2009, XXXVI, 28.

³⁰ İbn Hallikân, I, 61; Zehebî, *et-Tefsiru ve'l-Müfessirun*, I, 227; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi II*, 159.

³¹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi II (Tabakatü'l-Müfessirin)*, Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, Ankara 1960, 230.

³² Mehmet Akif Koç, *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi*, Kitabiyat, Ankara 2005, 14.

³³ İbn Hallikân, I, 62; Emrullah Ülgen, *Ebû İshâk es-Sa'lebî ve el-Keşf ve'l-Beyân Adlı Tefsirindeki Metodu*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2006, 2.

³⁴ İbn Hallikân, 61-62; Zehebî, *et-Tefsiru ve'l-Müfessirun*, I, 227; Koç, 15.

³⁵ Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsiri'l-Kur'ân*, Tahkik: Muhammed b. Âşûr, Daru İhyai't-Turâs el-Arabî, Beyrut 2002, I, 5-7; Zehebî, *et-Tefsiru ve'l-Müfessirun*, I, 227.

³⁶ İbn Hallikân, I, 62; Koç, 14.

³⁷ Sa'lebî, I, 73.

edip, mukri olarak anılmıştır. Bu eserlerden birkaçı; İbn Hallikân'ın *Vefayât'ül-Ayân*, Sefadî'nin *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, Yâkut el-Hamevî'nin *Mu'cemü'l-Üdebâ*, Sûbkî'nin *Tabakatü's-Şafi'iyeti'l-Kübrâ*, İbnü'l-İmâd el-Hanbelî'nin *Şezerâtü'z-Zeheb*, İbn Kesir'in *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Abdulgafir bin İsmail el-Fârisî'nin *Kitâbü's-Siyâk li-Târîhi Nîsâbûr*'dur.³⁸

Kendisinden tefsir ve kıraat ilmini tahsil eden Vâhidî, hocasını övmüş ve onu “hocaların en hayırlısı, âlimlerin bahrî, fazılların yıldızı, imamların baştacı” olarak nitelendirmiştir. Hocasının *el-Keşf ve'l-Beyân* adlı eseri Vâhidî'ye göre, o güne kadar telif edilmiş olan tefsirlerin en iyisi, hatta benzeri olmayan bir tefsirdir.³⁹

B) Hocaları ve Talebeleri

Sa'lebî, kendi döneminde birçok meşhur âlimden ders alarak Nîşâbur'un yetiştirmiş olduğu yüzlerce kıymetli âlimlerden birisi olmuştur. Birçok hocadan ders aldığını belirtmek için, kaynaklar ona كثير الشيوخ demişlerdir.⁴⁰

Başlıca hocaları arasında; Ebû Muhammed el-Huldî, Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî, Ebû Tâhir Muhammed b. Fazl b. Huzeyme, Ebû Bekr b. Mihrân el-Mukrî, İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, İbn Habîb en-Nîsâbûrî, Ali b. Muhammed et-Tarâzî, Ebû Bekir b. Hânî, Ebû Muhammed Hasan b. Ahmed el-Mahledî, Ebû Muhammed b. er-Rûmî, el-Haffâf'ın isimleri zikredilmiştir.⁴¹

Sa'lebî, döneminin meşhur birçok âlimlerinden birisi olduğu için pek çok öğrencisinin olması gerekir. Ancak kaynaklarda öğrencisi olarak sadece Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed el-Vâhidî adı zikredilmiş ve “ve başkaları” ifadesiyle diğer öğrencilerinden haber verme ile yetinilmiştir.⁴²

³⁸ Sa'lebî, I, 5-7; Zehebî, *et-Tefsiru ve'l-Müfessirin*, I, 227.

³⁹ Görgülü, 25.

⁴⁰ İbn Hallikân, I, 62; Zehebî, *et-Tefsiru ve'l-Müfessirin*, I, 227; Faruk Görgülü, *Sa'lebî Tefsirinden Nur Süresinin Tahkik ve Tahlili*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), D.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1995, 19.

⁴¹ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi II (Tabakatü'l-Müfessirin)*, 230; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi II*, 159; Mertoğlu, XXXVI, 28.

⁴² Koç, 16.

Sa‘lebî, döneminin müfessir ve dilcileri arasında önemli isimlerden sayılmıştır. Bu sebeple Nîşâbur tefsir ekolünün en önemli temsilcileri arasında hocası İbn Habîb en-Nîsâbûrî ve öğrencisi Vâhidî ile beraberinde gösterilmiştir.⁴³

B. ESERLERİ

A) el-Keşf ve'l-Beyân ‘an Tefsîri'l-Kur’ân (et-Tefsîrû'l-Kebîr, Tefsîrû's-Sa‘lebî): Bu eserin tanıtımı ve metodu hakkında bilgi ilerideki bir başlık altında verilecektir.

B) ‘Arâ’isü'l-mecâlis (Kasasü'l-enbiyâ’, Nefâ’isü'l-‘arâ’is): Eserin basılmış nüshaları Kasasü'l-enbiyâ el-müsemmâ ‘Arâ’isü'l-mecâlis ismini taşıırken yazma nüshalarda ise Nefâ’isü'l-‘arâ’is ve yevâkitü’t-tîcân fî kısasi'l-Kur’ân, en-Nefâ’is fî mebd-e’î’-d-dünyâ ve’l-‘arâ’is fî kısasi’l-enbiyâ’ gibi isimler verilmiştir.⁴⁴

Bu eser, el-Keşf’in içerisinde yer alan kıssalarla ilgili bölümlere ilave yapılmak sûretiyle meydana gelmiştir.⁴⁵ Müfessir eserinde geçmişte kalmış peygamberler ve onların kavimleriyle ilgili haber ve kıssaları anlatırken gerçek bilgi ile gerçeğe dayanmayan uydurma bilgileri birbirine karıştırmıştır. Mevzû hadisler⁴⁶ ve gerçekliği olmayan kıssaları da aktarmıştır. Tefsirinde bulunan bu bilgilerin çoğunluğunu ‘Arâ’isü’l-mecâlis adlı eserine de almıştır. Müfessir eserinde Vehb b. Münebbih, Kâ’b gibi İsrâiliyat rivâyetiyle ün yapmış kişilerin rivâyetlerine yer vermiştir. Ayrıca Mukaddes Kitap ve onun haricindeki kaynaklardan da nakillerde bulunmuştur. Meselâ Hârut ve Mârut kıssası, arzın yaratılışı, Hz. Yûsuf ve kardeşleriyle ilgili kıssalardaki bilgilerin çoğunun gerçekliği yoktur.⁴⁷ Ancak ‘Arâ’isü’l-mecâlis isimli eser Kur’ânî kıssaların kendisinde tarihi seyri içinde toplanması sebebiyle ilk eserlerden sayılmıştır. Dolayısıyla bu ilmin önemli kaynakları arasında gösterilmektedir.⁴⁸

Çeşitli baskıları bulunan kitap defalarca Kahire’de ve Bombay’da basılmıştır. Mehmed b. Yusûf el-Çerkezî tarafından Osmanlı Türkçesi’ne çevrilmiştir. Ayrıca 1903

⁴³ Mertoğlu, XXXVI, 29.

⁴⁴ Günay Tümer, “‘Arâ’isü’l-Mecâlis”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, III, 265.

⁴⁵ Mertoğlu, XXXVI, 29.

⁴⁶ “Mevzû hadis, Hz. Peygamber’in söylemediği bir sözü, yalan ve iftira ile ona nisbet etmektir.” Bkz. Talât Koçyiğit, *Hadis İstihlaları*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1980, 225.

⁴⁷ Tümer, III, 265.

⁴⁸ Yavuz Köktaş, *es-Sa‘lebî ‘nin El-keşf ve’l-Beyân İsimli Tefsîrinde el-Hacc Süresinin Tahlil ve Tahkiki*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), D.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1996, 14.

senesinde Kazan Türkçesi'ne, 2002 yılında da İngilizce'ye çevrilmiştir. Eser üzerine yazılmış birçok tez de bulunmaktadır.⁴⁹

C) Katlâ el-Kur'ân: Bu eser Kur'ân okudukları veya dinledikleri için öldürülen kimselerden bahseder.⁵⁰

D) Dîvânü's-Sa'lebî: Bir nüshası Ârif Hikmet Kütüphanesi (Medine) 'de bulunur.⁵¹

E) Rebî'u'l-Müzekkirîn: Eserin günümüze ulaşip ulaşmadığı bilinmemektedir.⁵²

F) el-Kâmil fi'l-Kur'ân: Vâhidî bu eseri Sa'lebî 'nin kitapları içerisinde saymıştır. Ancak eserin günümüze ulaşip ulaşmadığı bilinmemektedir.⁵³

III. EL-KEŞF VE'L-BEYÂN 'AN TEFSİRİ'L-KUR'ÂN

Araştırmamızda esas aldığımız eser; Ebû İshâk Ahmed bin Muhammed bin İbrâhîm es-Sa'lebî'nin *el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsiri'l-Kur'ân* adlı eseri olup Ebû Muhammed b. Âşûr tarafından tahkik edilen on ciltlik bir eserdir. (Beyrut 2002, Daru İhyai't-Turâs el-Arabî).

Sa'lebî, eserinin mukaddimesinde hiçbir karışıklığa sebep olmayacak biçimde eserinin adını “*el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsiri'l-Kur'ân*” şeklinde belirtmiştir. Ancak onun eseri ismi ile birleşerek “*Tefsîrû's-Sa'lebî*” olarak tanınmıştır.⁵⁴

A) Önemi

Döneminin önde gelen ilim adamları arasında olan Sa'lebî, daha o yaşarken tefsiri elden ele dolaşmaya başlamıştır. Bu tefsir, kendinden önceki tefsir kitâbiyatını toplaması bakımından büyük bir öneme sahiptir. Sa'lebî tefsirinin mukaddimesi ilk dört yüzyıla ait tefsir kitâbiyatının kaynaklarını vermiştir. Bu sebeple kendinden önce yazılan tefsirlerin mukaddimelerinden de farklılık göstermiştir.⁵⁵ Ayrıca tefsir, yazıldığı

⁴⁹ Mertoğlu, XXXVI, 29.

⁵⁰ Mertoğlu, XXXVI, 29.

⁵¹ Mertoğlu, XXXVI, 29.

⁵² Mertoğlu, XXXVI, 29.

⁵³ Mertoğlu, XXXVI, 29.

⁵⁴ Sa'lebî, I, 5.

⁵⁵ Koç, 15-16-17.

döneme ayna tuttuğundan hem toplumun hem de müfessirin örf, adet, yaşayış ve anlayışını aktarması bakımından önemlidir.⁵⁶

B) Yazılması

Sa'lebî, tefsirinin mukaddimesinde eserini yazamaya neden ihtiyaç duyduğunu açıkça ifade etmiştir. Öncelikle tefsir konusunda eser veren müfessirleri gruplara ayırmıştır.⁵⁷ Bunlar:

Sa'lebî 'ye göre bir grup, bid'a ve hevâ ehlidir. Cübbâî (ö. 303/916) ve Rummânî (ö. 384/994) bunların arasındadır.⁵⁸

Diğer bir grup, eserlerinde selef-i sâlihînin sözleriyle bâtil fikirleri birbirine karıştırmış olanlardır. Ebu Bekir el-Kaffâl'ı (ö. 365/976) bunların arasında saymıştır.⁵⁹

Bir başka grup, sadece nakiller ve rivâyetlerle yetinip dirâyete yer vermeyenlerdir. Ebû Ya'kub İshâk b. İbrâhîm el-Hanzalî (ö. 238/853) bunlardandır.⁶⁰

Bir diğer grup, rivâyet ve naklin temel dayanağı olan isnadı kaldırıp sahife ve defterden nakilde bulunanlardır. Böylece zayıf ile sahîh haberleri bir arada zikrettiler. Sa'lebî bunların ilim ehlinden olmadığını söyler. Kıraatı ve diğer ilimleri, küçükler büyüklerden rivâyet yoluyla alırlar. Şayet senedle rivâyet olmasaydı, dileyen dilediği şeyi söylerdi.⁶¹

Bir diğer grup ise çok zeki ve başarılı olmalarına rağmen eserlerinde rivâyeti ve rivâyet yollarını fazla uzattı. İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/923) bunlardandır.⁶²

Bazıları da ahkam âyetlerin hükmüyle ilgili helâl ve harâm, kapalı ve müşkil lafızları açıklamadan, ehl-i bid'at ve şüpheli görüşlere karşı cevap vermeden tefsire dair eser yazanlardır. Tâbiûn ile tebe-i tabiûnden olan âlimler, mesela Mücâhid (ö. 103/721), Süddî (ö. 127/745), Kelbî (ö. 146/763) gibilerini bunlardan saymıştır.⁶³

⁵⁶ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi II*, 161.

⁵⁷ Sa'lebî, I, 7.

⁵⁸ Sa'lebî, I, 8.

⁵⁹ Sa'lebî, I, 8.

⁶⁰ Sa'lebî, I, 8.

⁶¹ Sa'lebî, I, 8.

⁶² Sa'lebî, I, 8.

⁶³ Sa'lebî, I, 8.

Sa‘lebî bütün bu grupları zikrettikten sonra, bu hususta her şeyi içine alan, güzel, güvenilir bir kitaba rastlamadığını ve insanların da böyle bir kitaba ihtiyacı olduğunu ve kendisinden böyle bir kitab yazmasını istediklerini gördüğü için şâmil (içine alan, kapsayan), mühezzeb (düzeltilmiş, lüzumsuzu çıkarılmış, temizlenmiş), mulahas (hülasası, özü çıkarılmış), mefhûm (kavram), manzûm (düzenli, tertipli, ölçülü) bir tefsir yazmaya koyulmuş. Bu eseri, yüz kadar mecmuadan yararlanarak yazmış ve ayrıca okuduğu notlar, çeşitli cüzler ve üçyüze yakın şeyhden rivâyette bulunmuş. Daha sonra Sa‘lebî, eserinde sözü on dört yöne ayırdığını açıklamıştır. Bunlar; el-Besâit ve el-Mukaddemât, el-Aded ve et-Tertîlât, el-Kasas ve el-Rivâyet, el-Vücûh ve’l-Kıraât, el-İlel ve el-İhticâcât, el-Arabiyye ve el-Lügât, el-Îrâb ve el-Muvâzenât, et-Tefsir ve et-Te’vîlât, el-Meânî ve el-Cihât, el-Ğavamid ve el-Müşkilât, el-Ahkâm ve el-Fıkhîyyât, el-Hüküm ve el-İşârât, el-Fezâil ve el-Kerâmet, el-Ahbâr ve el-Müteallikât. Bütün bunlardan sonra kitabını el-Keşf ve’l-Beyân ‘an Tefsîri’l-Kur’ân” şeklinde isimlendirdiğini söyler.⁶⁴

A. HAKKINDA SÖYLENENLER

Birçok müfessir, eser hakkında naklinin sahîh ve güvenilir olduğunu söylemiştir. Ama buna rağmen sûrelerin faziletine dair mevzû hadisleri, isrâiliyat türü kıssaları ve Şîa kaynaklı gerçekliği olmayan rivâyetleri eserine almasından dolayı eleştirilmiştir.⁶⁵

Tefsirindeki rivâyetler, usûl-i hadîs yönünden tenkid edilmiştir. Bunun başlıca iki sebebi vardır. Bunlardan ilki onun, feza’ilu’s-suver kapsamında zikrettiği hadisler güvenilir değildir. Nitekim Ebü’l-Ferec İbnü’l-Cevzî (ö. 597/1201) onu zayıf olan hadisleri eserine sokmakla eleştirmiştir. İkincisi, Sa‘lebî ’nin tefsiri Sünnîler ile Şîîler arasındaki tartışmalarda Şîîleri destekleyen bir kaynak olarak kullanılmıştır. İbn Teymiyye (ö. 728/1328) onu hem bu yüzden eleştirmekte hem de hadiste onu mütehassıs kabul etmeyerek, önüne gelen haberi rivâyet etmekle suçlamaktadır. İbn Kesîr (ö. 774/1372) de Sa‘lebî ’nin tefsirindeki garip haberlere dikkat çekmiştir.⁶⁶ Kettânî (ö. 1384/1964) ise *er-Risâletü’l- Müstetrafe* adlı eserinde Vahidî ve Sa‘lebî’nin

⁶⁴ Sa‘lebî, I, 8; Zehebî, *et-Tefsiru ve’l-Müfessirun*, I, 228-229.

⁶⁵ Mertoğlu, XXXVI, 29.

⁶⁶ Koç, 15.

hadiste mühim bir yer tutmadıklarını ve bu sebeple Sa‘lebî’nin eserinde mevzû hadisler ve bâtil kıssaların bulunduğunu söyler.⁶⁷

Müsteşrik Schwally (ö. 1919) ise el-Keşf’i, tefsir alanında en yararlı eserler arasında kabul etmiştir.⁶⁸ Nöldeke (ö. 1930), daha 1860’larda bu eserin önemini vurgulamış ve onun yayımlanmamış olması karşısında şaşkınlığını gizliyememiştir. Walid A. Saleh’in tespitlerine göre, Sa‘lebî’nin tefsiri, kendisinden sonra kaleme alınan hemen hemen bütün tefsirleri etkilemesine rağmen ne İslam aleminde ne de oryantalistik çalışmalarda hak ettiği ilgiyi görememiştir. Goldfeld ise İslam aleminde yayımlanmama sebebini ideolojik olarak açıklamıştır. Sa‘lebî, Muhammed b. Sâ’ib el-Kelbî ve Mukâtil b. Süleyman’ın (ö. 150/767) tefsirlerinden ve birçok tarikinden yararlanmayı sakıncalı görmemiş ve bu sebeple de eserinin sünnî çevrelerce geçerliliği zedelenmiştir. Hicri ikinci ve üçüncü asırlarda Kelbî ile Mukâtil şîi, kaderi, tecsim akidesini benimseyen iki simge isim haline gelmiş ve tefsirle ilgili çevrelerde bu iki şahsa karşı olumsuz tepkiler verilmiştir.⁶⁹

El-Keşf ve’l-Beyân adlı eser, rivâyet tefsiri olmasına rağmen Sa‘lebî hocası Sülemî’nin tesiriyle tasavvufî açıklamalarda bulunmuştur. Bu sebeple eseri işârî tefsirler arasında da sayılmıştır. Hatta bu yüzden bazı araştırmacılar, Necmeddîn-i Dâye gibi bazı müelliflerin işârî tefsirlerinin kaynağının bu eser olduğunu söylemişlerdir. Tefsir üzerine Walid A. Saleh bir doktora tezi hazırlamıştır. Goldfeld de tefsirin mukaddimesi üzerine bir çalışma yapmıştır.⁷⁰ Brockelmann’ın söylemine göre, Muhammed b. el-Velid b. Muhammed b. Halef b. Ebu Rendaka’nın eseri ile Begavî’nin *Me‘âlimü’t-Tenzîli* Sa‘lebî’nin tefsirinin özeti niteliğindedir. Yâkût el-Hamavî (ö. 1229), geniş bir sahaya yayılmış olması ve birçok faideleri kapsaması bakımından bu eser hakkında övgüyle bahsetmiştir. Ahmed b. Muhammed b. el-Muzaffer b. el-Muhtar er-Râzî (ö. 666/1268) ise *Mebahisü’t-Tefsir* adlı bir reddiye ortaya koymuştur.⁷¹

⁶⁷ Zehebî, *et-Tefsiru ve’l-Müfessirun*, I, 233.

⁶⁸ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi II*, 160.

⁶⁹ Koç, 16-17.

⁷⁰ Mertoğlu, XXXVI, 29.

⁷¹ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi II*, 160-161.

B. KAYNAKLARI

Sa‘lebî tefsirine kaynak vazifesi gören me’sûr tefsirlerle, istifade ettiği diğer eserleri, tefsirinin mukaddimesinde sayarak, bunların kendisine kadar ulaşan isnad zincirlerini vermiştir. Hangi tefsirden nakilde bulundu ise bunu açıkça belirtmiştir. Başlangıçta İbn Abbâs’ın tefsirdeki yerini ve önemini belirttikten sonra ondan nakledilenleri tefsirlerinde toplayanları zikretmiştir. Bunlar şunlardır:

1) Tefsîru İbn Abbâs, 2) Tefsîru İkrime (Muhammed b. Fadl, Yusuf b. Bilâl, el-Hasan), 3) Tefsîru’l-Kelbî, 4) Tefsîru Mücâhid (İbn Ebi Necîh, İbn Cüreyc, el-Leys, Cüveybir, İbn el-Hakem, Abîd, Ebî Râk, Atâ b. Ebû Rebâh tarikiyle), 5) Tefsîru Atâ el-Horasânî, 6) Tefsîru’l-Hasen (Hârice, Şeybân, Ma’mer b. Râşid tarikiyle), 7) Tefsîru Ebi’l-Âliye ve er-Rebî, 8)Tefsîru’l-Kurazî, 9) Tefsîru Mukâtil b. Hayyân, 10) Tefsîru Mukâtil b. Süleymân (Ta’lebî, Ebi Asım, Süddî tarikiyle), 11) Tefsîru İbn Cüreyc, 12) Tefsîru Süfyân, 13)Tefsir-u Vekî’, 14)Tefsîri Hişâm b. Beşîr, 15)Tefsîri Şibl, 16)Tefsîri Verkâi, 17)Tefsîri Zeyd b. Eslem, 18)Tefsîri Rûh b. Ubâde, 19)Tefsîru’l-Furâtî, 20)Tefsîru Kabîsa, 21)Tefsîru Saîd b. Mansûr, 22)Tefsîru’l-Nehadî, 23)Tefsîru İbn Vehb, 24)Tefsîru Abdu’l-Hamîd, 25)Tefsîru Muhammed b. Eyûb, 26)Tefsîru İbn Keysân, 27)Tefsîru Ebu Hamza-i Sümâlî, 28)Tefsîru’l-Müseyyeb, 29)Tefsîru Abdullah b. Hâmid, 30)Tefsîru Ebî Amr el-Furâtî, 31)Tefsîru Ebû Bekr İbn Fûrek, 32)Tefsîru Ebû Kâsım b. Habîb, 33)Tefsîru Cibrîl, 34)Tefsîru Nebî, 38)Kitab-ı İbnü’l-Mübârek, 39)Hakâiku’t-Tefsir alâ Lisâni Ehli’il-İmâret, 40) Kitab-ı Arût, 41) Meâni Ferrâ, 42) Meanî Kisâi, 43) Meâni Ubeyd, 44) Meâni Zeccâc, 45) Kitabu’n-Nazm, 46) Kitabu’l-Gâraib, 47) Garibu’l-Ahfeş.⁷²

C. NÜSHALARI

Dünyanın değişik ülkelerinde el-Keşf ve’l-Beyân tefsirinin birçok yazma nüshası bulunmaktadır. İstanbul’daki birçok kütüphanede yazma nüshası mevcuttur.⁷³ İstanbul’daki kütüphanelerde tespit edilen yazma nüshalar şunlardır:

⁷² Sa‘lebî, I, 75-85.

⁷³ Carl Brockelmann, *Geschichte Der Arabischen Litteretur*, Leiden E. J. Brill 1943, I, 429; Süleyman Ateş, *İşari Tefsîr Okulu*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1974, 96.

a. Beyazıt Devlet Kütüphanesi

a) 460 No. da kayıtlı olan nüsha: Sa‘lebî ’nin vefatından yaklaşık olarak üç asır sonra 733/1332’de istinsah edilmiştir. Nüshanın eski olması dolayısıyla sahife kenarları ve içleri tahrip olmuştur. Bu nedenle bazı bölümleri okunamaz hale gelmiştir. Nüsha meşin ciltli, 222 varak ve her varakta 31 satır bulunmaktadır. Yazı sitili nesih olup sûre başları ve âyetler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Bu nüsha, Hûd sûresinden başlayıp Neml sûresinin sonuna kadardır. Sonunda Muhammed b. Ahmed el-Gazuli’nin 733 h. tarihli ferağ kaydı vardır. Nüshanın baş tarafı eksiktir. **b) 461 No. da kayıtlı olan nüsha:** Bu nüshada aynı müstensih tarafından istinsah edilmiştir. Nüshanın yazısı nesih olup 234 varak ve her varakta 31 satır vardır. Bu nüshanın da sûre başlıkları ve âyetler kırmızı mürekkeple yazılmış ve meşin ciltlidir. Bu nüsha da tahrip olmuştur. Bu nüsha, Zümer sûresinden başlayıp Nâs sûresinin sonuna kadardır. **c) Veliyyüddin Efendi 130-133 No. da kayıtlı olan nüsha:** Tesbit edilebilen tek tam nüshadır. 4 cilt halinde bulunan bu nüsha, ciltli ve miklepli olup sayfa kenarları yaldızlıdır. Cilt kapaklarının üzeri müzehhep süslüdür. Yazısı süslü olup, âyetler daha büyük yazılmıştır ve üzerlerine kırmızı çizgiler çekilmiştir. Yazı sitili nesih olup her varakta 25 satır vardır. I. Cilt, 9b’nin ortasına kadar mukaddimeyi ihtiva etmektedir. 488b’de son bulur. Bu cilt, Fâtiha, Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ ve Mâide sûrelerini kapsamaktadır. II. Cilt, 489a ile başlar, 846b’de İsrâ sûresiyle son bulur. III. Cilt, 851a ile başlar, 1234b’de Zümer sûresiyle son bulur. IV. Cilt ise, 1235a ile başlar, 1677b’de Nâs sûresiyle son bulur. Varak numaralarına bakıldığında I. ve II. ciltin sonundan birkaç varakın olduğu sayfanın kopmuş olduğu anlaşılmaktadır. Ciltlerdeki varak renkleri de değişiktir. En sonunda da bu nüshayı h. 1186/1772 senesi Muharrem ayının 15. cumartesi gününde tamamlayan Arabacıbaşı diye şöhret kazanan İbrahim b. Muhammed b. Ahmed ismindeki zatın ferağ kaydı vardır.⁷⁴

b. Ayasofya, 289 No. da Kayıtlı Olan Nüsha

Bu nüsha 297 varak olup her varakta 19 satır vardır. Arap neshiyle kaleme alınmış olan bu nüsha, İbrâhîm sûresi 27. âyetten başlayıp, Şûrâ sûresinin sonuna kadardır.

⁷⁴ Görgülü, 39-40.

Üzerinde IV. cilt olduğu belirtilen bu nüshanın diğer ciltlerine ulaşılamamıştır. İstinsah tarihiyle müstensihî belli değildir.⁷⁵

c. Topkapı Sarayı Kütüphanesi

a) **III. Ahmed No. 76/2:** Nüsha 316 varak olup her varakta 31 satır bulunmaktadır. 1001/1593 tarihinde istinsah edilmiştir. Mâide sûresinden Kehf sûresine kadardır. b) **III. Ahmed No. 76/3:** Bir önceki nüshanın devamıdır ve aynı müstensihî kaleminden çıkmıştır. 203 varak ve her varakta 31 satır vardır. Yazı sitili nesihîdir. Meryem sûresi 19. âyetten başlayıp Zümer sûresiyle son bulur. 1000/1591-1592'de istinsah edilmiş olup müstensihî belli değildir. c) **III. Ahmed No. 76/4:** Bu nüsha, 246 varak, her varakta 31 satır vardır. Mü'minûn sûresinden başlayıp Nâs sûresinin sonuna kadardır. Topkapı Sarayı kütüphanesinde bulunan bu üç nüsha, aynı müstensihî tarafından istinsah edilmiştir. Nüshalar tam olmayıp eksiktir. d) **III. Ahmed No. 77:** 806 varak, 31 satır, nesihîdir. X. Asırda istinsah edilmiştir. Başı sonu eksik olup, Bakara sûresi 63. âyetten İnşirâh sûresine kadardır. Müstensihî belli değildir. e) **III. Ahmed No. 78:** 357 varak, 18 satır, nesihîdir. 964/1556'da istinsah edilmiştir. Baştan Âl-i İmrân sûresine kadardır.⁷⁶

d. İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi

a) **Arapça bölümü, No. 1703:** 355 varak, 21 satır, nesihîdir. Mâide sûresinin başından Tâhâ sûresinin sonuna kadardır. Müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir. b) **Arapça bölümü, No. 1731:** 341 varak, 27 satır, nesihîdir. Mukaddimeyle birlikte Fâtiha, Bakara, Âl-i İmrân ve Nisâ sûrelerinin tefsîridir. 1147'de Abdullah b. Osman el-Mervan tarafından istinsah edilmiştir. (I. cilt) c) **Arapça bölümü, No. 1742:** 296 varak, 22 satır, nesihîdir. Kasas'tan Rahmân sûresinin sonuna kadardır. 1143'te bu da Abdullah b. Osman el-Mervan tarafından istinsah edilmiştir (4. Cilt). Diğer ciltler eksiktir. d) **Arapça bölümü, No. 1811:** 283 varak, 31 satır, nesihîdir. Baştan Nisâ sûresinin 87. âyetine kadardır. Sonunda Abdu'l-Vehhab adında bir kişinin ferağ kaydı vardır.⁷⁷

⁷⁵ Ateş, 96; Görgülü, 40.

⁷⁶ Görgülü, 41.

⁷⁷ Görgülü, 41-42.

e. Süleymaniye Kütüphanesi

a) **Yozgat, 94/1:** 317 varak, 31 satır, nesihtir. 1001/1592 tarihinde istinsah edilmiştir. Baştan Nisâ sûresine kadardır. b) **Yozgat, 94/2:** 297 varak, 31 satır, nesihtir. Âl-i İmrân sûresinin 133. âyetinden Tevbe sûresinin 39. âyetine kadardır. c) **H. Hüsnü Paşa, No. 38:** 274 varak, 25 satır, nesihtir. En'âm sûresinden Kehf sûresine kadardır. d) **Şehit Ali Paşa, No. 155:** 139 varak, 20 satır, Ta'lik. e) **Şehit Ali Paşa, No. 156:** 199 varak, 31 satır, nesihtir. Sebe' sûresinden Kur'ân'ın sonuna kadardır. Ahmed b. Mahmud tarafından 593'te istinsah edilmiştir. f) **Damad İbrahim, No. 102:** 899 varak, 35 satır, nesihtir. H. 1122'de Ali b. Muhammed tarafından istinsah edilmiştir. g) **Ayasofya, No. 296:** 185 varak, Arap neshi. Âl-i İmrân 162'den En'âm sûresinin sonuna kadardır. h) **Fatih, No. 399:** 161 varak, 33 satır, nesihtir. Sebe' sûresinin başından Vâkıa sûresine kadardır. H. 782 tarihinde Şuayb b. Abdi's-Selam el-Cezuli tarafından istinsah edilmiştir. I) **Fatih, No. 280:** 43 varak, nesihtir. Vâkıa sûresinin tefsiridir. İstinsah tarihi 1092'dir. i) **Serez, No. 219:** 150 varak, 15 satır, Arabi hattır. Bakara sûresinin 5. âyetinden 143. âyetine kadardır. k) **Yazma bağışlar, No. 24:** 22 varak, 9 satır, ta'lik. Vâkı'a sûresinin tefsîridir. l) **Antalya Tekeli, No. 648/1:** 218 varak, Arap neshi. Mülk sûresinden Alak sûresine kadardır.⁷⁸

f. Dârü'l-Kütübi'z-Zâhiriyye, Şam, No.7881

112 varak, 22 satır, nesihtir. İsrâ sûresinin 5. âyetinden başlayıp Ankebût sûresinin 26. âyetiyle son bulur. H. 1113 tarihinde istinsah edilmiştir.⁷⁹

IV. ESBÂB-I NÜZÛL

Kur'ân ilimlerinden birisi sayılan esbâb-ı nüzûl, naklî ilimlerden. Ashâb-ı Kirâm aracılığıyla tabîlere “öğretim (tâlim) yoluyla sözlü olarak” aktarılmıştır. Sahabeler döneminde Kur'ân'ı anlamak için esbâb-ı nüzûl bilgisi önemli sayılmıştır. Tâbiün döneminde de esbâb-ı nüzûle verilen önem sürdürülmüştür. Bu ilmi bilmek,

⁷⁸ Görgülü, 42-43.

⁷⁹ Görgülü, 43.

Kur'ân'ın inmeye başladığı dönemlerden itibaren Kur'ân'ı anlamakla ve bilmekle neredeyse eşit tutulmuş ve rivâyet yoluyla sonraki nesillere aktarılmıştır.⁸⁰

A. ESBÂB-I NÜZÛLÜN TANIMI

Esbâb-ı nüzûl ilminin, doğuşundan günümüze kadar birçok tanımı yapılmıştır. Tanımlar yapılırken önce kelime anlamlarının üzerinde durmak, bilinen geleneksel bir usûldür. Bu sebeple konumuzla alakalı olarak “sebepe” ve “nüzûl” kelimelerini inceleyerek konuya giriş yapmaya çalışacağız.⁸¹

Esbâbu'n-nüzûl, “esbâb” ve “nüzûl” sözcüklerinden oluşmuş Arapça isim tamlamasıdır. Bu tamlamada yer alan “esbâb” sebep sözcüğünün çoğuludur. Sebepe sözlükte, “metod”, “yol”, “işaret”, “vesile” ve “vasıta” manalarına gelmektedir. Nüzûl sözcüğü ise, (ne-ze-le) eyleminden mastar olup “inmek” manasını ifade etmektedir.⁸² Terim olarak ise, bir veya daha fazla âyetin içine aldığı şeyleri açıklamak, cevap vermek veya hükmünü bildirmek üzere inmesine vesile olan hadiseye denir. Bu terimdeki “sebepe” sözcüğü “bir neticenin meydana gelmesi için şart olan şey” manasını taşımaz. Aksine Kur'ân'da bulunan bazı âyetlerin indirilmesine bahane olan ortam anlamına gelmektedir.⁸³

Allahu Teâlâ her şeyi bir sebebe bağlamıştır. Bunların bazılarını biz görebiliriz bazılarını da göremeyiz veya başka bir ifadeyle açıklayamayız. Bu sebeple Kur'ân-ı Kerîm'in âyetlerini iki kısma ayırmak mümkündür. Bunlardan ilki, Kur'ân'ın çoğunluğunu oluşturan âyetler olup bunlar için bir sebepe bulamadığımız veya aracısız indirildiğini söylediklerimizdir. İkincisi ise bir sebepe bulabildiğimiz âyetlerdir. Esbâb-ı nüzûl ilmi, ikinci kısma giren bu âyetleri konu edinir. Üzerinde duracağımız konu bu ikinci kısma giren âyetlerdir. Hz. Peygamber'e soru sorulması veya bir olayın meydana gelmesi üzerine bir veya birkaç âyetin yahut da bir sûrenin tamamının inmesine sebepe olan şeye sebepe-i nüzûl denilmektedir. Nasslarda ve tarihî belgelerde hakikatler gizli olmakla beraber vâkıalara en doğru şekilde şahitlik eden tarihtir. Ancak tefsir ilmindeki

⁸⁰ Ahmet Nedim Serinsu, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl'ün Rolü*, Şule Yayınları, İstanbul 1994, 60-61.

⁸¹ Serinsu, 62-63.

⁸² Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, 143-144.

⁸³ Suat Yıldırım, *Kur'ân-ı Kerîm ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1983, 89.

esbâb-ı nüzûl bahsini sadece tarihî yönden düşünmemek gerekir. Çünkü hükmün teşriî, hükmün tahsisi, Allah'ın kelamının anlaşılması gibi yönlerde düşünölmelidir. Bu, sahabeyi tefsir alanında yücelten en önemli sebeptir. Sahabe, Hz. Peygamber'e bir âyet indiğinde nüzûlüne sebep olan meseleyi bilirlerdi. Kısacası, "Bidâyetteki tefsir ilmi, sebab-i nüzûlü bilmekten ibaretti şeklinde bir söz hakikatin ifadesinden başka bir şey değildir."⁸⁴

B. ESBÂB-I NÜZÛLÜ BİLMENİN YOLU

Âlimlerin görüşüne göre Kur'ân-ı Kerîm'in nüzûlü iki şekilde olmuştur: Birincisi herhangi bir sebebe bağılı olmadan inmiş olan âyetlerdir. Bunlar bilindiği üzere Kur'ân'ın büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. İkincisi ise yaklaşık yirmi üç senede vahyin iniş sürecinde meydana gelmiş olan bir vâkıa ya da soru sorulması sebebiyle nâzil olan kısımdır.⁸⁵ Sebeb-i nüzûlü ve âyetin nâzil olduğu şartları bilmek, Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılmasında bizlere gerekli bilgileri sağlayacaktır. Bu konunun önemini İmam Şâtîbî (ö. 790/1388) *Muvâkafat* adlı eserinde şu şekilde vurgulamıştır: "Kur'ân ilmini tam anlayabilmek için, nüzûl sebeplerini bilmek gerekir." demiştir.⁸⁶

Âlimler esbâb-ı nüzûlün ancak sahîh nakille bilinebileceğini söylemişlerdir.⁸⁷ Bu konuda ictihâd ve görüş ileri sürmeyi kesinlikle reddetmişlerdir.⁸⁸ Vâhidî bu konu hakkında şu sözleriyle dikkat çekmektedir: "Kur'ân'ın peyderpey indirilmesine şahid olan, iniş sebeplerine vâkıf olan, nüzûl sebeplerinin ilmini araştıran ve onu talep etmede çok uğraşan kimselerden rivâyet edip işitme olmaksızın, Kitab'ın iniş sebepleri hakkında söz söylemek doğru olmaz. Bu ilim sahasında sürç-i lisan sahibi olan cahil kişiye cehennem ateşini vadetme hususunda, şer'i nass gerçekten vâridir."⁸⁹ Kısaca ifade etmek gerekirse, âyetlerin iniş sebepleri sahîh rivâyetle, âyetin inişine şahit olan

⁸⁴ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü (İlmi Usulî't-Tefsir)*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1971, 111-112.

⁸⁵ Muhammed Abdülazîm Zerkânî, *Menâhilul 'İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Cilt I, Darü'l-Hadis, Kahire 1422/2001, 95; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Cilt I, el-Memleketü'l Arabiyyetü's-Suûdiyye, 189.

⁸⁶ Yusuf el-Karadavi, *Kur'ân'ı Anlamada Yöntem*, (Çeviren: Mehmet Nurullah Aktaş), Nida yayıncılık, İstanbul 2015, 296-297.

⁸⁷ Mennâ Halil el-Kattân, *Mebâhis fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, ed-Darü's-Suûdiyye, Riyad 1378/1958, 39; Serinsu, 91.

⁸⁸ Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Darü'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut 1977, 135.

⁸⁹ İmam Ebu'l-Hasen Ali bin Ahmed el-Vâhidî, *Esbâb-ı Nüzûli'l-Kur'an*, Tahk: Kemal Besyûnî Zeglûl, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1991, 10.

veya şahit olanlardan haber almakla veyahut güvenilir âlimlerden duyarak âyetlerin iniş sebeplerini araştıranların haber vermesiyle bilinir.⁹⁰

Tefsir âlimleri nüzûl sebepleriyle ilgili rivâyetlerin sıhhatini tespit ederken çok dikkatli ve özenli davranmaya çalışmışlardır. Aynı zamanda esbâb-ı nüzûl tamamen rivâyetle alakalı bir disiplin olduğundan hadis usûlünde hadislerin sıhhati için aranan genel şartlar bu konuda da geçerli sayılmıştır.⁹¹ Esbâb-ı nüzûl hakkındaki bu rivâyetler merfû⁹² olarak Hz. Peygambere veya sahabeye ulaşmazsa makbul sayılmazlar.⁹³

Âyeti kerîmenin iniş sebebinin bilinmesinde râvinin: “Şu âyeti kerîmenin iniş sebebi şöyle şöyledir” demesi ya da “şöyle bir olay oldu veya Resûlullah (s.a.v.)’a şöyle bir soru soruldu, bunun üzerine şu âyeti kerîme indi” demesi, o âyetin nüzûl sebebinin açık olarak nakleder. Eğer ifade de sebep kelimesi söylenmeyerek: “şu âyeti kerîme, şu şey hakkında inmiştir” ya da “şu âyeti kerîme ile şu şey kastedilmiştir” denilirse bu ifadelerden kimi zaman “iniş sebebi” murad edilmiş kimi zaman da “o âyeti kerîmenin şâmil olduğu hükümler” kastedilmiştir.⁹⁴ Esbâb-ı nüzûl konusunda dikkat etmemiz gereken diğer hususları da şöyle sıralayabiliriz:

1. Âyetin nüzûl sebebinin nakleden hadisin sıhhatinin araştırılması gerekir. Çünkü bu konuda rivâyet edilen her hadis, geçerli değildir. Kendisi ile delil getirilen hadis makbul hadistir. Bu da onun sahîh ve hasen⁹⁵ hadis olduğunu gösterir.⁹⁶
2. Âyetin anlamı sadece âyetin inişine sebep olan olaya bağlanmamalıdır. Çünkü âyet, özel bir olay üzerine inmiş bile olsa insanlara benzer konularda her dönemde yol göstermektedir.⁹⁷
3. Bir âyetin veya sûrenin nüzûl sebebi hakkında birden fazla rivâyet bulunabilir. Böyle bir durumda öncelikle bu rivâyetlerin sıhhat dereceleri araştırılır ve sahîh

⁹⁰ Muhammed Alî es-Sâbûnî, *et-Tıbyân fi 'Ulûmi'l-Kur'an*, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1424/2004, 25.

⁹¹ Muhsin Demirci, “Esbâb-ı Nüzûl”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, XI, 362.

⁹² “Merfû”: Özellikle Hz. Peygambere isnad edilen söz, fiil ve takrirlerden, ister munkatı' isnadla rivâyet edilmiş olsun ister muttasıl isnadla rivâyet edilmiş olsun bütün hadîslere denir.” Bkz. Koçyiğit, 217.

⁹³ Bedrüddîn Muhammed b. Abdullah Zerkeşî, *el-Burhân fi 'Ulûmi'l-Kur'an*, Tahk: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Cilt I, Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Mısır 1367/1957, 31-32; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü (İlmu Usûli't-Tefsir)*, 114.

⁹⁴ Süyûtî, *İtkân*, I, 210; Sâbûnî, 25.

⁹⁵ “Hasen; sahîh ile zayıf arasında yer alan, fakat sahîhe daha yakın olan bir hadîs çeşididir.” Bkz. Koçyiğit, 125.

⁹⁶ Süyûtî, *İtkân*, I, 211; Ömer Dumlu, *Kur'an Tefsirinde Yöntem*, Anadolu yayınları, İzmir 1998, 73.

⁹⁷ Dumlu, 73-75.

olanı tercih edilir. Hepsinin sahîh olması durumunda, râvinin olaya şahit olması veya rivâyetin sahîh bir yolla gelmesi gibi hususlar çerçevesinde inceleme yoluna gidilir. Bu şekilde bir tercih sebebinin bulunmaması durumunda, zaman bakımından olayların birbirine yakın olmak şartıyla, rivâyetlerin için cem' ve telifi yoluna gidilir. Böylece âyetin o olaylardan sonra ve o olaylar sebebiyle indiği kabul edilir. Şayet iki rivâyeti uzlaştırmak mümkün olmazsa, nüzûlün tekrarına hamledilir. Kısacası sebeplerin birden çok olmasında bir sakınca bulunmamaktadır.⁹⁸

C. ESBÂB-I NÜZÛLÜ BİLMENİN ÖNEMİ

Esbâb-ı nüzûl bilgisi, Kur'ân-ı Kerîm'in iniş sürecinden itibaren bilinen ve İslamî ilimlerin birçok alanında âlimlerce üzerinde durulan bir ilim olmuştur. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılmasında esbâb-ı nüzûl gerekli bir bilgi kabul edilmiştir. İslam'ın başlangıcından beri müfessirler Kur'ân-ı Kerîm'i özellikle esbâb-ı nüzûl bilgisi ile tefsir etmişlerdir.⁹⁹

Esbâb-ı nüzûl bilgisi, bizlere sadece tarihî yönden faydalı bilgiler sağlamaz. Ayrıca bu ilim sayesinde âyetlerde kastedilen manâ kolaylıkla anlaşılır ve şüphe ve yanlışlıklar giderilmiş olur.¹⁰⁰ Bu konuda İbn Teymiyye şöyle demiştir: “Nüzûl sebebinin bilmek âyeti anlamaya yardımcıdır. Sebebi bilmek, müsebbebin ilmini sağlar.” Yine aynı konuda İbn Dakik el-Îd (ö. 702/1302) de şöyle demiştir: “Nüzûl sebeplerini bilmek, Kur'ân-ı Kerîm'i anlamak için kuvvetli bir yoldur.”¹⁰¹

Kur'ân ilimlerinden olan esbâb-ı nüzûlün bilinmesi, âyeti kerîmelerin manalarının anlaşılması için gerekli görülmüştür. Çünkü bazı âyetlerin manaları veya hükümleri ancak nüzûl sebebinin bilmekle anlaşılır.¹⁰² Esbâb-ı nüzûlü bilmenin önemini şu şekilde sıralayabiliriz:

⁹⁸ Süyûtî, *İtkân*, I, 217-218-219-220; Sâlih, 145; Kattân, 39-40-41; Abdurrahman Elmalı, *Fahreddin Er-Razi'de Esbâb-ı Nüzûl Değerlendirmesi*, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, Şanlıurfa 1998, 12.

⁹⁹ Serinsu, 15.

¹⁰⁰ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü (İlmu Usuli't-Tefsir)*, 113.

¹⁰¹ Süyûtî, *İtkân*, I, 190-191; Sâlih, 130.

¹⁰² Zerkeşî, I, 22; Sâbûnî, 19.

1. Bir âyet veya sûrenin nerede, ne zaman, hangi şartlar içinde ve inmesine sebep olan olayı bilmemizi sağlar. Bu sayede o âyet ve sûrenin ilahî maksada uygun şekilde yorumlanmasına yardımcı olur.¹⁰³
2. Âyetler arasında varsayılan müşkillerin giderilmesine yardımcı olur.¹⁰⁴
3. Esbâb-ı nüzûl bilgisi müphem âyetlerin anlaşılmasını kolaylaştırır. Çünkü nakle dayanmadan müphem âyetleri akılla tespit etmek mümkün değildir.¹⁰⁵
4. Nüzûl sebebini bilmek hasr veya tahsis şüphesini ortadan kaldırır. Bilindiği gibi bazı Kur'ân âyetlerinden ilk olarak hasr manası çıkarılabilir. Böyle bir durumda nüzûl sebepleri bilindiği zaman hasrın kastedilmediği anlaşılabilir. Böylece o âyette ifade edilen hususlardan ibaret olmadığı anlaşılır. Bu husus, İmam eş-Şâfiî'nin (ö. 204/820) tespit etmiş olduğu bir özelliktir.¹⁰⁶
5. Esbâb-ı nüzûl bilgisiyle Kur'an-ı Kerim'in icazı bilinir. Bunun anlamı ise, hitap anında bizzat hitap, hitap eden, muhatap ve toplum yönünden mukteza-yı hâli bilinir. Çünkü bir kelamı anlamak, duruma, söyleyene, muhataba, sözün söyleniş gayesine ve başka şeylere göre değişik anlamlar ifade edebilir. Mesela emir kelimesi bir lafızdır ama, içerisinde ibâha, tehdit, taciz gibi anlamları ihtiva eder.¹⁰⁷
6. Nüzûl sebebini bilmek, teşriîn hikmetini açıklar. Böylece hükmün meşrû kılınmasının sebebini de açıklamış olur.¹⁰⁸
7. Nüzûl sebebini bilmek, Allahu Teâlâ'nın hükümlerindeki hikmeti anlamayı kolaylaştırır. Mesela müskirâtın, faizciliğin haram olması ya da cihadın farz kılınması bu duruma örnek verilebilir. Bu konuların hükme bağlanmasında tedriciliğin gözetilmesi, İslamiyetin insanlığı nasıl şefkatle hidâyete götürdüğünü göstermiştir.¹⁰⁹

¹⁰³ Sâlih, 130; Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, 153.

¹⁰⁴ Sâlih, 157; Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, 154.

¹⁰⁵ Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, 154.

¹⁰⁶ Süyûtî, *İtkân*, I, 190; Zerkeşî, I, 23; Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, 154-155.

¹⁰⁷ Dumlu, 79.

¹⁰⁸ Süyûtî, *İtkân*, I, 190; Muhammed b. Lütfî es-Sabbâğ, *Tefsir Usûlü Araştırmaları*, (çeviren: Ömer Dumlu), Anadolu Yayınları, İzmir 1999, 107.

¹⁰⁹ Elmalı, 7.

8. Esbâb-ı nüzûlü bilmek bazen de âyet ve sûreler arasındaki tenasübün bilinmesini kolaylaştırmıştır.¹¹⁰

D. ESBÂB-I NÜZÛL VE TARİHSELLİK İLİŞKİSİ

Nüzûlünden itibaren Kur'ân-ı Kerim, müslümanların hayatında merkezî bir yer edinmiştir. Bu sebeple de hayatta karşılaşılan bütün problemlere Kur'ân'ın kılavuzluğunda ve örnekliliğinde çareler aranmıştır. Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerim tarih içerisinde birçok bilim tarafından açıklanmaya ve değerlendirmeye tabi tutulmuştur.¹¹¹

Kur'ân-ı Kerim'in anlaşılmasında ve yorumlanmasında sebep-i nüzûl rivâyetleri önemli bir dinamik olmuştur. Özellikle ahkam âyetlerinin sebep ve hükümlerinin açıklığa kavuşturulmasında kendisine başvurulmuştur. Klasik dönemde usûlcüler, “sebebin hususiliği lafzın umumiliğine mâni değildir” ilkesiyle sebep-i nüzûl rivâyetlerine bir sınır getirirken yaşanan dönemde ise “metin dışı bağlam” kavramı etrafında sebep-i nüzûl rivâyetleri ve tarihsel bağlam metnin anlamını belirlemede etkin hale gelmiştir.¹¹²

Tarihselcilik; tarihsel olguların bireyselliğini vurgulayarak her çağın, kendi dönemindeki fikirler ve ilkeler aracılığıyla yorumlanması gerektiğini söylemiştir. Bu sebeple geçmişteki insanların eylemlerinin tarihçinin kendi çağına ait değer, inanç ve motifler temele alınarak açıklanamayacağını savunmuştur. Aynı zamanda bir metni, normu ve eseri tam olarak kendi tarihsel bağlamı içine oturtulmak sûretiyle anlaşılabilirliğini, açıklanabilirliğini ve değerlendirilebileceğini söylemiştir. Bu görüş, her şeyin değiştiğini ve değişimden uzak kalamayacağından hareketle, değişmez ve evrensel standartların var olmadığını, dolayısıyla genel-geçer standartlara başvurmanın anlamsız, geçersiz ve boşuna olduğunu dile getirmiştir.¹¹³

Bu kavram ilk önce hristiyanlık diniyle ilgili araştırmalarda kullanılmıştır. Bunun sebebi ise aydınlanma süreciyle birlikte Batıda akıl ön plana çıkmış, hristiyani dogmalar tartışılmaya hatta reddedilmeye başlanmıştır. Artık kilise, eskiden olduğu gibi: “şöyle

¹¹⁰ Elmalı, 7.

¹¹¹ Recep Demir, “Kur'ân Tefsirinde Tarihselci Yöntem”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, Cilt:1, No:1, Mart, 2012, 34.

¹¹² Yahya Yaşar, “Ahzap Süresi 59. Âyetin Sebebi Nüzûl Rivâyeti Üzerinden Tarihselliği Meselesinin Analitik Tahlili (Kur'ân Yolu Tefsiri Özelinde)”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24(2014), 89.

¹¹³ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2000, 909.

şöyle inanacaksınız” demekte güçlük çekmiş ve bu sebeple kimi dogmalarını rasyonelleştirmek zorunda kalmıştır. Bu sebeple, Hz. İsa ve İncilleri tartışmaya açmıştır. Bu sırada Batıda hâkim olan modernizmin bir sonucu olarak ilerlemeci tarih anlayışı geçmişî mahkûm bir duruma düşürmüştür. Bu işlem, tarihselciliğin hristiyanlığa bir uygulama şekliydi. Aynı şeyi müsteşrikler, önce hadislere ve ardından Kur’ân-ı Kerîm’e uygulamaya çalışmışlardır.¹¹⁴

Kur’ân-ı Kerîm’in tarihselliğini savunanlara göre bir sebep üzerine inen âyetler o sebeple bütünleşerek âyetin anlamı ve taşıdığı hükmü sebeple sınırlı tutarlar.¹¹⁵ Çünkü onlar sebebi, âyetlerin inmesi sırasında gerçekleşen olayları ve sorulan soruları, âyetleri doğuran gerçek neden kabul ederler. Bu sebeple olaylar olmasaydı veya sorular sorulmasaydı o âyetler inmeyecekti şeklinde düşünürler. Buradan hareketle Kur’ân’ın tarih üstü bir metin olmayıp tarihsel bir metin olduğu sonucuna ulaşmışlardır.¹¹⁶

Bu süreçte sebab-i nüzûller âyetin varlık sebebi olarak algılanmıştır. Böylece sebab-i nüzûller tarihsellik ve nass-olgu ilişkisi içerisinde düşünülmüştür. Âyetlerin anlamı indiği dönemle sınırlı tutularak ilahi mesajın bütün dönemlerde geçerli olan hitap yönü gözardı edilmiştir.¹¹⁷ Halbuki Kur’ân-ı Kerîm insana doğru yolu göstermeyi amaç edinerek tarih ve tarihilik konusunda yapısal özelliğini ortaya koymuştur. Çünkü insan her dönemde, geçmişe mal olacak bir “şimdi”yi yaşayarak kendini sürdürmeye devam edecektir. Ayrıca insan, bu gününü geçmişle doğrulayarak bulmaya çalışan bir varlıktır. Kısaca insan, tarihî bir varlıktır ve bu da insanın varlık özelliklerinden biridir.¹¹⁸

Bu nedenle Kur’ân-ı Kerîm tarih ve tarihiliği ile geçmişî, yaşanılan zamanı ve geleceği ile bir bütün halinde insana göstermektedir.¹¹⁹ Kur’ân, tüm insani yapıp-etmeleri ilahî mesajla oluşturarak Kur’ân’ın ilk muhatabı olan insanların yapıp ettikleri de esbâb-ı nüzûlü oluşturmuştur. Bu sebeple esbâb-ı nüzûl, nüzûl ortamındaki eylemi ve somut yaşamı gösterdiği için aracı deliller olarak kabul edilmelidir.¹²⁰

¹¹⁴ Sait Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Kitap Dünyası Yayınları, Şubat, 2013, 238-239.

¹¹⁵ Yaşar, 95.

¹¹⁶ Demir, 52-53.

¹¹⁷ Yaşar, 95.

¹¹⁸ Serinsu, 315.

¹¹⁹ Serinsu, 316.

¹²⁰ Serinsu, 318-319.

Nüzûl sebeplerine evrensellik açısından baktığımızda Kur'ân-ı Kerîm'in indiği dönem olayları arasındaki ilişki, nedensellik şeklinde olmamıştır. Çeşitli zamanlarda meydana gelen bazı olaylarda Hz. Peygamber'e sorular sorulmuş, isteklerde bulunulmuş, bunun neticesinde de Allahu Teâlâ vahiy ile peygamberine bildirmiştir. Ancak gelen bu vahiy onların beklediği anda onların isteklerine, istedikleri şekilde cevap vermemiştir. Netice itibariyle nüzûl sebepleri, zorlayıcı ve belirleyici anlamda bir sebep olmamıştır. Sadece vahyin planı dahilinde olaylar ile vahyin inmesi eş zamanlı olarak gerçekleşmiştir.¹²¹

Esbâb-ı nüzûl bilgisi gerçekliğini Kur'ân-ı Kerîm'in nüzûl ortamına şahit olan Hz. Peygamber ve ashabından alır ve onların yapıp-etmeleri sonucunda oluşmaktadır. Bu olaylar sahîh rivâyetle bize ulaşmıştır. Bu rivâyetlerin müsned-merfu haberler olması sebebiyle gerçekliği mevcuttur.¹²² Bu sebeple esbâb-ı nüzûlün tarihsel bir gerçek olması ile tarihî olması da birbirinden farklı şeylerdir. Çünkü esbâb-ı nüzûl “orijinal yorum-orijinal tarih”tir. Sahabe bizzat şahit oldukları nüzûl asrı olaylarını rivâyetlerle aktararak bu orijinal tarihi meydana getirmişlerdir. Bu orijinal tarih, benzer insanî yapıp-etmeleri sonraki dönemlere taşıyarak oluşmuştur. Dolayısıyla Kur'ân daima yaşanan, hayatla iç içe ve insan sorunlarına cevap veren bir kitap olma özelliğini sürdürmüştür.¹²³

Esbâb-ı nüzûller, Kur'ân-insan ilişkisinin bir bölümünde oluşmuş insanî yapıp-etmelerdir. Bu sebeple her zaman-mekânda benzeri insanî yapıp-etmelerle özdeşlik gösterir. Burada önemli olan bu tarihî yapıp etmelerden bugünün insan meselelerine yönelik ilkeleri belirleyebilmektir. Bununla beraber nüzûl ortamının temel ögesi olan sebep-i nüzûl, tarihî koşulluk ifade etmez. Bu sebeple Kur'ân'ın ortaya çıkması için sebep-i nüzûlün varlığı ile var olur yokluğu ile yok olur denilemez. Kur'ân, ilahî iradenin meşietiyile inzâl olmuştur. Dış etkenlerin meydana gelmesi onun indirilişinin gerçek sebebi değildir.¹²⁴

Netice itibariyle sebep-i nüzûller âyetin yorumlanmasında bir dinamik olup âyetin anlamını pekiştirirerek hükmün anlaşılmasını kolaylaştırır. Bütün insanlığı doğru yola

¹²¹ Yaşar, 95-96.

¹²² Serinsu, 322.

¹²³ Serinsu, 325-326.

¹²⁴ Serinsu, 328.

ulaştırmada rehber olan Kur'ân-ı Kerîm'i tarihi bir olayla sınırlamak aynı zamanda onun evrenselliğine gölge düşürür.¹²⁵

E. ESBÂB-I NÜZÛLE DAİR ESERLER

Esbâb-ı nüzûl rivâyetleri ilk olarak hadis mecmualarının tefsir bablarında bulunmuş daha sonraları müstakil eserler halinde ortaya çıkmıştır. Bu müstakil eserlerin yazımı ilk dönemlerden günümüze kadar devam etmiştir. Bu eserleri yazım tarihlerine göre řu şekilde sıralayabiliriz:

1. Ali b. el-Medînî (234/848), *Esbâbu 'n-Nüzûl*.
2. Ebu'l- Mutrif Abdurrahman b. Muhammed el-Kurtubî (402/1010), *el-Kassas ve 'l-Esâlib elletî Nezele min Eclihâ 'l-Kur'ân*.
3. Muhammed b. Es'ad el-Kırâfî (?), *Esbâbu 'n-Nüzûl*.
4. Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhidî (468/1075), *Esbâbu 'n-Nüzûl*.
5. Muhammed b. Es'ad b. Muhammed el-Irakî el-Hanefî (567/1171), *Esbâbu 'n-Nüzûl*.
6. Ebu Câfer Muhammed b. Ali b. Şuayb el-Mâzenderânî (588/1192), *Esbâbu 'n-Nüzûl*.
7. Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnu'l-Cevzî (597/1200), *Esbâbu Nüzûli 'l-Kur'ân*.
8. Muhammed b. Es'ad el-Irakî (667/1268), *Esbâbu Nüzûli 'l-Kur'ân bi 'l-Âyâti 'l-Kur'âniyye ve 'l-Kıyasi 'l-Furkâniyye*.
9. Buhanuddin İbrahim b. Ömer el-Ca'berî (732/1331), *Muhtasarı Esbâbi 'n-Nüzûl li 'l-Vâhidî*.
10. İbn Teymiyye (728/1327), *el-İlm bi-Esbâbi 'n-Nüzûl*.
11. İbn-i Hacer el-Askalânî (852/1448), *el-Ucâb fî Beyân 'il-Esbâb*.
12. Kadı Zeynuddîn Abdurrahmân b. Ali b. İshâk et-Temîmi ed-Dârî el-Makdisî eş-Şâfiî (876/1472), *Mededu 'r'-Rahmân fî Esbâbi Nüzûli 'l-Kur'ân*.
13. Celâluddîn es-Suyûtî (911/1505), *Lubâbu 'n-Nukûl fî Esbâbi 'n-Nüzûl*.
14. Lübbî Muhammed Efendi (1166/1752), *Lubbu't-Tefâsîr fî Ma'rifeti Esbâbi 'n-Nüzûl ve 't-Tefsir*.

¹²⁵ Yaşar, 21.

15. Atiyetullah b. el-Burhân eş-Şâfiî el-Uchûrî (1190/1776), *İrşâdur-Rahmân li Esbâbi'n-Nüzûl ve'n-Nesh ve'l-Müteşâbih ve Tecvîdi'l-Kur'ân*.
16. Ahmed b. Ali b. Ahmed el-Hanefî, *Kitab-u Sebebi'n-Nüzûl fi Teblîği'r-Rasûl*.
17. Hasan b. Hüseyin b. Ahmed b. Muhammed et-Tulûnî el-Mîmâr el-Hanefî, *Esbâbu Nüzûli'l-Kur'ân*.
18. Abdulcelil en-Nakşibendî, *Esbâbu'n- Nüzûl*.
19. H. Tahsin Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl: Kur'ân Âyetlerinin İniş Sebepleri ve Tefsirleri*.
20. Abdulfettâh el-Kâdî, *Sahabe ve Müfessirlere göre Esbâbi -Nüzûl*, (çev. Salih Akdemir).
21. Mukbil b. Hâdi el-Vâdiî, *es-Sahîhu'l-Müsned min Esbâbi'n-Nüzûl*.
22. İbnu Halife Uleyvî, *Câmiu'n-Nukûl fi Esbâbi'n-Nüzûl ve Şerhu Âyâtihâ*.
23. Ahmet Nedim Serinsu, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûlun Rolü*.
24. Bedrettin Çetiner, *Fatiha'dan Nas'a Esbâb-ı Nüzûl*.¹²⁶

¹²⁶ Demirci, "Esbâb-ı Nüzûl", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 361-362; Serinsu, 75-80; Dumlu, 61-62.

BİRİNCİ BÖLÜM

EBÛ İSHÂK ES-SA‘LEBÎ’NİN ESBÂB-I NÜZÛL ANLAYIŞI VE METODU

Biz bu bölümde Ebû İshâk es-Sa‘lebî ’nin esbâb-ı nüzûl rivâyetlerini eserinde sunarken takip etmiş olduğu esbâb-ı nüzûl anlayışını ve metodunu ele almaya çalışacağız. Bu çalışmayı yaparken, müfessirin nüzûl rivâyetlerini genel hatları ile tefsirinin neresinde ve ne şekilde kullandığını incelenmeye çalışacağız. Ayrıca rivâyetleri çalışmamızda sunarken Ebû Cafer Taberî’nin eserinde de rivâyetlerin geçtiği yerleri belirttik ve aynı zamanda hadis âlimleri olan Buhârî, Müslim ve Tirmizî’nin eserlerinden de faydalandık.

1.1. RİVÂYET AÇISINDAN

Ebû İshâk es-Sa‘lebî, eserinde esbâb-ı nüzûl rivâyetlerini genel olarak; sûrelerin giriş bölümünde, âyetlerin tefsirinden önce, âyetlerin tefsiri bölümünde ele almıştır. Şimdi de sırasıyla Sa‘lebî ’nin esbâb-ı nüzûl rivâyetlerini, nerede ve nasıl sunduğunu başlıklar altında örneklendirerek ortaya koymaya çalışacağız.

1.1.1. Rivâyetleri Sûrelerin Giriş Bölümünde Vermesi

El-Keşf ve’l-Beyân isimli eserde yer alan esbâb-ı nüzûlleri incelediğimizde gördük ki müfessir, her sürenin tefsirine başlamadan önce nerede nâzil olduğunu, kaç âyetten oluştuğunu belirtmiştir.

Müfessir, sûrelerin giriş bölümünde sürenin tamamı hakkında veya ilk birkaç âyeti hakkında nüzûl rivâyetleri varsa bunları vermiştir.

Örnek 1:

“Göge, târik’a, sabah yıldızına yemin olsun! Târik’in ne olduğunu bildin mi? (O), karanlığı delen çok parlak yıldızdır. Üzerinde bir koruyucu, gözetleyici olmayan hiçbir kimse yoktur. Onun için insan, neden yaratıldığını bir düşünsün! O, atılan bir sudan yaratılmıştır. O, bel ile göğüs arasından çıkar. Elbette O, onu diriltmeye gücü yetendir. Bütün sırların açığa çıkarılacağı gün, (elbette gelecektir.) O zaman ona (yardım edecek) ne güç kuvvet ne de yardımcı vardır. Döndürüp döndürüp yağmur yağdıran

gökyüzüne, çatlayıp yarılan yeryüzüne yemin olsun ki, o muhakkak ki keskin bir hükümdür, o şaka değildir. Haberini olsun ki onlar, bir hile ile hile kuruyorlar. Ben de onlara (karşı) bir hileyle hile kurarım. Onun için kafirlere süre ver: Onlara biraz mühlet ver!” (Târik: 86/1-17)

Târik sûresinin nüzûl sebebi; bir gün Ebû Talib Hz. Muhammed (s.a.v.)’e yemek getirmişti. Hz. Peygamber’in yanında otururken bir yıldız kaydı. Etraf önce suyla kaplanırken peşinden de ateşle doldu. Bu durumdan korkuya kapılan Ebû Tâlib: “Bu da nedir?” dedi. Hz. Peygamber (s.a.v.): “Bu, (şeytanların) taşlandığı bir yıldızdır ve o, Allah’ın âyetlerinden bir âyettir.” diye buyurdu. Bu sebeple Allahu Teâlâ bu sûreyi indirdi.¹²⁷

Örnek 2:

“Elif, lam, mim. İnsanlar, “İnandık!” demekle imtihandan geçirilmeden bırakılacaklarını mı sandılar?” (Ankebût: 29/1-2)

Bu âyetin iniş sebebi hakkında âlimler ihtilaf etmişlerdir. İbn Âmir ve İbn Cüreyc der ki: Bu âyet Allahu Teâlâ’nın cezalandırdığı Ammâr b. Yâsir hakkında nâzil olmuştur.¹²⁸

Şa’bî şöyle demiştir: Bu iki âyet, İslam’ı kabul ederek Mekke’de kalan bazı insanlar hakkında nâzil olmuştur. Muhacirlerden bazıları onlara haber göndererek: “Siz hicret etmedikçe ikrarınız ve İslamınız kabul edilmez.” dediler. Bunun üzerine onlar da Medine’ye gitmek için hazırlandılar ve Medine’deki müslümanlara: “Biz yola çıkarız. Eğer bizi bir takip eden olursa onu öldürürüz.” diye cevap yolladılar. Yola çıktıklarında müşriklerde onların arkasından gittiler. Müslümanlar takip edildiklerini anlayınca müşrikleri öldürdüler. Müslümanlardan da kimini öldürdüler, kimini de kurtardılar. Bu sebeple Allahu Teâlâ bu iki âyeti indirdi.¹²⁹

Mukâtil’den gelen bir rivâyete göre de: Ömer bin Hattâb’ın kölesi Mihcâ b. Abdullah hakkında inmiştir. Bedr gününde Amr b. el-Hadramî bir tane ok atarak Mihcâ’yı şehid etti. Hz. Muhammed (s.a.v.) bunun üzerine: “Mihcâ şehidlerin

¹²⁷ Sa’lebî, X, 177.

¹²⁸ Sa’lebî, VII, 270.

¹²⁹ Sa’lebî, VII, 270; Ebû Cafer Muhammed İbn Cerîr et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, Mustafa el-Bâbi el-Hualebi, Mısır 1954, XX, 129.

efendisidir. Bu ümmet içerisinde cennetin kapısına davet edilecek olan ilk insan odur.” buyurmuştur. Ailesi sabırsızlık gösterince Allahu Teâlâ da bu âyeti onlar hakkında indirdi. Allahu Teâlâ bu âyet ile onlara din yolunda bela ve sıkıntılar olduğunu haber vermiştir.¹³⁰

Vermiş olduğumuz bu iki örneğin sebab-i nüzûllerini Sa‘lebî sûrelerin giriş kısmında sunmuştur.

1.1.2. Âyetlerin Tefsirine Başlamadan Önce Esbâb-ı Nüzûl Rivâyeti Vermesi

Müfessir, aşağıda yer alan örneklerdeki gibi âyetlerin tefsirine başlamadan önce esbâb-ı nüzûl rivâyeti vermiştir. Âyetin tefsirine hazırlık bağlamında zikrettiği bu rivâyetler, âyetin manasının daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır.

Örnek 1:

“Halbuki gecede ve gündüzde barınan her ne varsa, hepsi O’nundur...” (En’âm: 6/13)

Kelbî der ki: Hz. Muhammed (s.a.v.)’e Mekke müşrikleri geldiler ve: “Ey Muhammed, öyle sanıyoruz ki seni, şu yapmakta olduğun davete ihtiyaç içinde olman sevketti. Gel, mallarımızdan sana pay verelim ve böylece bizim en zenginimiz sen ol ve şu yapmakta olduğundan vazgeç” dediler. Bu olay üzerine âyet nazil olmuştur.¹³¹

Örnek 2:

“Eli sıkı olma, ölçüsüzce eli açık da olma; sonra kınanacak, kendi kendine hayıflanacak duruma düşersin!” (İsrâ: 17/29)

Câbir bin Abdullah bu âyet için der ki: Hz. Muhammed (s.a.v.) bir gün ashabı ile otururken yanına bir çocuk geldi ve: “Ey Allah’ın Resûlü, annem Sen’den bir gömlek istiyor.” dedi. Resûlullah’ın ise o gün üstündeki gömlekten başka gömleği yoktu. Çocuğa: “Bir saatten bir saate bakarsın bir şey gelir. Başka bir vakitte tekrar gel.” diye buyurdular. Çocuk annesinin yanına dönünce olanları anlattı ve annesi, Resûlullah’a git ve de ki: “Annem, senin üzerinde bulunan gömleği istiyor.” Çocuk Hz. Muhammed’e annesinin söylediğini iletince Resûlullah evine giderek üzerindeki gömleği çıkarıp

¹³⁰ Sa‘lebî, VII, 270.

¹³¹ Sa‘lebî, IV, 137.

çocuğa verdi. Namaz vakti gelince Bilâl ezanı okumaya başladı. Resûlullah bu durumdan ötürü namaza çıkamadı. İnsanlar namaz için Efendimiz'i beklediler, ancak gelmeyince içlerinden birini gönderip baktırdılar. Efendimiz'in yanına girince gömleği yok halde otururken gördü. İşte bu durum üzerine Allahu Teâlâ bu âyeti indirdi.¹³²

1.1.3. Rivâyetleri Âyetlerin Tefsiri Bölümünde Vermesi

Ebû İshâk es-Sa'lebî eserinde esbâb-ı nüzûl rivâyetlerinin büyük çoğunluğunu âyetlerin tefsiri bölümünde vermiştir.

Örnek 1:

"İçlerinden bir kişiye, "insanları uyar ve iman edenlerin Allah katında değerli bir yeri bulunduğunu müjdele" diye vahyettimiz insanların tuhafına mı gitti?..." (Yûnus: 10/2)

İbn Abbâs der ki: Allahu Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.v.)'i elçisi olarak gönderdiği zaman içlerinden kâfir olanlar bunu inkâr ederek: "Allah, elçisinin Muhammed gibi bir beşer olmasından uzak ve yücedir." dediler ve Allahu Teâlâ bu âyeti kerîmeyi indirdi.¹³³

Örnek 2:

"Zina eden erkek ancak zinakâr veya müşrik bir kadınla evlenir, zina eden kadınla da ancak zinakâr veya müşrik bir erkek evlenir. Bu müminlere haram kılınmıştır." (Nûr: 24/3)

Bu âyet için denildi ki: Medine'ye gelen muhacirler fakir durumdaydılar ve hiç malları yoktu. O zamanlar Medine'de kendilerini kiralyarak geçinen ahlaksız kadınlar vardı. Aynı zamanda Medine'nin en rahat yaşayanları da bu kadınlardı. Muhacir fakirlerden oluşan bir grup o kadınların kazançlarını istediler ve dediler ki: "Allahu Teâlâ bizi onlara muhtaç kılmayacağı vakte kadar onlarla evlensek de onlarla yaşasak." Resûlullah (s.a.v.)'den bu evlilik konusunda izin istediler. Bu durumdan dolayı Allahu Teâlâ bu âyeti indirmiştir. Bu âyetle, müminleri korumak için zina eden kadınla evlenmeyi haram kılmiştir.¹³⁴

¹³² Sa'lebî, VI, 96.

¹³³ Sa'lebî, V, 117; Taberî, XI, 81.

¹³⁴ Sa'lebî, VII, 65.

İkrime der ki: Bu âyet, Mekke ve Medine’de açıktan azgınlık yapan kadınlar hakkında nâzil olmuştur. Bunların sayıları çok olmasına rağmen dokuz tanesinin ünü yayılmıştı. Kapılarında bayrakları olduğu için halk onları bayraklarından tanırdı. Bunlar Mahzûmî kabilesinden Safvân b. Ümeyye’nin cariyesi olan Ümmü Uleyd, Hilâl b. Enes b. Câbir b. Nemr’in cariyesi olan Karîne, Sâib b. Ebî Sâib’in cariyesi olan Ümmü Mehzûl, Mâlik b. Amîle b. Sibâk’ın cariyesi olan Müzne, Âs b. Vâil’in cariyesi olan Hanne Kıbdıyye, Hişâm b. Rabîa b. Habîb b. Huzeyfe’nin cariyesi Furse, Amr b. Osmân el-Mahzûmî’nin cariyesi olan Ümmü Süveyd, Zem’a b. Esved’in cariyesi Şerîfe, Süheyl b. Amr’ın cariyesi olan Celâle idi. Câhiliye döneminde bu kadınların evlerine ‘el-Mevâhîr’ diye isim verilmişti. Ehl-i Kible’den zina eden, putperestler ve müşriklerden başkaları bu kadınların yanlarına varmazlardı. Müslümanlardan bir grup ise onlarla evlenmeyi çıkar elde etmek için istemişlerdi. İşte bu sebeple Allahu Teâlâ bu âyeti indirdi ve müminlerin bu kadınlarla evlenmelerini haram kıldı.¹³⁵

Amr b. Şuayb der ki: Nûr sûresinin 3. âyeti Mersed el-Ğanevî ve Anâk hakkında nâzil olmuştur. Mürsed sert bir adamdı ve o, Mekke’deki zayıf müslümanları Allah Resûlü (s.a.v.)’e götürüyordu. Câhiliye devrinde Anâk adında dostu vardı. Mekke’ye geldiği vakit Anâk’a: “Allah Teâlâ zinayı haram kıldı.” diyerek kendine davet etti. Anâk da dedi ki: “Tamam o zaman beni nikahla.” Bunun üzerine Mürsed, Hz. Muhammed (s.a.v.)’e bu durumu sordu ve Allahu Teâlâ bu âyeti indirdi.¹³⁶

1.1.4. Rivâyetin İleride Geleceğini Haber Vermesi

Müfessirimiz âyetleri Mushaf tertibine göre almış ve eserinde Kur’an-ı Kerim’i tefsir etmiştir. Rivâyetleri verirken de yeri geldikçe nüzûl sebeplerinden bahsetmiştir. Bazen de âyetin sebab-i nüzûlünün ileride geleceğini önceden haber vermiştir. Fakat rivâyeti burada zikretmemiştir, sonraya bırakmıştır.

Müellifin, az da olsa rivâyetleri bu tarzda sunuş şekline vereceğimiz örneklerle konuya açıklık getirmeye çalışacağız.

¹³⁵ Sa’lebî, VII, 65-66.

¹³⁶ Sa’lebî, VII, 65-66; Tirmizî, K. Tefsir: 25.

Örnek 1:

“Allah’a ve âhiret gününe iman eden bir topluluğun, Allah’a ve peygamberine düşmanlık eden kimselere -babaları, oğulları, kardeşleri yahut diğer akrabaları da olsa- sevgiyle bağlandıklarını göremezsin...” (Mücâdele: 58/22)

Sa‘lebî, Mücâdele sûresinin 22. âyeti için; Hâtib b. Ebî Beltea’nın Mekkelilere bir mektup yazması üzerine nâzil olduğunu, konu ile ilgili hususa Mümtehine sûresinde yer vereceğini ifade etmiştir.¹³⁷

Müfessirimiz, yukarıdaki rivâyette Mümtehine sûresine atıfta bulunarak konuyu burada zikretmemiştir. Konunun bütün ayrıntılarını, Mümtehine sûresinin birinci âyetinin tefsirinde anlatacağımı ümit ediyoruz. Şöyle ki:

“Ey iman edenler! Eğer benim yolumda savaşmak ve hoşnutluğumu kazanmak üzere yola çıkmışsanız, benim de düşmanım sizin de düşmanınız olan kimseleri kendilerine sevgi göstererek dost edinmeyin...” (Mümtehine: 60/1)

Bu âyet, Hâtib b. Ebî Beltea hakkında nâzil olmuştur. Ebû Amr b. Abdi Menâf’ın kölesi Sâre, Mekke’den Medine’ye Resûlullah (s.a.v.)’ın yanına geldiğinde Resûlullah (s.a.v.) Mekke’nin fethine hazırlanıyordu. Resûlullah Sâre’ye: “Müslüman olarak mı geldin?” diye sordu. O da: “Hayır” dedi. Resûlullah (s.a.v.): “Muhacir olarak mı geldin?” O da: “Hayır” dedi. Resûlullah (s.a.v.): “O zaman seni getiren şey nedir?” buyurdu. O da: “Sizinle aynı aileden, aynı aşiretteniz ve azadlı köleyiz. Çok şiddetle ihtiyaçlıyım. Durumumu size arz ediyorum ki, bana bir şeyler veresiniz ve beni giydiresiniz.” dedi. Resûlullah (s.a.v.) ona dedi ki: “Senin Mekkeli gençler arasındaki yerin nedir?” (Kadın, şarkıcı idi.) O da: “Bedir vakasından sonra benden bir talepte bulunulmadı.” dedi. Resûlullah (s.a.v.), Abdu’l-Muttalib oğulları ile Muttalib oğullarını Sâre’ye bir şeyler vermeleri konusunda onları isteklendirdi. Onlar da Sâre’ye bir şeyler verip onu uğurladılar. Bu arada Hâtib b. Ebî Beltea Halîf b. Esed b. Abdu’l-Uzzâ Sâre’ye geldi. Sâre’ye bir mektup vererek bu mektubun Mekkelilere ulaştırmasını istedi. Bunun karşılığında da ona on dinar verdi. Bu rivâyet İbn Abbâs’ın rivâyetidir. Mukâtil b. Hayyân da rivâyetinde on dinar verdiğini söylemiştir. Mektupta da: “Allah’ın Resûlü sizi istiyor. Ondan kendinizi koruyun.” yazıyordu. Sâre yola çıktığında Cebrâil gelip Hâtib’in yaptığını Nebî (s.a.v.)’ye haber verdi. Resûlulllah (s.a.v.)’de Zübeyr, Ali, Ebû

¹³⁷ Sa‘lebî, IX, 264.

Merîd, Mikdât b. el-Esved, Talhâ ve Ammâr'ı kadının peşine saldı. Bu gidenlerin hepsi atlıydılar ve Hz. Muhammed (s.a.v.) onlara şöyle buyurdu: “Hâh bahçesine kadar gidiniz. Orada Zaîne (bir kadın) vardır. O kadında Hâtib'in müşriklere yazdığı mektup var. Onu elinden alınız ve kendisini yoluna salıveriniz. Eğer vermezse boynunu vurunuz.” Onlar da yola koyuldular ve Hz. Muhammed'in mektupta bahsettiği mekânda Sâre'yi buldular. Ona dediler ki: “Mektup nerede?” Sâre de beraberinde mektup olmadığı üstüne ant içti. Ona inanmayarak Sare'nin eşyalarını aradılar ve bir şey bulamayınca geri dönecekken Ali (r.a.) dedi ki: “Allah'a yemin olsun ki Resûlullah bize yalan söylemedi. Biz inkâr etmeyiz.” Sâre'ye kılıcını çekerek: “Mektubu çıkar, aksi halde seni soyundurur ve boynunu vururum.” dedi. Çaresiz kalan Sâre, mektubu saçının örgüsünün bağından çıkardı. Kadını yoluna bıraktılar ve mektupla Hz. Muhammed'e döndüler. Resûlullah (s.a.v.) Hâtib'ı çağırttı ve gelince ona mektubu göstererek: “Bunu tanıyor musun?” diye sordu. O da: “Evet” dedi. Resûlullah: “Seni bu yaptığına zorlayan nedir?” diye sorunca o da: “Ey Allah'ın Resûlu vallahi ben müslüman olduğum günden beri hiç inkâr etmedim ve ihlâsımda da seni hiç aldatmadım. Müşrik akrabalarımın ayrıldığı günden beri de onları hiç sevmedim. Fakat Muhacirler'den hiç kimse yoktur ki Mekke'de bulunan aşiretine dokunacak bir kötülüğü menedecek kimsesi bulunmasın. Onların arasında en garibi benim. Oradaki ailem de ortada kalmıştır. Ehlimden korktum. İstedim ki onların yanında bir desteğim olsun. Ve bildim ki, Allah onların üzerine bir şiddet indirecek. Benim mektubumda onları hiçbir şekilde azaptan korumaz.” Resûlullah (s.a.v.) onun sözünü doğrulayarak özrünü kabul etti. Ömer b. Hattâb ayaklandı ve: “Ey Allah'ın Resûlü, bırak şu münafığın boynunu vurayım.” dedi. Bu söz üzerine Resûlullah (s.a.v.): “Ey Ömer ne biliyorsun? Belki de Allah Bedir Ehli'ne baktı ve onlara; istediğinizi yapınız, ben sizi affettim.” diye buyurdu.¹³⁸

Câbir'den gelen rivâyetle ise: Hâtib'in kölesi Nebî (s.a.v.)'e gelip Hâtib'ı şikâyet ederek dedi ki: “Ya Resûlullah, Hâtib elbette cehenneme girecek.” Nebî (s.a.v.) dedi ki: “Yalan söyledin. O ebediyyen cehenneme girmeyecek. Çünkü Bedir ve Hudeybiye'ye şahadet etti.” buyurdular. Bunun üzerine Allahu Teâlâ bu âyetini Hâtib ve Mukâtib gibi olanlar hakkında indirmiştir.¹³⁹

¹³⁸ Sa'lebî, IX, 291-292; Taberî, XXVIII, 59-60; Müslim, Fezâilü's-Sahabe: 161(2494); Tirmizî, K. Tefsir: 60; Buharî, Kitâbu'l-Meğâzî: 48, K. Tefsir: 60/1.

¹³⁹ Sa'lebî, IX, 291-292.

Örnek 2:

“Ey iman edenler! Allah’a itaat edin, resûle itaat edin, amellerinizi yok etmeyin.”

(Muhammed: 47/33)

Sa‘lebî, Muhammed sûresi 33. âyetinin nüzûl sebebi için, Hucurât sûresinde bahsedeceğini ifade etmektedir.¹⁴⁰ Ebû İshâk es-Sa‘lebî, bu rivâyetin içeriğini kendisinin de bahsettiği gibi Hucurât sûresinin 14. âyetin tefsirinde anlatmıştır. Şöyle ki:

“Araplar, "İman ettik" dediler. De ki: "Henüz iman gönüllerinize yerleşmediğine göre, sadece boyun eğdiniz..." (Hucurât: 49/14)

Hucurât sûresi 14. âyet, Benî Esed b. Huzeyme kabilesinden bir grup hakkında nâzil olmuştur. O gruptan Benî Halef ibn Hâris ibn Saîd, bir kıtlık senesi Medine’de bulunan Hz. Muhammed(s.a.v.)’in yanına geldi. Zahirî Kelime-i Şehadet getirip kalpten mümin olmamışlardı. Bunlar Medine’nin yollarını pisleterek düzeni bozuyorlardı ve fiyatları ölçüyü aşan bir şekilde yükseltiyorlardı. Resûlullah (s.a.v.)’a: “Sana dünyalıkları ve çoluk çocuğu getirdik. Falan kabileler gibi seninle savaşmadık. Sana sadaka verdik.” diyorlardı. Allahu Teâlâ onların bu sözleri üzerine bu âyeti indirdi.¹⁴¹

Süddî der ki: Bu âyet Eşcâ, Cüheyne, Müzeyne, Ğıfâr, Eslem arapları hakkında nâzil olmuştur. Fetih sûresinde bahsedilen araplarda bunlardır. Bunlar canlarını korumak için müslümanlara: “Allah’a iman ettik.” diyorlardı. Hz. Muhammed (s.a.v.) Hudeybiye’ye çıkacağı zaman onların da kendisine katılmalarını emredince onlar sefere çıkmaktan kaçındılar ve Allahu Teâlâ onlar hakkında bu âyeti indirdi.¹⁴²

Kanaatimizce, müfessirin sebab-i nüzûlün ileride geleceğini haber vermesindeki amacı özetleme yöntemini kullanarak tekrara düşmemektir. Ayrıca ayetler arasında nüzûl sebebi ile bağlantı kurarak da Kur’ân ilimlerinden Münâsebâtü’l-Kur’ân’a işaret etmektedir.

¹⁴⁰ Sa‘lebî, IX, 38.

¹⁴¹ Sa‘lebî, IX, 89.

¹⁴² Sa‘lebî, IX, 89.

1.1.5. Daha Önce Zikrettiği Bir Rivâyete Atıfta Bulunması

Müfessirimiz, Mushaf tertibine göre ele aldığı eserinde daha önce gelen bir âyetin sebab-i nüzûl rivâyetini verdikten sonra bu rivâyete ilgili başka bir âyet geldiğinde rivâyeti kısaca hatırlatarak daha önce anlatmış olduğunu belirtmektedir.

Bir önceki başlık altında müfessirimizin daha sonra bahsedeceği rivâyetlere atıfta bulunduğunu açıkladık. Şimdi de daha önce zikrettiği rivâyetlere atıfta bulunmasını ele alacağız. Aşağıda vermiş olduğumuz örneklerle onun bu yaklaşımını ortaya koymaya çalışacağız.

Örnek 1:

“Onları arındırmak ve temize çıkarmak üzere mallarından sadaka al!..”

(Tevbe: 9/103)

İbn Abbâs’tan rivayet edilerek şöyle denilmiştir: Onlar beş kişiydiler ve onlardan biri Ebû Lübâbe’ydi. Bu âyet onlar hakkında nâzil olmuştur. Başka tarîklerden gelen rivâyetlerde de denilmiştir ki: Ebû Lübâbe hakkında nâzil olmuştur ve onun günahında ihtilaf edilmiştir. Mücâhid’den nakledilen bir rivâyette de Tevbe sûresi 103. âyetin Ebû Lübâbe hakkında nâzil olduğu belirtilmiştir. Kurayzâ’dan gelen bir rivâyete göre de insanları boğazlayarak katletme hükümleri üzerine nâzil olduğu belirtilmiştir. Sa’lebî bu konunun Enfâl sûresinde geçtiğine işaret ederek bu âyetin kararları ve günahları üzerine pişmanlık duyanlar hakkında indiğini belirtmektedir.¹⁴³

Şimdi de müfessirin atıfta bulunduğu rivâyetin geçtiği Enfâl sûresinin 27. âyetini inceleyelim.

“Ey iman edenler! Allah ve Resûlüne karşı hainlik etmeyin...” (Enfâl: 8/27)

Zührî ve Kelbî dedi ki: Bu âyet, Ebû Lübâbe hakkında inmiştir. Onun tam ismi Beni Avf b. Melik’den Ebû Lübâbe Hârûn b. Abdul Münzir el-Ensârî’dir. Resûlullah (s.a.v.) Kurayza Yahudilerinin kalesini yirmi bir gece kuşatmış. Bunun üzerine onlar, Hz. Peygamber’in daha önce anlaşma yaptığı Beni Nadîr Yahudileri ile aynı şartlarla anlaşmak istediler. Bu anlaşmaya göre onlar, Erîhâ ve Ezruât’da yaşayan yahudilerin yanlarına gitmek istemişlerdi. Fakat Hz. Muhammed (s.a.v.) Yahudilerin bu isteklerini

¹⁴³ Sa’lebî, V, 89; Taberî, XI, 16.

kabul etmeyerek Sa'd b. Muâz'ın kendileri hakkında hükümüne razı oluncaya kadar onlara bu hakkı vermeyeceğini bildirmiştir. Onlar da kabul etmemişler ve: "Bize Ebû Lübâbe b. Abdul Münzir'i gönder." demişler. Çünkü Ebû Lübâbe'nin ailesi, malı ve çocukları yahudilerin yanında bulunduğundan Ebû Lübâbe onlara karşı dostça davranırmış. Allah'ın Resûlu (s.a.v.) Ebû Lübâbe'yi onlara göndermiş ve yahudilerin yanına geldiğinde: "Ey Ebû Lübâbe, ne dersin. Sa'd b. Muâz'ın vereceği hükme razı olalım mı?" diye sorduklarında, o da boğazını göstererek Sa'd b. Muâz'ın vereceği hükmün onların öldürülmeleri olacağını üstü kapalı şekilde sezdirmeye çalışarak: "Razı olmayın." demiş. Ebû Lübâbe: "Vallahi ayaklarım oradan ayrılmadan Allah'a ve Resûlü'ne ihanet ettiğimi anladım." demiştir. Bunun üzerine onun hakkında Enfâl sûresi 27. âyeti nâzil olunca Ebû Lübâbe yaptığından pişman olmuş. Tövbesinin kabul edilmesini umarak kendisini mescidin direklerinden birine bağlamış ve: "Allah'a yemin olsun ki ölünceye ya da Allah tövbemi kabul edinceye kadar hiçbir yiyecek ve içecek ağzıma koymayacağım." demiş. Yedi gün boyunca ağzına bir şey koymamış ve sonunda bayılmış. Sonra Allahu Teâlâ'nın tövbelerini kabul ettiği müjdesi kendisine iletilmiştir. Onu, kendisini bağlamış olduğu direktan çözmek istediklerinde: "Hayır, Allah'a yemin ederim ki bizzat Allah'ın Resûlu gelip beni çözmedikçe kendimi bu direktan çözmeyeceğim." demiş. Allah'ın Resûlu (s.a.v.) mescide gelerek kendisini bağlamış olduğu direktan Ebû Lübâbe'yi kurtarmış. Ebû Lübâbe: "Tövbemin tam kabul olması için günaha bulaştığım kavmimin yurdunu terk edeceğim, malımdan da mülkümünden de sıyrılıp çıkacağım." demiştir. Bu söz üzerine Resûlullah (s.a.v.): "Malının üçte birini tasadduk etmen senin için kâfidir." diye buyurdular.¹⁴⁴

Örnek 2:

"Ehl-i kitab'tan bir kısmı istediler ki sizi saptırsınlar. Oysa onlar ancak kendilerini saptırıyorlar da farkına varmıyorlar." (Al-i İmrân: 3/69)

Bu âyet, yahudiler kendi dinlerine çağırdıkları zaman Huzeyfe b. Yemân, Muâz b. Cebel ve Ammâr b. Yâsir hakkında nâzil olmuştur. Bu kıssa Bakara sûresinde geçmiştir.¹⁴⁵ Müfessir rivâyetin Bakara sûresinin 109. âyetinde geçtiğini söyleyerek ona bu şekilde atıfta bulunmaktadır. Şimdi de bu rivâyeti inceleyelim.

¹⁴⁴ Sa'lebî, IV, 346-347.

¹⁴⁵ Sa'lebî, III, 90.

“Ehl-i kitab’tan çoğu, hakikat kendilerine apaçık belli olduktan sonra, sırf içlerindeki haset duygusundan ötürü, sizi imanınızdan vazgeçirip küfre döndürmek istediler...” (Bakara: 2/109)

Bakara sûresi 109. âyet, yahudilerden bir grup hakkında nâzil olmuştur. Onlardan Finhâs b. Âzûrâ ve Zeyd b. Kays Uhud muharebesinden sonra Huzeyfe b. Yemân ve Ammâr b. Yâsir’e: “Başınıza gelenleri görmediniz mi? Şayet sizin yolunuz hak olsaydı, siz hezimete uğramazdınız; bu sebeple dinimize dönün, bu sizin için daha hayırlı ve daha faziletli bir şeydir. Çünkü biz, sizden daha doğru yoldayız.” demişlerdi. Bunun üzerine Ammâr: “Sizin aranızda, birisinin ahdini bozması nasıl karşılanır?” diye sorunca, onlar da: “Bu, şiddetli bir tepkiyle karşılanır.” dediler. Bunun üzerine Ammâr da: “Ben, yaşadığım sürece Hz. Muhammed (s.a.v.)’i inkâr etmiyeceğim hususunda ahdetmiştim.” dedi. Buna karşılık yahudi, “İyi bilin ki, bu da sapıtmış.” dedi. Huzeyfe de: “Bana gelince, ben Allah’ı Rab, İslam’ı din; Kur’ân’ı imam, Ka’be’yi kible ve mü’minleri de kardeş olarak seçtim.” dedi. Sonra Ammâr ile Huzeyfe Allah’ın Resûlü (s.a.v.)’in yanına gelince yaşananları anlattılar. Bunun üzerine Hz. Muhammed (s.a.v.) de: “Siz hayra isabet ettiniz ve kurtuluşa nail oldunuz.” buyurdular. Bu hadise üzerine Allahu Teâlâ bu âyeti indirmiştir.¹⁴⁶

Müfessirimiz, Mushaf tertibine göre önce gelen âyetin nüzûl sebebini zikredip daha sonra gelen âyet için nüzûl sebebi nakletmemektedir. Sadece rivâyetin geçtiği yere atıfta bulunmaktadır. Kanaatimizce müfessirin bunu yapmasının sebebi tekrara düşmemek ve âyetler arasındaki sebeb-i nüzûl ilişkisine dikkat çekmektir. Aynı zamanda sebeb-i nüzûl üzerinden âyetlerin birbiri ile bağlantısını vurgulayarak Münâsebâtü’l-Kur’ân ilmine işaret etmektedir.

1.1.6. Rivâyetleri Toplu Bir Şekilde Ana Hatlarıyla Vermesi

Müfessirimiz, konu bütünlüğü arz eden bir grup âyet ya da tek bir âyet için, genel bir sebeb-i nüzûl rivâyeti vermiştir.

¹⁴⁶ Sa’lebî, I, 257; Taberî, I, 488.

Örnek 1:

“O nimet sahipleri olan yalancılara bana bırak, onlara biraz süre ver!”

(Müzzemmil: 73/11)

Müellif Müzzemmil sûresi 11. âyetinin sebab-i nüzûl rivâyetiyle ilgili olarak; bu âyette kastedilen kişilerin Bedr gazvesinde müşrik ordusunun iaşesini üstlenenler ve bunların on kişi olduğunu söylemiştir. Bu rivâyeti Mukâtil b. Hayyân’dan nakletmektedir. Ancak bunların sayısını vererek isimleri hakkında bilgi vermemiştir.¹⁴⁷

Örnek 2:

“Allah’ın sizi birbirinizden üstün kıldığı şeyleri iç çekerek arzu etmeyin...”

(Nisâ: 4/32)

Rivâyet ediliyor ki: Bir kadın Allah Resûlü (s.a.v.)’ne gelerek: “Ey Allah’ın Elçisi, erkeklerin ve kadınların Rabbi birdir. Sen hem bize hem de onlara gönderilmiş bir Peygambersin. Allah’ın erkeklerden bahsedip bizden bahsetmemesinin sebebi nedir? Allah’ın bizden bahsetmeye ihtiyacı yoktur. Ancak biz Allah’ın bizden bahsetmemesinden korkuyoruz.” demiş. Bunun üzerine Allahu Teâlâ Nisâ sûresi 32. âyeti indirmiştir.¹⁴⁸

Mücâhid’ten nakledildiğine göre, Ümmü Seleme: “Ey Allah’ın Resûlü, erkekler gazveye çıkıyorlar, halbuki biz çıkamıyoruz. Bize erkeklerin mirasının yarısı veriliyor. Keşke biz de erkek olsaydık!” deyince, bu âyetin nâzil olduğu belirtilmektedir.¹⁴⁹

Katâde ve Süddî’den gelen rivâyete göre ise; *“Erkeğe iki kadın hissesi kadar pay vardır.”*¹⁵⁰ âyeti nâzil olunca erkekler: “Mirasta kadınlardan üstün kılındığımız gibi ahirette de iyiliklerimizle kadınlardan üstün tutularak ecrimizin kadınların ecrinin iki katı olacağını umuyoruz.” şeklinde bir anlayışa büründüler. Bunun üzerine kadınlar da: “Dünyada mirasımızın erkeklerin mirasının yarısı olması gibi ahirette günahlarımızın erkeklerin günahlarının yarısı kadar olacağını umuyoruz.” demeleri üzerine Allahu Teâlâ bu âyeti indirmiştir.¹⁵¹

¹⁴⁷ Sa’lebî, X, 63.

¹⁴⁸ Sa’lebî, III, 299.

¹⁴⁹ Sa’lebî, III, 299.

¹⁵⁰ Nisâ: 4/11

¹⁵¹ Sa’lebî, III, 299; Tirmizî, K. Tefsir: 5.

1.1.7. Rivâyetleri Yeri Geldikçe Detaylandırarak Vermesi

Bir önceki başlık altında müfessirimizin bir grup âyet için rivâyetleri toplu bir şekilde vererek konunun anlam bütünlüğünü ortaya koyduğunu örneklendirdik. Şimdi de yukarıdaki iki konuyla ilgili rivâyetleri nasıl detaylandırıldığını inceleyelim.

Örnek 1:

“Hak dine inanmayanlar servetlerini, insanları Allah’ın yolundan engellemek için harcarlar...” (Enfâl: 8/36)

Mukâtil ve Kelbî’nin rivayetlerine göre; bu âyet, Bedr günü müşrik ordusunun iaşesini sağlayanlar hakkında nâzil olmuştur. Bu rivayette bunların hepsinin Kureyş’ten olduğu ve her birinde on deve kestiği belirtilmektedir. Bunlar; Zem’a İbnu’l-Esved, Ebû Cehil b. Hişam, Haccâc’ın iki oğlu Nebîh ve Münebbih, Rabîa’nın iki oğlu Utbe ve Şeybe, en-Nadir ibnu’l-Hâris, Ebûl-Bahterî ibn Hişâm, Ubeyy ibn Halef, Hâkim ibn Hizâm, Abbâs b. Abdulmuttalip, Haris b. Âmir b. Nevfel’dirler. Görüldüğü gibi bu kişiler rivayette açıkça zikredilmektedir.¹⁵²

Örnek 2:

“Müslüman erkekler ve müslüman kadınlar...” (Ahzâb: 33/35)

Ahzâb sûresi 35. âyetin nüzûl sebebi hakkında Hz. Muhammed (s.a.v.)’in hanımlarının: “Ya Resûlallah (s.a.v.), Kur’ân-ı Kerîm’de Allahu Teâlâ erkekleri zikretti ama kadınları hayırla zikretmedi. Biz içimizde hayırla zikredildik. Ama biz taatimizin kabul olmamasından korkuyoruz.” dedikleri ve söz konusu ayetin bunun üzerine nâzil olduğu nakledilmektedir.¹⁵³

Mukâtil der ki: Ümmü Seleme Nebî (s.a.v.)’e dedi ki: “Neden Rabbimiz erkekleri kitabında zikretti de kadınları zikretmedi? Biz de hayr olmadığından ve Allah’ın bize ihtiyacı olmadığından da korkuyoruz.” Bu sebeple Allahu Teâlâ bu âyeti indirdi.¹⁵⁴

Abdurrahman b. Şeybe’den rivâyet edildi ki: Hz. Peygamber (s.a.v.)’in hanımı Ümmü Seleme’nin Nebî (s.a.v.)’e şöyle dediğini rivâyet etmektedir: “Ya Resûlallah, Kur’ân’da erkeklerin zikredildiği gibi neden biz de zikredilmedik?” diye sordum. Bunu

¹⁵² Sa’lebî, IV, 355.

¹⁵³ Sa’lebî, VIII, 45.

¹⁵⁴ Sa’lebî, VIII, 45; Taberî, XXII, 10.

takiben efendimiz hutbesinde Ümmü Seleme'nin sorusunu gündeme taşıyarak ona cevaben Ahzâb sûresinin 35. âyetini okumuş ve Allah'ın kitabında kadınların ve erkeklerin birlikte zikredildiğini ortaya koymuştur.¹⁵⁵

Mukâtil b. Hayyân der ki: Esmâ binti Ümeys, kocası Cafer b. Ebî Talip'le Habeşistan'dan dönünce, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hanımlarının yanına uğradı ve: "Kur'ân'dan bizim hakkımızda bir şey nâzil oldu mu?" diye sormuş. Onlar da: "Hayır" dediler. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.)'e gelmiş ve: "Ey Allah'ın Resûlü, hanımlar ziyanda ve hüsrandırlar." demiş. Resûlullah (s.a.v.): "O da neden?" diye sorunca Esmâ: "Hayırda erkeklerin zikredildiği gibi kadınlar zikredilmiyor." demiştir. Bunun üzerine Allahu Teâlâ Ahzâb sûresi 33. âyeti indirmiştir.¹⁵⁶

Müfessirimiz, bir önceki başlık altında örnek verdiğimiz Nisâ sûresinde kadınlar hakkında verdiği nüzûl sebeplerini ana hatlarıyla sunarken Ahzâb sûresinde rivâyetleri detay vererek nakletmiştir.

1.1.8. Rivâyetlerin Farklı Varyasyonlarını Vermesi

Müfessirimiz âyetlerin nüzûl sebeplerini verirken genellikle aynı konu ya da şahıs etrafında dönen rivâyetlerin farklı anlatımlarına da yer vermiştir.

Örnek 1:

"Doğrusu sen, sevdiğini doğru yola ulaştıramazsın. Ancak Allah, kimi dilerse, onu doğru yola ulaştırır..." (Kasas: 28/56)

Bu âyetin Ebû Tâlib hakkında nâzil olduğu rivâyet edilmektedir. Ebû Hureyre'den gelen bir rivâyetle: Resûlullah (s.a.v.) amcasına: "Lâ ilahe illallah de ki Kıyâmet Günü onunla sana şahadet edeyim." dediği ve Ebû Tâlib'in de: "Ölüm korkusu beni bu işe sevketti diyerek, Kureyş'in beni kınaması olmasaydı, bu sözle senin gözünü aydın ederdim." demesi üzerine Allahu Teâlâ bu âyeti indirmiştir.¹⁵⁷

Saîd ibn'ul-Museyyeb'in babasından yaptığı rivayette de aynı nüzûl sebebi zikredilmektedir. Yukarıdaki nüzûl sebebinden tek farkı yanlarında Ebû Cehil b. Haşim ve Abdullah b. Ebî Ümeyye'nin yanlarında bulunması ve Hz. Muhammed'in sözü

¹⁵⁵ Sa'lebî, VIII, 45; Taberî, XXII, 10.

¹⁵⁶ Sa'lebî, VIII, 45; Tirmizî, K. Tefsir: 34.

¹⁵⁷ Sa'lebî, VII, 254.

üzerine Ebû Cehil ve Abdullah b. Ebû Ümeyye demişlerdir ki: “Ya Eba Tâlib, sen Abdu'l-Muttalib'in dininden döner misin?” Ebû Tâlib: “Ben, Abdu'l-Muttalib'in dini üzereyim.” demiş ve bunun üzerine Allahu Teâlâ bu âyeti indirmiştir.¹⁵⁸

Örnek 2:

“And olsun ki, "Kesin olarak bunları ona bir insan öğretiyor" dediklerini elbette biliyoruz...” (Nahl: 16/103)

İbn Abbâs der ki: Resûlullah (s.a.v.), Mekke'de ismi Bal'âm olan bir köle tanımaktaydı. Bu köle yabancıydı ve dili Arapça değildi. Mekkeliler, Resûlullah (s.a.v.)'ı bu kölenin yanında gördükleri için: “Ona olsa olsa Bal'âm öğretiyor olmalı.” demişlerdi. Bunun üzerine Allahu Teâlâ bu âyeti indirmiştir.¹⁵⁹

İkrime ve Katâde'den gelen rivayette Ya'îş adında bir köle tarafından Hz. Peygamber'e öğretildiği müşrikler tarafından ileri sürülmüştür. Bunun üzerine Allahu Teâlâ bu ayeti indirmiştir.¹⁶⁰

Ferrâ'dan gelen bir rivâyetle ise Hz. Peygamber'e Huvaytib ibn Abdu'l-Uzzâ'nın kölesi Memlûk'ün öğrettiğini müşrikler iddia etmişlerdir. Bunun üzerine bu âyet nâzil olmuştur.¹⁶¹

İbn İshâk der ki: Bana gelen habere göre Resûlullah (s.a.v.), Merve'de Hadramî oğullarının kölesinin yanında çokça otururdu ve onun için şöyle söylerdi: “Hadramî oğulları diğerlerinden daha hayırlıdır.” Ayrıca o köle kitabı okurdu. Bunu dayanak göstererek müşrikler: “Vallahi Muhammed'e getirdiklerinin çoğunu Hadramî oğullarının kölesi olan bu hristiyan öğretiyor.” dediler de Allahu Teâlâ bu âyeti indirdi.¹⁶²

Talha ibn Amr rivâyetiyle, gelen vahyin Hz. Hatîce (r.a.) kanalıyla Hz. Muhammed'e öğretildiğini ve Hz. Hatîce'ye Hadramî oğullarının kölesinin öğrettiği

¹⁵⁸ Sa'lebî, VII, 255; Tirmizî, K. Tefsir: 29; Buharî, K. Tefsir: 28/1, Menâkibu'l-Ensâr: 40; Müslim, İman: 39-41-42.

¹⁵⁹ Sa'lebî, VI, 43.

¹⁶⁰ Sa'lebî, VI, 43.

¹⁶¹ Sa'lebî, VI, 43.

¹⁶² Sa'lebî, VI, 43.

nakledilmektedir. Bu iddianın Kureyş tarafından yürütüldüğüne ve söz konusu ayetin bu olay üzerine nâzil olduğu belirtilmektedir.¹⁶³

Ubeydullah ibn Müslim el-Hadramî de kendisinin Yes'âr ve Cebr adında kölesi olduğunu ve Resûlullah'ın onlardan öğrenmiş olabileceğini iddia etmiştir. Bu olay da âyetin nüzûlüne sebep gösterilmektedir.¹⁶⁴

Dahhâk ve Süddî'den gelen rivayetlerle âyetin nüzûlüne sebep olan farklı olaylar anlatılmaktadır.¹⁶⁵

Sa'lebî, birbirinden farklı gibi görünen özde aynı temaya vurgu yapan rivâyetleri farklı râvilerden nakletmiştir.

1.1.9. Rivâyetleri Özetleyerek Vermesi

El-Keşf ve'l-Beyân adlı eserdeki sebep-i nüzûlleri incelediğimizde gördük ki müfessir bazı rivâyetleri aktarırken özetleyerek vermiştir. Rivâyetleri nasıl özetleyerek verdiğini örneklerle açıklayalım.

Örnek 1:

“Bilgisizlikleri yüzünden beyinsizce çocuklarını öldürenler ve Allah'ın kendilerine verdiği rızık, Allah adına yalan söyleyerek (kadınlara) yasaklayanlar muhakkak ki ziyana uğramışlardır...” (En'âm: 6/140)

Bu âyet, Rabî'a, Mudar ve bazı Arap kabileleri hakkında nâzil olmuştur. Bunlar, esaret ve fakirlikten korktukları için kız çocuklarını diri diri toprağa gömerlerdi. Kinâne kabilesi ise böyle yapmazdı.¹⁶⁶

Sa'lebî, En'am sûresinin 140. âyeti için tek bir sebep-i nüzûl rivâyeti naklederken Taberî eserinde bu âyet için birden fazla nüzûl sebebi vermiştir.

Örnek 2:

“Sayılı birkaç gün dışında bize ateş dokunmayacak” dediler...” (Bakara: 2/80)

¹⁶³ Sa'lebî, VI, 43.

¹⁶⁴ Sa'lebî, VI, 43-44.

¹⁶⁵ Sa'lebî, VI, 43-44; Taberî XIV, 177-178.

¹⁶⁶ Sa'lebî, IV, 196; Taberî, VIII, 51.

İbn Abbâs ve Mücâhid der ki: Hz. Muhammed (s.a.v.) Medine'ye geldiğinde Yahudiler: “Bu dünya hayatı yedi bin senedir. İnsanlar ahirette, dünyadaki her bin sene için ahiret günleriyle bir gün azab olunacaklar, bu da sadece yedi gün demektir ki bu yedi günün sonunda azab kesilecek.” Bu asılsız iddia üzerine Allahu Teâlâ bu âyeti indirdi.¹⁶⁷

Sa'lebî, Bakara sûresinin 80. âyetinde sebab-i nüzûl rivâyetinin râvilerini birleştirerek özetleme yolunu seçmiştir.

Örneklerde de görüldüğü gibi müfessirimiz sebab-i nüzûl rivâyetlerini kimi zaman rivâyetlerin râvilerini birleştirerek, kimi zaman da senedsiz nakilde bulunarak aktarır. Bazen de rivâyetle ilgili farklı anlatımlar varsa bunlara da değinmez. Bu şekilde özetleyerek rivâyetleri nakletmektedir.

1.2. ÂYET AÇISINDAN

Bu bölümde, müfessirimizin nüzûl sebeplerini âyet açısından nasıl ele aldığını örnekler vererek ortaya koymaya çalışacağız.

1.2.1. Âyetin Kelime Anlamını Açıklamada Sebeb-i Nüzûl Rivâyeti Vermesi

Kur'ân-ı Kerîm'in Zuhuruf sûresinde (43/3) geçtiği üzere “*Akledesiniz diye Kur'ân'ı Arapça okunan bir Kitab kılmışızdır.*” buyrulmaktadır. Elbette kişinin, Kur'ân'ın ne anlattığına vâkıf olabilmesi için Arap dilini çok iyi bilmesi gerekir.

Müfessirimiz âyetlerin anlamlarını tespit etmek için kelime anlamlarını doğru bir şekilde tespit etmeye çalışmıştır. Bunu yaparken de nüzûl sebeplerinden faydalanmıştır.

Örnek 1:

“*Ey iman edenler! "Râinâ!" demeyin...*” (Bakara: 2/104)

Müslümanlar kendi aralarında ‘bizi görüp gözetin’ anlamında ‘râinâ’ kelimesini söylerlerdi. Yahudiler, sahabenin Hz. Muhammed’e de böyle seslendiklerini duyunca çok hoşlarına gitti. Çünkü ‘râinâ’ yahudi dilinde ‘işit, işitmez olası!’ anlamında küfürdü. “Biz şimdiye kadar Muhammed’e gizlice sövüyorduk, gelin artık açıkça sövelim. Bu

¹⁶⁷ Sa'lebî, I, 225; Taberî, I, 383.

küfür nasıl olsa onların sözü ile aynı” dediler ve “Ey Muhammed râinâ” deyip gülmeye başladılar. Ensardan Sa’d b. Muâz yahudilerin dilini biliyordu ve onların söylediklerini duyunca durumu hemen kavrayarak yahudilere: “Ey Allah’ın düşmanları, Allah’ın laneti sizin üzerinize olsun. Muhammed’in nefsi kudret elinde olan Allah’a yemin ederim ki sizden herhangi birinin Resûlullah’a böyle söylediğini duyarsam boynunu kopartırım.” dedi. Yahudiler: “İyi de bunu sizde söylemiyor musunuz?” dediler de Allahu Teâlâ konuyla ilgili bu âyeti kerîmeyi indirdi.¹⁶⁸

Örnek 2:

“Kadınlardan îlâ edenler için dört ay beklemek vardır...” (Bakara: 2/226)

Katâde der ki: Câhiliye devrinde boşama îlâ idi. Saîd ibnu’l-Museyyeb der ki: Îlâ (yani münasebette bulunmama yemini), câhiliye toplumunun kadınlara uygulamış olduğu kötü bir davranıştı. Bir erkek karısını istemez, başkasının da o kadınla evlenmesinden hoşlanmadığı zaman onu kendisine sonsuza kadar yaklaştırmayacağına dair yemin ederdi ve karısını o şekilde terkederdi. Bu sebeple kadın kocasıyla evli olmadığı gibi dulda kalmazdı. İslamiyet gelince Allahu Teâlâ îlâ’nın süresini dört ay olarak haber verdi ve bu sebeple bu âyet nazil olmuştur.¹⁶⁹

Müellif, örneklerde de görüldüğü gibi “râinâ” ve “îlâ” kelimelerinin anlamlarını sebab-i nüzûl rivâyeti vererek açıklamaktadır.

1.2.2. Âyetin Bir Bölümü İçin Sebeb-i Nüzûl Rivâyeti Vermesi

Ebû İshâk es-Sa‘lebî, nakletmiş olduğu sebab-i nüzûl rivâyetlerinin kimi zaman âyetin sadece bir bölümü için indiğini belirtmiştir.

Örnek 1:

“Yetimleri deneyin...” (Nisâ: 4/6)

Âyet, Sâbit b. Rifâa ve amcası hakkında nâzil olmuştur. Rifâa öldüğü zaman oğlu Sâbit’e kardeşi sahip çıkmıştır. Sâbit’in amcası, Hz. Muhammed (s.a.v.)’e gelerek:

¹⁶⁸ Sa‘lebî, I, 251-252; Taberî, I, 470.

¹⁶⁹ Sa‘lebî, II, 168; Taberî, II, 417.

“Kardeşimin oğlu yanımda yetimdir. Onun malından bana helal olan nedir ve ona malını ne zaman geri vereyim?” diye sormuş ve Allahu Teâlâ bu âyeti nâzil etmiştir.¹⁷⁰

Örnek 2:

“De ki: *“Şahitlik yönünden hangi şey daha büyüktür?...”* (En’âm: 6/19)

Kelbî’den gelen rivayetle: Mekke’nin ileri gelenleri Resûlullah (s.a.v.)’a: “Allah senden başka peygamber olarak gönderecek birini bulamadı mı? Senin iddia etmekte olduğun peygamberlik davasında seni doğrulayan hiç kimse yok. Seni yahudilere ve hristiyanlara sorduk. Onlar da senin haberine, ne de vasıflarına dair bir bilgi yok. Senin, zannettiğin gibi bir peygamber olduğuna şahadet edecek birini getir.” dediler de bunun üzerine bu ayet nâzil olmuştur.¹⁷¹

Müfessirimiz bu örneklerde olduğu gibi, âyetin sadece bir bölümü için nüzûl sebebi nakletmiş diğer bölümü hakkında herhangi bir rivâyet nakletmemiştir. Böylelikle o, sebab-i nüzûl rivâyetinin âyetin tamamı için değil sadece âyetin bir kısmı hakkında nâzil olduğunu vurgulamaktadır.

1.2.3. Âyetin Bölümlerinin Farklı Hadiseler Üzerine İnmesi

Müfessir, zaman zaman bir âyetin bölümlerinin farklı nüzûl sebeplerinden dolayı indiğini belirtmiştir. Bunu yaparken de âyetin bölümlerinin sebebi nüzûllerini ayrı ayrı nakletmiştir.

Örnek 1:

“*Ey inananlar! Bir topluluk diğerini alaya almasın, belki de onlar...*” (Hucurât: 49/11)

Âyetin baş kısmı için nüzûl sebebi:

Bu âyet için İbn Abbâs der ki: Sâbit b. Kays hakkında nâzil olmuştur. Bu kişinin kulakları zor duyduğu için Resûlullah (s.a.v.)’in yanına otururdu. Bu sebeple mescide gelince ona yer verirdi. Yine bir gün bu kişi mescide geldi. İnsanlar çoktan yerlerine oturmuşlardı. Bu kişi insanların arasından ilerleyerek bir taraftan da: “Yer verin, yer verin.” diyordu. Bunun üzerine adamın biri ona: “Oturacak bir yer buldun otur.” dedi.

¹⁷⁰ Sa’lebî, III, 254; Taberî, IV, 259.

¹⁷¹ Sa’lebî, IV, 140; Taberî, VII, 164.

Sâbit de kızgın bir vaziyette oturdu ve aynı adama bir göz işareti yaparak: “Bu adam kim?” diye sordu. O kişi: “Ben filan kimseyim.” dedi. Sâbit de: “Falan kadının oğlusun öyle mi?” diyerek bulunduğu ortamda o kişinin annesini mevzû bahisetti. Adam Sabit’in söylediği söz üzerine utandığı için başını öne eğdi. Bunun üzerine Allahu Teâlâ bu âyeti indirmiştir.¹⁷²

Dahhâk bu âyetin Hucurât sûrenin başında adı geçen Temîm oğulları hakkında nâzil olduğunu söylemiştir. Bunlar Bilâl, Ammâr, Selmân, Suheyb, Huzeyfe’nin kölesi Sâlim, Habbâb gibi fakir müslümanları gördüklerinde onların bu yoksul hallerini eğlence konusu yapmışlar ve bu sebeple Allahu Teâlâ bu âyeti indirmiştir.¹⁷³

“...kadınlar da başka kadınları alaya almasınlar, belki de onlar kendilerinden daha iyidirler.”

Aynı âyetin bu kısmı için nüzûl sebebi:

Bu âyet için denildi ki: Nebî (s.a.v.)’in hanımı Ümmü Seleme ile alay eden diğer iki hanımı hakkında nâzil olmuştur. Ümmü Seleme ‘Sebeniyye’ denilen beyaz bir şalı böğrüne bağlayarak bir ucunu arka tarafından sarkıtırdı. Böylece yürürken şalı peşinden sürüklenirdi. Âişe de Hafsa’ya şöyle demişti: “Şunun arkasından sürüklediği şeye bak, sanki köpeğin dili.” İşte bu söz Âişe’nin alay etmesi olarak kabul edilmiştir.¹⁷⁴

Enes der ki: Bu âyetin Resûlullah (s.a.v.)’in hanımı Ümmü Seleme’yi kısa boylu olmakla küçümseyen diğer hanımları hakkında nâzil olmuştur.¹⁷⁵

İkrime de İbn Abbâs’tan rivâyet ederek şöyle demiştir: “Safiyye binti Huyay bin Ahtab, Resûlullah (s.a.v.)’a gelerek: “Kadınlar: ‘Ey yahudilerin kızı, yahudi kadın’ diyerek beni ayıplıyorlar.” dedi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.): “Sen de: ‘Benim babam Hârûn’dur, amcam Mûsâ’dır, eşim de Muhammed’dır’ deseydin ya!” buyurdu. Bu sebeple Allahu Teâlâ bu âyeti indirmiştir.¹⁷⁶

“...birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın; inandıktan sonra yoldan çıkmış olmak ne kötü bir addır. Tevbe etmeyenler, işte onlar zâlimlerdir.”

¹⁷² Sa‘lebî, IX, 80.

¹⁷³ Sa‘lebî, IX, 80.

¹⁷⁴ Sa‘lebî, IX, 81.

¹⁷⁵ Sa‘lebî, IX, 81.

¹⁷⁶ Sa‘lebî, IX, 81.

Aynı âyetin son kısmı için nüzûl sebebi şu şekilde aktarılmaktadır:

Ebû Cübeyr ibnu'd-Dahhâk'tan şöyle anlatıyor: Bu âyet biz Seleme oğulları hakkında nâzil oldu. Resûlullah (s.a.v.) Medine'ye geldiği zaman bizlerde herkesin iki ya da üç ismi vardı. Hz. Peygamber içlerinden birini bu isimlerinden biriyle çağırınca: "Ey Allah'ın Elçisi, o, bu isimle çağrılmasına kızıyor." denilince Allahu Teâlâ bu âyeti indirdi.¹⁷⁷

Örnek 2:

"De ki: İster Allah diyerek ister Rahmân diyerek yakarın; hangisiyle yakarsanız olur, çünkü bütün güzel isimler O'na mahsustur..." (İsrâ: 17/110)

Âyetin baş kısmı için nüzûl sebebi şu şekilde belirtilmektedir:

İbn Abbâs der ki: Resûlullah bir gece Mekke'de teheccüd namazı kılıyordu ve seccadesinde: "Ya Allah! Ya Rahîm! Ya Rahmân!" demeye başladı. Bunu duyan müşrikler: "Muhammed bir tek ilaha dua ederdi. Şimdi ise iki ilaha dua ediyor; Allah ve Rahmân'a. Biz ancak (Müseylemetü'l- Kezzâb'ı kastederek) Yemâme'nin Rahmânı'nı tanırız, başka Rahmân bilmeyiz." derlerdi. Bu sözleri üzerine Allahu Teâlâ bu âyeti indirdi.¹⁷⁸

Meymûn b. Mihrân da der ki: Nebî (s.a.v.) kendisine indirilen sûrelerin başına اللهم باسمك (Allah'ım senin isminle) diye yazdırıyordu. Bu âyet "*Mektup Süleymân'dandır, Rahman ve Rahîm Allah'ın adıyla (başlamakta)dır.*" (Neml: 27/30) nâzil olunca bundan sonra بسم الله الرحمن الرحيم (Bismillahirrahmanirrahim) diye yazdırdı. Arap müşrikleri: "Bu bildiğimiz Rahîmdir de peki bu Rahmân ne?" dediler. Bunun üzerine Allahu Teâlâ bu âyeti indirmiştir.¹⁷⁹

Bir başka rivâyet ise aynı konuyla ilgili Dahhâk'tan gelmektedir: Ehl-i Kitâb Resûlullah (s.a.v.)'e: "Şüphesiz sen Rahmân ismini pek az zikrediyorsun. Oysaki Allah, bu ismi Tevrât'ta çok zikretmiştir." dediler de Allahu Teâlâ bu âyeti kerimeyi indirdi.¹⁸⁰

"...Namazında sesini pek yükseltme, çok da gizli okuma, orta yolu seç."

Âyetin bu kısmı için nüzûl sebebi ise aşağıdaki şekilde nâkledilmektedir:

¹⁷⁷ Sa'lebî, IX, 80-81, Taberî, XXVI, 132.

¹⁷⁸ Sa'lebî, VI, 141.

¹⁷⁹ Sa'lebî, VI, 141.

¹⁸⁰ Sa'lebî, VI, 141.

İbn Abbâs der ki: Nebî (s.a.v.), ashabı ile namaz kıldığında Kur'ân'ı yüksek sesle okudu. Müşrikler, Hz. Muhammed'in Kur'ân okumasını duydukları zaman, Kur'ân'a, onu indirene ve onu getirene küfrediyorlardı. Kur'ân'ın bildirdiği gibi: *“İnkârcılar dediler ki: Bu Kur'ân-ı dinlemeyin, okunurken gürültü yapın, belki üstün gelirsiniz”* (Fussilet: 41/26). Bunu yapmalarının sebebi Nebî (s.a.v.)'in Kur'ân okurken kafasını karıştırmaktır. Bunun üzerine Allahu Teâlâ bu âyeti kerimeyi indirdi. Yani Allahu Teâlâ Resûlü'ne Kur'an'ı okurken inkâr edenlerin duymayacağı şekilde okumasını emrederek Kur'ân'a, Allah'a ve Resûlü' ne küfretmelerini engellemek istemiştir. Ancak ashabının da duyacağı bir ses tonuyla Kur'an'ı okumasını Resûlü'ne emretmiştir.¹⁸¹

Saîd der ki: Nebî (s.a.v.) Mescid-i Harâm'da namaz kılarken Kur'ân'ı açıktan okurdu. Bunun üzerine müşrikler: *“Açıktan okuma, tanrılarımıza eziyet veriyorsun. Eğer okumaya devam edecek olursan biz de senin Rabbını hicvederiz.”* dediler. Mukâtil'den nakledilen bir rivâyette de: Hz. Muhammed (s.a.v.) bir gün Safâ'nın yanında namaz kılıyordu ve O namazında Kur'ân'ı açıktan okuyordu. Bunu gören Ebû Cehl: *“Allah'a iftira etme.”* dedi. Bunun üzerine Resulullah sesini alçalttı da Ebû Cehl müşriklere: *“Gördünüz mü İbn Ebî Kubaşe'ye ne yaptım, onu Kur'ân okumaktan menettim.”* dedi ve Allahu Teâlâ da bu âyeti indirdi.¹⁸²

Hz. Âişe'den nakledilen bir rivâyette de bu âyeti kerîmenin namazın sonundaki teşehhüd hakkında nâzil olduğu söylenmiştir. Araplar açıktan: *“Tahiyyat Allah'ındır, salevatlar da temiz şeyler de Allah'ındır.”* diyerek sesini yükseltirdi. Bu sebeple İsrâ sûresi 110. âyetin bu kısmı inmiştir.¹⁸³

Abdullah b. Şeddâd ise bu âyetin Temîm oğullarından bazı bedevîlerin Nebî (s.a.v.)'e namazından selam verince yüksek sesle: *“Allah'ım bize mal ver.”* demeleri ve Resûlullah'ın onlara: *“Ne diyorsunuz?”* diye sorması üzerine nâzil olduğunu söylemiştir.¹⁸⁴

Örneklerde görüldüğü gibi bir âyetin bölümleri birbirinden farklı hadiseler üzerine nâzil olmuştur. Müfessirimiz de tek bir âyet gibi görünen âyetin bölümlerinin sebep-i nüzûl rivâyetlerini naklederek farklı hadiseler üzerine nâzil olduğuna dikkat çekmiştir.

¹⁸¹ Sa'lebî, VI, 141; Müslim, Salat: 145; Buharî, K. Tefsir: 17/3.

¹⁸² Sa'lebî, VI, 141-142.

¹⁸³ Sa'lebî, VI, 142.

¹⁸⁴ Sa'lebî, VI, 142; Taberî, XV, 182, 184-185-186-187; Tirmizî, K. Tefsir: 18.

1.2.4. Tek Bir Âyet İçin Bir Sebeb-i Nüzûl Rivâyeti Vermesi

Müfessir, eserinde bazen tek bir âyet için bir sebeb-i nüzûl rivâyeti nakletmiştir. Âyetle ilgili başka nüzûl sebebi olup olmadığına değinmemiştir.

Örnek 1:

“Yemin olsun ki, sana, sürekli tekrarlanan yedi (âyet olan Fatıha sûresini) ve yüce Kur’ân’ı verdik.” (Hicr: 15/87)

Hüseyn b. Fadl der ki: Ezruât ve Busrâ’dan Nadîr ve Kurayza oğullarına ait yedi kervan gelmişti. Kervanların içerisinde çeşitli mallar vardı. Müslümanlar bu kervanların içerisindeki malları görünce: “Keşke şu mallar bizim olsaydı da bunlarla güçlensek ve onları Allah yolunda harcasaydık.” dediler de bunun üzerine Allahu Teâlâ bu âyeti indirdi ve: “Ben muhakkak ki size yedi âyet (Fâtıha sûresi) verdim ki o âyetler, şu yedi kafileden çok daha hayırlıdır.” diyerek murad etmiştir.¹⁸⁵

Örnek 2:

“Düşünmediler mi ki yıllarca beraber oldukları o peygamberde delilikten eser yoktur; o ancak kesin bir uyarıcıdır.” (A’râf: 7/184)

Katâde der ki: Bir gece Allah’ın Resûlü (s.a.v.) Safâ tepesine çıkıp “Ey filan oğulları, ey filan oğulları...” diye kâbile kâbile, aile aile Kureys’i çağırды. Etrafına toplanınca onları, eğer iman etmezlerse beklemedikleri bir zamanda Allah’ın başlarına getireceği sıkıntılı durumlar hakkında uyardı. İçlerinden birisi: “Hiç kuşku yok ki bu arkadaşımız delirmiş. Bırakalım sabaha kadar bağırırsın dursun.” dedi de Allahu Teâlâ bu âyeti indirdi.¹⁸⁶

Ele aldığımız örneklerde de görüldüğü gibi Sa’lebî, âyetle ilgili tek bir sebeb-i nüzûl rivâyeti vermiş ve sebeb-i nüzûl ile ilgili farklı rivâyetlerin olup olmadığına değinmemiştir.

¹⁸⁵ Sa’lebî, V, 350.

¹⁸⁶ Sa’lebî, IV, 312; Taberî, IX, 136.

1.2.5. Tek Bir Âyet İçin Birden Fazla Sebeb-i Nüzûl Rivâyeti Vermesi

Ebû İshâk es-Sa‘lebî, eserinde bazen de tek bir âyet için birden fazla ve birbirinden farklı nüzûl sebepleri nakleder. Bunu da sebeb-i nüzûl rivâyetlerini peş peşe sıralayarak yapar.

Örnek 1:

“Allah, hak ve adaleti ayakta tutarak, kendinden başka tanrı olmadığını bildirdi...” (Âl-i İmrân: 3/18)

Saîd ibn Cübeyr Ca’fer’den, Ca’fer Ya’kûb’tan şöyle rivâyet ediyor: Ka’be’nin çevresinde üç yüz altmış tane put vardı. Bu âyet nâzil olduğunda insanlar Allah’a secde ederek yerlere kapanmışlardır.¹⁸⁷

Kelbî der ki: Hz. Peygamber (s.a.v.) Medine’de peygamber olarak görevlendirildiğini açıklayınca Şâm rahiplerinden iki kişi Medine’ye geldiler ve Medine şehrini görünce birisi arkadaşına: “Bu şehir, âhir zamanda çıkacak peygamberin şehrine ne kadar benziyor!” dedi. Hz. Muhammed (s.a.v.)’in yanına girince daha önceden bildikleri nitelikleriyle tanıdılar ve: “Sen Muhammed misin?” dediler. Efendimiz “Evet” buyurdu. “Sen Ahmet misin?” diye sordular. Efendimiz: “Ben Muhammed ve Ahmet’im” buyurdular. Onlar: “Sana bir şehâdeti soracağız. Eğer o şehâdeti bize haber verirsen sana iman edip seni tasdik edeceğiz.” dediler. Hz. Peygamber: “Sorunuz” buyurdular. Onlar da: “Allah’ın kitabındaki en büyük şehâdeti bize haber ver.” dediler de Allahu Teâlâ bu âyeti indirdi. Bunun üzerine o iki rahip müslüman oldular.¹⁸⁸

Örnek 2:

“(Cebrail, şöyle dedi:) Rabbinin emri olmayınca, (O’nun elçileri olan) bizler inemeyiz...” (Meryem: 19/64)

İbn Abbâs’tan nakledildiğine göre; Hz. Muhammed (s.a.v.): “Ey Cebrâil, bizi bu ziyaretinden daha fazla ziyaret etmekten seni alıkoyan nedir?” diye buyurmuştu. Bunun üzerine Allahu Teâlâ Meryem sûresi 64. âyeti indirmiştir.¹⁸⁹

¹⁸⁷ Sa‘lebî, III, 31.

¹⁸⁸ Sa‘lebî, III, 32.

¹⁸⁹ Sa‘lebî, VI, 222; Tirmizî, K. Tefsir:20; Buharî, K. Tefsir: 19/2.

Mücâhid der ki: Melek (Cebrâil) Resûlullah (s.a.v.)'e uzun bir süre gelmedikten sonra Hz. Muhammed'e gelerek: "Herhalde geciktim." dedi. Resûlullah (s.a.v.) da: "Evet öyle yaptın." buyurdu. Cebrâil de: "Neden gecikmeyeyim, neden gelmekte ağır davranmayayım ki; misvak kullanmıyorsunuz, tırnaklarınızı kesmiyorsunuz, parmak aralarımı temizlemiyorsunuz." dedi ve bunun üzerine Allahu Teâlâ bu âyeti indirdi.¹⁹⁰

İkrime, Katâde, Dahhâk, Kelbî ve Mukâtil'in rivâyetlerinde ise; Nebî (s.a.v.)'e sahabe, Zü'l-Karneyn'in kıssasından, Ashâb-ı Kehf'den ve ruhun mahiyetinden soru sorunca nasıl yanıtlayacağını bilememiştir. Bu sırada Cebrâil de kendisine gelmemiştir. Cebrâilin kaç gün uzak kaldığı konusunda çeşitli rivâyetler verilmiştir. Bu durum Resûlullah (s.a.v.)'in pek ağrına gitmişti ve bu olay üzerine müşrikler: "Muhammed'in Rabbı onu terketti." dediler. Ne zaman ki Cebrâil geldiğinde Resûlullah (s.a.v.) O'na: "Bana gelmekte geciktin hatta sâi zanna kapıldım ve seni çok özledim." buyurdu. Cebrâil de: "Ben seni senden daha çok özledim. Fakat ben görevli bir kulum. Gönderildiğimde inirim, gönderilmediğimde gelemem." dedi. Bunun üzerine Allahu Teâlâ bu âyeti indirmiştir.¹⁹¹

Ele aldığımız örneklerde görüldüğü gibi, müfessirimiz, bir âyet için birden fazla sebab-i nüzûl rivâyetini, aralarında tercihte bulunmadan peşpeşe sıralamaktadır.

1.2.6. Bir Grup Âyet İçin Ortak Sebeb-i Nüzûl Rivâyeti Vermesi

Müfessirimiz eserinde bazen bir grup âyeti verdikten sonra bunların ortak sebab-i nüzûl üzere indiğini belirtmiştir.

Örnek 1:

"Gördün mü o yüz çevireni. Azıcık verip sonra keseni!" (Necm: 53/33 -34)

İbn Abbâs, Kelbî, Süddî ve el- Müseyyeb b. Şerîk derler ki: Bu âyetler, Osmân b. Affân (r.a.) hakkında nâzil olmuştur. O, sadaka verir, hayırda malını harcardı. Onu Abdullah ibn Ebî Serh adında bir süt kardeşi vardı: "Nedir bu yaptığın; böyle dağıtmaya devam edersen yakında hiç malın mülkün kalmayacak." demiştir. Hz. Osmân da: "Benim günahlarım, hatalarım var. Bu yaptıklarımla Allah'ın rızasını istiyorum ve bekliyorum. Onun bu sayede benim hatalarımı, günahlarımı affedeceğini umuyorum."

¹⁹⁰ Sa'lebî, VI, 222-223.

¹⁹¹ Sa'lebî, VI, 223; Taberî, XVI, 103.

demıştır. Abdullah da ona: “Deveni, yüküyle bana ver, ben senin günahlarının tamamını yükleneyim.” demıştır. Hz. Osmân’da onun teklifini kabul etmiş ve başkalarını da bu yaptığına şahit tutmuş, sonra da önceden vermekte olduğu bazı sadakaları vermemeye başlamıştır. Bunun üzerine Allahu Teâlâ bu âyetleri indirmiştir.¹⁹²

Bize göre; ashâb-ı kirâmın önde gelen isimlerinden ve ilk müslümanlardan biri olan Hz. Osmân (r.a.)’nın başka bir insanın günahını üstlenemeyeceğini biliyor olması gerekir. Biz böyle bir yanılığa düşmeyeceğine kanaat getiriyoruz. Müellif burada bu hususa dikkat etmeden ve rivâyeti fazla incelemeyen olduğu gibi nakletmiştir. Biz bu rivâyetin caiz olmayan bâtil bir görüş olduğunu düşünüyoruz.

Mücâhid ve İbn Zeyd dediler ki: Bu âyet, el-Velîd ibnu’l-Muğîra hakkında nâzil olmuştur. Başlangıçta Resûlulah (s.a.v.)’in dinine tabi olmuş ve fakat müşriklerden birisi kendisini ayıplayıp: “Büyüklerinin dinini neden terkettin? Neden onların delâlette olduklarını kabul edip onların cehennemde olduklarını iddia ettin?” demiş. O da: “Allah’ın azabından korktum.” deyince o müşrik: “Bana malından bir şeyler ver. Sonra da bu dinden vazgeç. Eğer bundan dolayı Allah sana azap edecekse senin yerine o azabı ben çekeyim.” demiş. Velîd ona malından bir şeyler verip tekrar şirke dönmüş ama bir süre sonra cimrilik edip o müşriğe geriye kalan kısmı vermeyi terketmiş ve Allahu Teâlâ bunun üzerine âyetleri indirmiştir.¹⁹³

Örnek 2:

“Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu (karşılığını) görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu (karşılığını) görür.” (Zilzâl: 99/7-8)

Mukâtil der ki: Bu âyetler iki adam hakkında inmiştir. *“Yoksula, yetime ve esire seve seve yemek yedirirler.” (İnsan: 76/8) âyeti, nâzil olunca o iki adamdan birine bir dilenci geldiğinde, ona bir hurma veya bir ekmek parçası ve benzeri bir şey vermeyi az görür ve: “Bu bir şey değil, biz ancak seve seve verdiklerimizin mükafatını göreceğiz.” derdi. Diğer adam ise yalan, gıybet, harama bakmak gibi günahları hafife alıp önemsemeyerek şöyle derdi: “Bunlardan dolayı benim bir vebâlim olamaz. Çünkü*

¹⁹² Sa‘lebî, IX, 150.

¹⁹³ Sa‘lebî, IX, 150-151; Taberî, XXVII, 70.

Allah, ateşi ancak büyük günahlara vaat etmiştir.” İşte Allahu Teâlâ bunun üzerine bu âyetleri indirmiştir.¹⁹⁴

Enes der ki: Hz. Ebû Bekir, Nebî (s.a.v.)’le yemek yerken bu âyetler inmiştir. Ebû Bekir (r.a.) bu âyeti duyunca ellerini yemek yemekten çekmiş ve: “Ey Allah’ın elçisi, zerre ağırlığında yaptığım kötülüğün karşılığını görecek miyim?” diye sormuştur. Hz. Muhammed: “Ey Ebû Bekir, dünyada görmüş olduğun hoşuna gitmeyen şeyler o yaptığın zerre ağırlığı kötülüklerin karşılığıdır. Zerre ağırlığı hayırlara gelince; Allah onları senin için biriktirip de sana kıyamet günü tam olarak verir.” buyurmuştur.¹⁹⁵

Görüldüğü üzere müfessirimiz, birbirini takip eden ve aynı konuyu anlatan âyetler hakkında, ortak sebab-i nüzûl rivâyeti nakletmiştir.

1.3. SÛRE AÇISINDAN

Sa‘lebî’nin, sebab-i nüzûl rivayetlerini âyet açısından ele alış tarzını belirlediğimiz başlıklarla takdim ettikten sonra şimdi de onun sebab-i nüzûl rivâyetlerini, sûre açısından nasıl değerlendirdiğini ortaya koymaya çalışacağız.

1.3.1. Tek Bir Sûre İçin Bir Sebeb-i Nüzûl Rivâyeti Vermesi

Müfessir, eserinde bazen tek bir sûre için bir sebab-i nüzûl rivâyeti nakletmiştir. Sûreyle ilgili başka nüzûl sebebi olup olmadığına değinmemiştir.

Örnek 1:

“De ki: Ey kâfirler! Ben sizin tapmakta olduğunuz şeylere tapmam. Siz de benim taptığıma tapıyor değilsiniz. Ben sizin taptıklarınıza tapacak değilim. Siz de benim taptığıma tapacak değilsiniz. Sizin dininiz size, benim dinim banadır.”
(Kâfirûn: 109/1-6)

Bu sûre Kureyş’ten bir topluluk hakkında nâzil olmuştur. Onlardan Haris b. Kays, Âs b. Vâil, Velîd b. Muğîre, Esved b. Abdi Yağûs ez-Zührî, Esved b. Muttalib b. Esed ve Ümeyye b. Halef: “Ey Muhammed, gel sen bizim dinimize tabi ol. Biz de senin dinine tabi olalım. Bir yıl sen bizim ilahlarımıza ibadet et, bir yılda biz senin ilahına

¹⁹⁴ Sa‘lebî, X, 266.

¹⁹⁵ Sa‘lebî, X, 266; Taberî, XXX, 268-269.

ibadet edelim. Eğer senin getirdiğin bizim elimizde olandan daha hayırlı ise bu hayırda biz sana ortak olmuş ve o hayırdan nasibimizi almış oluruz. Yok bizim elimizdeki senin getirdiğinden daha hayırlı ise sen bu hayra ortak olmuş ve bu hayırdan nasibini almış olursun.” dediler. Bunun üzerine Resûlullah buyurdu ki: “Kendisinden başkasını Allah’a eş koştuktan Allah’a sığınırım.” dedi ve bu sûre nâzil olmuştur. Sûre nazil olunca Resûlullah (s.a.v.) Mescid-i Haram’a gitti. Mescid Kureyşlilerle dolmuştu. Hz. Muhammed sûreyi onlara okuyunca Kureyşliler ümitsizliğe düştü.¹⁹⁶

Örnek 2:

“Ebû Leheb’in elleri kurusun! Kurudu zaten. Ona ne malı fayda verdi ne de kazandığı başka şeyler. O, alev alev yanan ateşe atılacak! Dedikodu yapıp söz taşıyan karısı da. Boynunda da ipten bükülmüş bir halat bulunacak.” (Tebbet: 111/1-5)

İbn Abbâs’tan nakledildiğine göre, *“En yakın akrabalarını uyar.”* (Şuarâ: 26/214) âyeti indiğinde Resûlullah (s.a.v.) Safâ tepesine geldi. Tepenin üzerine çıkarak şöyle seslendi: “Ya Sabahçılar, Ey Kureyş topluluğu!” Daveti duyanlardan bazıları geliyor bazıları da yerine başka birilerini gönderiyordu. Resûlullah (s.a.v.): “Ey Abdul-Muttalib oğulları, Ey Fihri oğulları, Ey Adiy oğulları! Eğer ben size şu dağın eteğinden atlıların çıkacağını ve onların size zarar vereceklerini haber versem beni tasdik eder misiniz?” diye buyurdu. Onlar da: “Evet” dediler. Resûlullah (s.a.v.): “Öyleyse ben, sizi önünüzdeki şiddetli azâbdan sakındıran birisiyim.” diye buyurdu. Ebû Leheb de: “Helak olasınca. Bizi davet etmen bunun için miydi?” dedi. Bunun üzerine Allahu Teâlâ Tebbet sûresini indirmiştir.¹⁹⁷

Müellif, örneklerde de görüldüğü gibi bazen sûrenin tamamı için, bir sebep-i nüzûl rivâyeti verdikten sonra sûrenin tamamının indiğini belirten ifadeler kullanmaktadır. Ayrıca bir sebep-i nüzûl rivâyeti verdikten sonra başka rivâyetlerin olup olmadığından da bahsetmemiştir.

1.3.2. Bir Sûre İçin Birden Fazla Sebeb-i Nüzûl Rivâyeti Vermesi

Sa‘lebî, bazen de sûrenin tamamı için birden fazla nüzûl sebebi nakletmektedir. Bunu örneklerle anlatmaya çalışacağız.

¹⁹⁶ Sa‘lebî, X, 315; Taberî, XXX, 330-331.

¹⁹⁷ Sa‘lebî, X, 323; Taberî, XXX, 336-337; Tirmizî, K. Tefsir: 91; Buharî, K. Tefsir: 111/1.

Örnek 1:

“De ki: O Allah, birdir. Allah, sameddir. Doğurmamış ve doğmamıştır. O'nun hiçbir dengi yoktur.” (İhlâs: 112/1-4)

Übeyy İbn Ka'b'dan nakledildiğine göre müşrikler Resûlullah (s.a.v.)'e: “Rabbini bize tanıt.” diye söylediklerinde Allahu Teâlâ bu sûreyi indirmiştir.¹⁹⁸

İbn Abbâs der ki: Âmir b. Tufeyl ve Erbed b. Rabîa Nebî (s.a.v.)'e gelmişler ve Âmir Nebî (s.a.v.)'e: “Ey Muhammed, bizi neye çağırıyorsun?” diye sormuşlar. Hz. Muhammed (s.a.v.): “Allah'a çağırıyorum.” diye cevap vermiştir. Âmir'in: “Onu bana tavsif et; o altından mı, gümüşten mi, demirden mi?” demesi üzerine bu sûre nâzil olmuştur.¹⁹⁹

Dahhâk, Katâde ve Mukâtil dediler ki: Yahudilerden bir grup Nebî (s.a.v.)'e gelerek: “Ey Muhammed, Rabbini bize tanıt. Allah Tevrâta kendi sıfatını, durumunu bildirdi. O, nasıl bir şeydir? Cinsi nedir? Altından mıdır yoksa bakırdan veya gümüşten midir? O, yer ve içer mi? Dünya O'na kimden kaldı? O'nun varisi kimdir?” diye sormaları üzerine Allahu Teâlâ bu sûreyi indirdi.²⁰⁰

Said b. Cübeyr kanalıyla gelen rivayette ise; bir grup yahudi Hz. Muhammed (s.a.v.)'e geldi ve: “Ey Muhammed, Allah mahlukatı yaratmıştır. Peki Allah'ı kim yaratmıştır?” diye sordular. Hz. Muhammed onlara kızdı ve Cebrâil gelerek O'nu yatıştırdı, “Ey Muhammed, sakın ol.” dedi ve Allah Teâlâ'dan o sorulan sorunun cevabı olarak bu sûreyi getirdi. Hz. Peygamber (s.a.v.), kendilerine bu sûreyi okuyunca: “Rabbini bize tavsif et; yaratılışı nasıldır, pazusu nasıldır, kulacı (kolu) nasıldır?” dediler. Hz. Peygamber (s.a.v.) öncekinden daha çok öfkeleniyse de Cebrâil gelip O'nu yine yatıştırdı ve sorularının cevabı olarak aşağıdaki âyeti kerimeyi getirdi: “Allah'ı gereği gibi takdir edemediler. Kıyamet günü bütün yeryüzü O'nun kabzasıdır ve gökler de sağ eliyle dürülmüştür...” (Zümer: 39/67)²⁰¹

Said b. Cübeyr kanalıyla gelen rivâyette görüldüğü üzere müellifimiz bazen bir sûrenin nüzûl sebebiyle farklı bir sûreden bir âyetin nüzûl sebebinin eşleştirebiliyor ve

¹⁹⁸ Sa'lebî, X, 332.

¹⁹⁹ Sa'lebî, X, 332-333.

²⁰⁰ Sa'lebî, X, 333.

²⁰¹ Sa'lebî, X, 333.

bununla da esasen müellifimizin açıktan söylemeyip de uyguladığı metodla ortaya koyduğu münasebet ilmi hakkında dikkatli davrandığı söylenebilir.

Yine İbn Abbâs'tan gelen başka bir haberde de Nocrân heyeti Allah Resûlü (s.a.v.)'e gelip: "Bize Rabbini tavsif et, anlat; O bir şey midir?" demişler de Hz. Peygamber (s.a.v.): "Benim Rabbim bir şeyden değildir. Çünkü O, şeyleri yaratandır." buyurmuş ve bunun üzerine bu sûre nâzil olmuştur.²⁰²

Bu rivâyetlerden anlaşıldığına göre, Resûlullah çeşitli zamanlarda insanları İslam'a davet ettiğinde mabudun mahiyet ve keyfiyeti sorulmuştur. Bu da bize sebebin tekrarı nüzûlün tekrarının gerçekleştiğini düşündürmektedir. Ancak müellif açıkça böyle bir şey söylememiştir.

Örnek 2:

"Şüphesiz biz sana bitip tükenmez nimetler verdik. Şimdi sen rabbın için namaz kıl ve kurban kes! Asıl sonu gelmeyecek olan, sana karşı nefret duyandır."
(Kevser: 108/1-3)

İbn Abbâs der ki: Bu sûre Âs b. Vâil hakkında nâzil olmuştur. Resûlullah (s.a.v.) mescidden dışarı çıkarken Sehm oğulları kapısında Âs b. Vâil ile karşılaşmış ve konuşmuşlar. O sırada Kureyş'in ileri gelenlerinden bazıları da mescidde bulunuyordu. Âs b. Vâil mescide girince: "Konuştuğun adam kim diye sordular?" O da: "Şu ebter (nesli kesik) deyip, Resûlullah (s.a.v.)'i kastetti. Bu olay yaşanmadan önce Resûlullah (s.a.v.)'in oğlu Abdullah vefat etmişti. Onlar oğlu olmayan kimse için ebter (nesli kesik) tabirini kullanırlardı, bunun üzerine Allahu Teâlâ bu sûreyi indirmiştir.²⁰³

Enes ibn Mâlik'ten rivâyet edildiğine göre: "Bir gün Rasûlullah (s.a.v.) mescidde aramızdayken hafifçe uyur gibi bir duruma gelmişti. Daha sonra tebessümle başını kaldırdı. Biz: "Seni güldüren nedir ey Allah'ın elçisi?" diye sorduk. "Az önce bana bir sûre indirildi." buyurdu ve *"Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Gerçekten Biz azimüşşan sana kevseri verdik. Öyle ise Rabbın için namaz kıl ve kurban kes. Asıl soyu kesik olan, sana düşmanlık edendir."* sûresini okudu, sonra: "Biliyor musunuz kevser nedir?" diye sordu. "Allah ve Resûlü en iyi bilendir." dedik. "Rabbimin bana va'dettiği bir nehirdir. Onda çok hayır vardır. Kevser, ümmetimin kıyamet günü su içmeye

²⁰² Sa'lebî, X, 333; Taberî, XXX, 342-343; Tirmizî, K. Tefsir: 92.

²⁰³ Sa'lebî, X, 307.

geleceği bir havuzdur. Yıldızlar sayısınca kapları vardır. Onların (ümmetimin) içinden birisi oradan uzaklaştırıldığı sırada ben: "Rabbim, o benim ümmetimdendir." diyeceğim. Rabbim: "Onun senden sonra neler yaptığını bilmiyorsun." diye buyuracaktır."²⁰⁴

Müfessirimiz, örneklerde de görüldüğü gibi sûrenin tamamı için birden fazla nüzûl rivâyeti nakletmiştir.

1.3.3. İki Sûre İçin Ortak Sebeb-i Nüzûl Rivâyeti Vermesi

Müfessirimiz, eserinde sadece bir yerde iki sûreye ait ortak sebeb-i nüzûl rivâyeti nakletmektedir. Felak sûresi ve Nas sûresine ait olan bu ortak sebeb-i nüzûl rivâyetini Felak sûresinin başında vermektedir. Bu örneğin dışında, iki sûre için ortak sebeb-i nüzûl rivâyetine rastlamadığımız için tek örnekle yetiniyoruz.

Örnek:

"De ki: Sabahın Rabbine sığınırım; yarattığı şeylerden gelebilecek kötülüklerden; karanlığı çöktüğü zaman gecenin şerrinden; düğümlere üfürenlerin şerrinden; bir de kıskandığı vakit kıskanç kişinin şerrinden!" (Felak: 113/1-5)

"De ki: "Cinlerden olsun insanlardan olsun, insanların kalplerine vesvese sokan sinsi şeytanın şerrinden insanların rabbine, insanların mâlik ve hâkimine, insanların mâbuduna sığınırım!" (Nâs: 114/1-6)

İbn Abbâs ve Hz. Âişe (r.a.)'dan rivâyetle şöyle anlatılıyor: Hz. Muhammed (s.a.v.)'e yahudilerden bir çocuk hizmet ederdi. Yahudiler çocuğun aklını karıştırarak Resûlullah (s.a.v.)'ın taradığı saçlarından ve tarağından birkaç diş almasını istediler. Çocuk da istenilenleri alıp yahudilere verdi. Yahudiler de Resûlullah (s.a.v.)'e ait bu malzemelerle O'na büyü yaptılar. Büyüyü içlerinden Lebîd İbn A'sam adında birisi yapmıştı. Büyüyü yaptıktan sonra Züreyk oğullarına ait Zervân kuyusuna attılar. Yapılan bu büyü ile Resûlullah (s.a.v.) rahatsızlandı ve başına ne geldiğini bilmiyordu. Bir gün rüyasında kendisine iki melek gelerek birisi baş tarafına, diğeri ayak ucuna oturdu. Ayak tarafına oturan baş tarafına oturana: "Adamın nesi var?" diye sordu. Başucundaki: "Hasta olmuş" dedi. Ayakucundaki: "Neden hastalanmış?" diye sordu. Başucundaki: "Kendisine büyü yapılmış." dedi. "Ona kim büyü yapmış? Sorusuna da:

²⁰⁴ Sa'lebî, X, 307-308; Taberî, XXX, 327.

“Yahudi Lebid ibn A’sam.” demiş. “Ona ne ile büyü yapılmış?” sorusuna da: “Tarağı ve taraktan düşen saçıyla.” cevabını vermiş. “Peki o büyü nerede?” deyince de “Bir hurma çiçeğinin kabuğunda, Zervân kuyusunun dip taşının altında.” diye cevap vermiş. O sırada Hz. Peygamber (s.a.v.) uykusundan uyanmış ve: “Ey Âişe, farkında mısın Allahu Teâlâ bana ilacımı bildirdi.” diye buyurmuş. Sonra da Zübeyr, Ammâr bin Yâsir ve Ali’yi o büyüğü almaya göndermiş. Onlarda kuyunun başına gelince içinden Hz. Peygamber’in saçından düşen kıllarla tarağından kırılmış iki diş ve yanında bağlanmış bir ip çıkarmışlar. İpin üzerinde iğne ile dikilmiş on iki düğüm varmış. İşte bunun üzerine Allahu Teâlâ bu iki sûreyi indirmiş de her âyet okudukça bir düğüm çözülmüş ve Resûlullah (s.a.v.), ipten her bir düğüm çözüldükçe bir hafiflik hissetmiş. Nihâyet son düğümde çözülmüş rahatlayıp sanki ipten kurtulmuş gibi kalkmışlar. Cebrâil (a.s.): “Allah’ın Resûlü, seni rahatsız eden her kötülükten, hasetçiden ve gözden korumak için Allah’ın adıyla sana rukye (muska) yaparım. Böylece Allah şifa verir.” demiş. “Ey Allah’ın elçisi, o pis herifi tutup öldürelim mi?” diye sorduklarında Resûlullah (s.a.v.): “Bana Allah şifa verdi. İnsanlara kötülük etmekten nefret ederim.” buyurmuştur.²⁰⁵

Müellifimiz bu rivâyeti nakletmiştir ama bu rivâyetin bir değerlendirmesini yapmamıştır.

1.3.4. Sûrenin Sebeb-i Nüzûl Rivâyetini Nüzûl Başlığı Altında Vermesi

Ebû İshâk es-Sa‘lebî, El-Keşf ve’l-Beyân adlı eserinde, sûrenin sebeb-i nüzûl rivâyetini naklederken diğer sûrelerde yaptığı gibi aksine nüzûl başlığı altında (نزولها) diyerek nakletmiştir. Bu rivâyeti sadece bir yerde Fâtiha sûresinin başında vermiştir.

Örnek:

“Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın adıyla. Hamd, âlemlerin Rabbi Allah’a mahsustur. Rahmân ve Rahîm. Ödül ve ceza gününün tek hâkimi. (Rabbimiz!) Ancak sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz. Bizi dosdoğru yola ilet. Nimetine erdirdiklerinin yoluna; gazaba uğramışların yoluna da doğrudan sapmışların yoluna da değil!” (Fâtiha: 1/1-7) Onun nüzûlünde âlimler ihtilafa düştüler:

²⁰⁵ Sa‘lebî, X, 338; Müslim, Selam: 43; Buharî, Tıbb: 50.

Alî b. Ebî Tâlib (r.a.)’dan bize haber verildiğine göre: “Fâtiha Kitabı, Arş’ın altındaki bir hazineden Mekke’de nâzil oldu.” Âlimlerin çoğu bu görüştedir.²⁰⁶

Amr b. Şurahbîl’den şöyle anlatılıyor: Kur’ân’dan ilk nâzil olan âyet “el-Hamdu lillâhi Rabbi’l- âlemîn”dir. Şöyle ki: Vahyin başlangıcında Resûlullah (s.a.v.) Hz. Hatice (r.a.)’a gizlice şöyle dedi: “Bana bir şeyin karışmasından (yani aklıma bir hâlel gelmesinden) endişeleniyorum.” Bunun üzerine Hz. Hatice: “O da ne ki? Nereden böyle bir korkuya kapıldın?” diye sorunca Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle dedi: “Yalnız kaldığım zaman “oku” diye bir ses duyuyorum.” Sonra Hz. Peygamber Hz. Ebû Bekir ile Varaka b. Nevfel’e gitti ve durumu ona sordu. Varaka O’na: “Sana bu seslenme tekrar vukubulacak olursa olduğun yerde kal, kaçıp orayı terketme, iyice dinle.” Hz. Peygamber de öyle yaptı. Böylece Cebrâil (a.s.), Hz. Resûl’e geldi ve O’na “Bismillahirrahmanirrahim, el-hamdulillahi Rabbi’l-‘alemîn” de” dedi.²⁰⁷

İbn Abbâs’tan şöyle rivâyet edildi: “Hz. Muhammed (s.a.v.) Mekke’de peygamber olarak görevlendirildiğini açıklayınca: “Bismillahi’r-Rahmani’r-Rahim, el-hamdu lillahi Rabbi’l-âlemin” dedi. Bunun üzerine Mekkeliler: “Allah, ağzını kapatsın, kırsın” veya buna benzer birşey söylediler.²⁰⁸

Mücâhid’ten rivâyet edildiğine göre; “Fâtiha Kitabı Medine’de nâzil olmuştur.”²⁰⁹

Hasan b. Fadl der ki: “Her âlim yanılabilir. Fâtiha’nın Medine’de indiği görüşü Mücâhid’in bir yanılmasıdır. Zira o bu sözde yalnız kalmıştır.” Âlimler aksini söylemişlerdir. Fâtiha’nın Mekke’de nazil olduğuna dair gösterilen delillerden biri de "Andolsun biz sana tekrarlanan yediyi (Fâtiha’yı) ve yüce Kur’ân’ı verdik." (Hicr: 15/87) âyetidir.²¹⁰

Ubeyy İbn Ka'b hadisinde Fâtiha için “Kur’ân’dan ilk inendir.” ve bu “Semânî seb’a’dır.” denmektedir. Hicr sûresi ittifakla Mekke’de nazil olmuştur. Fâtiha sûresinin nüzûlüne işaret eden âyette Hicr sûresinin içindedir. Yani Allahu Teâlâ Peygamberine Mekke’de bulunurken Fâtiha’yı buyurmuş, daha sonra da onu Medine’de tekrar indirmiştir. Müellif bu konunun değerlendirilmesini yaparken: “Resûlullah (s.a.v.)’ın

²⁰⁶ Sa’lebî, I, 89.

²⁰⁷ Sa’lebî, I, 89.

²⁰⁸ Sa’lebî, I, 90.

²⁰⁹ Sa’lebî, I, 90.

²¹⁰ Sa’lebî, I, 90.

Mekke'de yaşadığı on yıl içerisinde Fâtihayı okumaksızın namaz kıldığını söylememiz mümkün değildir. Bu iddia akılların kabul edemeyeceği şeyler cümlesindedir.” diyerek değerlendirmede bulunmuştur.²¹¹

Bu rivâyetlere göre kanaatimizce Fâtiha sûresi hem Mekkî hem de Medenîdir. Yani iki kere nazil olmuştur. Müfessirimiz de eserinde bu rivâyetleri Fâtiha sûresinin nüzûl sebepleri olarak naklederek bu konuya dikkat çekmektedir.

1.3.5. Sûrelerin Mekkî ve Medenî Oluşuna Değinişmesi

Hiz. Muhammed (s.a.v.), Mekke'de doğdu ve orada yetişti. Mekke'de bulunduğu bir sırada kendisine peygamberlik verildi. Yirmi üç sene, peygamber olarak geçen hayatında Kur'ân-ı Kerîm'in âyet ve sûreleri kendisine peyderpey indirildi. Bu yirmi üç senelik nübüvvet zamanının on üç yılı Mekke'de, on yılı ise Medine'de geçti. Kur'ân-ı Kerîm'de bulunan 114 sûre bu itibarla Mekkîler ve Medenîler diye ikiye ayrılır. İslam bilginleri, bir sûrenin Mekkî ve Medenî olduğunu tespit etmek için birkaç usûl ortaya atmışlardır. Sûrelerin Mekkî veya Medenî olduğunu tespit etmek için kullanılan bu usûller farklı olduğu için her bir usûle göre de Mekkî veya Medenî sûrelerin sayıları farklılık arzeder.²¹²

Müellif sûrelerin Mekkî ve Medenî oluşlarıyla ilgili bir usûl bilgisi olarak herhangi bir açıklama yapmadan doğrudan sûrelerin giriş bölümünde Mekkî ya da Medenî olduklarına değinmiştir. Ayrıca müfessirimiz, sûrelerin; harf, kelime ve âyet bilgilerini de vermiştir. Şimdi de Sa'lebî 'ye göre bu sûrelerin Mekkî ve Medenî oluşunu tasnif etmeye çalışacağız.

a. Sadece Mekkî Olan Sûreler:

Müellifimizin tasnifine göre; Yûnus, Hûd, Yûsuf, İbrâhîm, Hicr, Nahl, İsrâ, Kehf, Meryem, Mü'minûn, Furkân, Neml, Kasas, Ankebût, Rûm, Lokmân, Secde, Yâsîn, Sâffât, Mü'min, Fussilet, Şûrâ, Zuhruf, Duhân, Câsiye, Ahkâf, Kâf, Zâriyât, Tûr, Necm, Kamer, Rahmân, Vâkıa, Sâf, Mülk, Kalem, Hâkka, Meâric, Nûh, Cin, Müddessir, Kıyâmet, İnsân, Mürselât, Nebe, Naziât, Abese, Tekvîr, İnfîtâr, İnşikâk, Burûc, Târik, A'lâ, Gâşiye, Fecr, Beled, Şems, Leyl, Duhâ, İnşirâh, Tîn, Alak, Zilzâl, Âdiyât, Kâria,

²¹¹ Sa'lebî, I, 90; Tirmizî, K. Tefsir: 2.

²¹² Ali Eroğlu, *Kur'ân Tarihi ve Kur'ân İlimleri*, Eser Ofset, Erzurum, 2013, 49.

Tekâsür, Asr, Hümeze, Fîl, Kureyş, Maûn, Kevser, Kâfirûn, Tebbet, İhlâs sûreleri Mekkî'dir.²¹³

Örnek:

“Cin süresi, Mekkîdir ve sekiz yüz yetmiş harf, seksen beş kelime ve yirmi sekiz âyettir.”²¹⁴

b. Sadece Medenî Olan Sûreler:

Müellifimizin tespitine göre; Bakara, Nisâ, Mâide, Enfâl, Tevbe, Nûr, Ahzâb, Muhammed, Fetih, Hucurât, Hadîd, Mücâdele, Haşr, Mümtehine, Cuma, Münâfikûn, Talâk, Tahrîm, Mutaffifîn, Beyyine, Nasr, Felak, Nâs sûreleri Medenî'dir.²¹⁵

Örnek:

“Beyyine süresi, Medenîdir ve üç yüz doksan dokuz harf, doksan dört kelime ve sekiz âyettir.”²¹⁶

c. Medenî Âyetlerin Yer Aldığı Mekkî Sûreler:

Müfessirimizin tespitine göre; En'âm, Şuarâ, Zümer, Tegâbün, Müzemmil sûreleri içerisinde Medenî âyetlerin yer aldığı Mekkî sûrelerdir.²¹⁷

Örnek:

“Tegâbün süresi, { يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ مِنْ أَرْوَاجِكُمْ } âyeti hariç Mekkîdir. Bu sûre; yetmiş bin harf, iki yüz kırk bir kelime, on sekiz âyettir.”²¹⁸

d. Mekkî Âyetlerin Yer Aldığı Medenî Sûreler:

Müfessirimize göre; Ra'd, Hac sûreleri Mekkî âyetlerin yer aldığı Medenî sûreler arasında değerlendirilmektedir.²¹⁹

²¹³ Sa'lebî'nin eserinde V, VI, VII, VIII, IX, X. Ciltlerde sûre başlarında verdiği bilgilerden tespit edebildiğimiz kadarıyla yukarıda ismi geçen sûreler, Mekkî sûrelerdir.

²¹⁴ Sa'lebî, X, 49.

²¹⁵ Sa'lebî'nin eserinde I, III, IV, V, VII, VIII, IX, X. Ciltlerde sûre başlarında verdiği bilgilerden tespit edebildiğimiz kadarıyla yukarıda ismi geçen sûreler, Medenî sûrelerdir.

²¹⁶ Sa'lebî, X, 259.

²¹⁷ El-Keşf'te IV, VII, VIII, IX, X. Ciltlerde Sa'lebî'nin sûre başlarında verdiği bilgilerden tespit edebildiğimiz kadarıyla yukarıda ismi geçen sûreler, Medenî âyetlerin yer aldığı Mekkî sûrelerdir.

²¹⁸ Sa'lebî, IX, 325.

²¹⁹ El-Keşf'te V ve VII. Ciltlerde Sa'lebî'nin sûre başlarında verdiği bilgilerden tespit edebildiğimiz kadarıyla yukarıda ismi geçen sûreler, Mekkî âyetlerin yer aldığı Medenî sûrelerdir.

Örnek:

“Ra’d sûresi, Medenîdir. Kelbî, Ebu Salih’ten, o İbn Abbâs’tan şunları söyledi: { وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ } , { وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا تُصِيبُهُمْ بِمَا صَنَعُوا } bu iki âyet Mekkîdir. Bu sûre kırk üç âyettir.²²⁰

e. Nerede Nâzil Olduğunda İhtilaf Edilen Sûreler:

Müellifimizin değerlendirmesine göre; Fâtiha, Kadir sûrelerinin nüzûl yeri hakkında ihtilaf vardır.²²¹

Örnek:

“Kadir sûresi, müfessirlerin çoğuna göre Medenîdir. Alî b. Huseynn b. Vâkîd der ki: O sûrenin ilk âyeti Medenîdir. Şeybân’ın Katâde’den rivâyetine göre, Kadir sûresi Mekkîdir. Nevfel b. Ebi Akreb’in İbn Abbâs’tan rivâyetine göre bu sûre yüz on iki harf, otuz kelime, beş âyettir.”²²²

f. Nerede Nâzil Olduğu Belirtilmeyen Sûreler:

Müellifimiz tesbitlerimiz neticesinde eserinde Âl-i İmrân, A’râf, Tâhâ, Enbiyâ, Sebe’, Fâtır, Sâd sûrelerinin nâzil olduğu yer hakkında bilgi vermemiştir.²²³

1.4. KAYNAKLAR AÇISINDAN

Ebû İshâk es-Sa‘lebî, rivâyet metodunu esas alarak yazdığı el-Keşf ve’l-Beyân adlı eserinde fıkıh, hadis, kıraat vecihleri, dilbilgisi, sebab-i nüzûl, kıssalar gibi ilimlerden istifade etmek sûretiyle âyetleri birçok açıdan tefsir etmiştir. Eserinin başında bulunan mukaddimeden bu eseri yazmasının nedenini, tefsirinde takip ettiği metodu, yararlandığı kaynakları öğrenmekteyiz. Şimdi de başlıklar altında eserini yazarken yararlandığı kaynaklardan bahsetmeye çalışacağız.

²²⁰ Sa‘lebî, V, 267.

²²¹ Sa‘lebî’nin eserinde I ve X. ciltlerde tespit edebildiğimiz kadarıyla Fâtiha ve Kadir sûrelerinin başında nerede nazil olduğu konusunda ihtilaf edilen sûrelerdir.

²²² Sa‘lebî, X, 247.

²²³ Sa‘lebî eserinde III, IV, VI, VIII. Ciltlerde tespit edebildiğimiz kadarıyla yukarıda ismi geçen sûrelerin nerede nazil olduğunu belirtmemiştir.

1.4.1. Rivâyetlerin Râvi ve Kaynağını Belirtmesi

Sa‘lebî, eserinde sadece Ahzâb sûresi 33. âyetinin tefsiri bölümünde nüzûl sebebini verirken râvi ve kaynağını birlikte zikretmiştir.

Örnek 1:

“Ey peygamber ailesi! Allah’ın istediği, sizden kirliliği gidermek ve sizi tertemiz kılmaktan ibarettir.” (Ahzâb: 33/33)

Ebû Bekir Nakkâş tefsirinde der ki: Tefsir ehlinin çoğu toplanarak dediler ki: Bu âyet Ali, Fatma, Hasan, Hüseyin için inmiştir. (Cevâhirul Akdeyn: Birinci bab, 198)²²⁴

Muhammed b. Ahmed Bennîs fî şerhi Hemziyye: Müfessirlerin çoğu dediler ki: Bu âyet, Ali, Fatma, Hüseyin (r.a.) hakkında nâzil olmuştur. (Levâmi‘u Envâri‘l-Kevâkibi‘d-Dürriyye: 2/86)²²⁵

İbn Hacer: Ahzâb sûresi 33. âyet için müfessirlerin çoğunun Ali, Fatma, Hasan, Hüseyin hakkında nâzil olduğuna kanaat getirmişlerdir. (es-Savâik‘ül-Muhrika: 143, Mısır)²²⁶

Ebû Mansûr İbn Asâkir: Ümmü Seleme‘den naklen Resûlullah, Ali, Fatma, Hasan, Hüseyin‘nin ehli beytten olduğunu, bu âyetinde onlar hakkında nâzil olduğunu ve bu hadisinde sahih olduğunu belirtmektedir. (Kitâbü‘l-Erba‘în fî Menâkibi Ümmihâti‘l-Mü‘minîn)²²⁷

El- Kundûzî‘nin naklettiğine göre müfessirlerin çoğunluğunun bu âyet hakkındaki kanaati Ali, Fatma, Hasan, Hüseyin‘in vicdanlarını hatırlatmak ve arındırmak için nâzil olduğu doğrudur. (Yenâbi‘ü‘l-Mevedde: 1/294)²²⁸

Müfessirlerin çoğunun Ebû Saîd el-Hudrî‘den rivâyet ettiğine göre; Hz. Muhammed (s.a.v.)‘in bu âyetin beş kişi hakkında nâzil olduğunu ve bunların da Ali, Hasan, Hüseyin ve Fatma olduğunu beyan ettiği belirtilmektedir. (Ehl-i Beyt: 13 – İlk bab)²²⁹

²²⁴ Sa‘lebî, VIII, 36.

²²⁵ Sa‘lebî, VIII, 36.

²²⁶ Sa‘lebî, VIII, 38.

²²⁷ Sa‘lebî, VIII, 39.

²²⁸ Sa‘lebî, VIII, 40.

²²⁹ Sa‘lebî, VIII, 41.

Ebû Abdullah bin Feneci'nin Ümmü Seleme'den işitildiğini naklettiği bir haberde; Peygamber (s.a.v.)'in evinde oturulduğu bir sırada Hz. Fatma'nın bir kedi yavrusuyla geldiğini ve kendi evlerinde Hz. Ali'yle beraber namaz kılarken Hasan ve Hüseyin'in bu kedi yavrusuyla geldiğini Hz. Peygambere anlattı. İşte bunun üzerine de âyetin nâzil olduğu belirtilmektedir.²³⁰

Hüseyin b. Muhammed'in, Ebû Hubeş Mukarri'den naklettiğine göre Abdullah b. Ca'fer Tayyâr'ın da babasından aktardığı bir rivayette: Resûlullah (s.a.v.) gökyüzüne bakıp gözlerini indirdikten sonra: "Kim beni iki kere çağırıyor?" diye sordu. Zeynep: "Ey Allah'ın Resûlü benim." dedi. Efendimiz: "Hasan, Hüseyin, Fatma ve Ali'yi benim için çağır." dedi. Hasan'ı sağına aldı, Hüseyin'i soluna aldı, Ali ve Fatma'yı önüne oturttu. Sonra onlara sarıldı ve dedi ki: "Ey Allah'ım her peygamberin ehli vardır. Bunlarda benim ehlim." buyurdular. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti indirdi."²³¹

Müfessir, eserinde çoğunlukla sebab-i nüzûl rivâyetlerini naklederken ilk râvisini vermektedir. Yararlandığı kaynağın adından bahsetmemektedir. Onun bu yaklaşımı yararlandığı kaynakları mukaddimesinde bahsetmesinden ileri gelmektedir. Müfessir, ilk râviyi belirttiğinde, aslında onun eserini de belirtmiş olmaktadır. Ancak bu âyetin sebab-i nüzûl rivâyeti için farklı bir metod uygulamaktadır. Eserinin mukaddimesinde bahsetmediği kaynaklar ve rivâyetlerin farklı tarîklerden geldiğini belirtmek için bu âyetin nüzûl sebeplerini naklederken kaynakların isimlerini vermiştir.

Örnek 2:

"O halde (şimdi gelsin diyerek) azabımızın çabuklaşmasını mı istiyorlar?"
(Şuarâ: 26/204)

Mukâtil der ki: Şuarâ 204. âyet "Ey Muhammed, daha ne zamana kadar bizi azabla tehdit edip duracaksın?" diyen müşrikler hakkında nâzil olmuştur.²³²

Bu örnekte de görüldüğü gibi müfessirimiz kaynak isimlerini mukaddimesinde verdiği için sebab-i nüzûlü naklederken ilk râvisini vermekle yetinmiştir. İlk râviyi belirttiğinde aslında onun eserini de belirtmektedir. Ayrıca nakletmiş olduğu râvi ile ilgili dikkatimizi çeken bir diğer konu ise Mukâtil derken kastettiği kişi Mukâtil b.

²³⁰ Sa'lebî, VIII, 42.

²³¹ Sa'lebî, VIII, 43.

²³² Sa'lebî, VII, 181.

Süleymân'dır. Mukâtillerin karışmaması için Mukâtil b. Hayyan'ı olduğu gibi zikretmektedir.

1.4.2. Rivâyetleri Sadece Bir Râviden Nakletmesi

Müfessirimizin eserini incelediğimizde, rivâyetlerin sadece bir râviden nakledilmiş olması dikkatimizi çeken noktalardan biri olmuştur. Şimdi bunu örneklerle açıklamaya çalışalım.

Örnek 1:

“Rabbinizin mağfiretine mazhar olmak ve takvâ sahipleri için hazırlanmış olup gökler ve yer kadar geniş olan cennete girmek için yarışın!” (Âl-i İmrân: 3/133)

Atâ der ki: Hz. Peygamber'e ashabından bazıları: “Allah katında İsrailoğulları bizden daha değerli olduğu için mi onlardan birisi bir günah işlediği zaman bu günahın keffaretini: “Kulağımı kes, burnunu kes, şöyle şöyle yap” şeklinde kapısının eşğinde yazılı bulmuş.” dediler. Hz. Peygamber (s.a.v.) cevap vermeyip susunca bunun üzerine bu âyet nâzil oldu.²³³

Örnek 2:

“Sözünüzü ister gizleyin isterse açığa vurun; unutmayın ki O, kalplerin içindekini bilmektedir.” (Mülk: 67/13)

İbn Abbâs der ki: Bu âyet, Resûlullah (s.a.v.)'ın aleyhinde konuşan müşrikler hakkında nazil olmuştur. Cebrâil gelmiş ve onların Hz. Peygamber hakkında konuştuklarını ve onun aleyhinde neler söylediklerini Resûlullah'a haber vermişti. Bunun üzerine müşrikler birbirlerine: “Sözlerinizi gizli söyleyin ki Muhammed'in ilahı işitmesin.” dediler. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu.²³⁴

Örneklerde de görüldüğü gibi müfessirimiz genellikle rivâyetleri eserinde sunarken tek râviden nakletmiştir.

²³³ Sa'lebî, III, 148.

²³⁴ Sa'lebî, IX, 359.

1.4.3. Rivâyetleri Birkaç Râviden Birleştirerek Nakletmesi

Müfessirimiz, rivâyetlerin benzer ya da aynı olması durumunda tekrardan kaçınmak için rivâyetlerin ilk râvilerini birleştirme yolunu seçmiştir.

Örnek 1:

“Şayet sana kâğıda yazılı kitab indirseydik ve onlar da elleriyle ona dokunsalardı, yine de o inkâr edenler, "Bu apaçık bir büyü, başka bir şey değil" diyeceklerdi.”
(En’âm: 6/7)

Mukâtil ve Kelbî dediler ki: Bu ayet; Mekke müşriklerinden olan Nadr ibnu’l-Hâris, Nevfel b. Huveylid, Abdullah İbn Ebî Ümeyye hakkında nâzil olmuştur. Onlar: “Ey Muhammed, bize, Allah katından olduğuna, senin de Allah'ın peygamberi olduğuna şahidlik edecek dört melekle birlikte Allah katından bir kitap getirmedikçe vallahi sana iman etmeyeceğiz” diye söylemelerinin üzerine bu âyet inmiştir.²³⁵

Örnek 2:

“Yetimlere mallarını verin, temizi pis olanla değiştirmeyin, onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin; zira bu büyük bir günahdır.” (Nisâ: 4/2)

Mukâtil ve Kelbî’nin naklettiğine göre bu âyet, Gatafanlı bir adam hakkında nazil olmuştur. Bu adamın himayesinde olan ölen kardeşinin oğluna ait çok mal vardı. Çocuk büyüyünce amcasında bulunan malını istedi. Amcası ise kendisinde bulunan malı yetime vermeyi reddetti. Davayı Hz. Peygamber (s.a.v.)’e anlatınca bu âyeti kerîme nâzil oldu. Yetimin amcası âyeti duyunca: “Allah’a ve Resûlü’ne itaat ettik, o büyük günahtan Allah’a sığınırız.” dedi ve çocuğun malını kendisine verdi. Hz. Peygamber (s.a.v.): “Her kim nefsinin cimriliğinden korunur ve bu şekilde cimrilikten dönerse cennet onun için hak olur.” buyurdu. Yetim çocuk amcasından malı alır almaz hepsini Allah yolunda harcadı. Bunun üzerine Hz. Muhammed (s.a.v.): “Ecir gerçekleşti, geriye vebal kaldı.” buyurdular. Ashabı, kalan günahın çocuk veya çocuğun amcası üzerinde kaldığını zannederek: “Ey Allah’ın elçisi, mükafatın sabit olmasını anladık, fakat o malını Allah yolunda harcama yaparken nasıl oluyor da geriye vebal kalıyor?” dediler de Allah’ın Resûlü (s.a.v.) “Ecir (sevap), çocuk için gerçekleşti, vebal de (helâlden mi

²³⁵ Sa‘lebî, IV, 135.

yoksa haram yoldan mı kazandığı belli olmadığından) babasının boynuna kaldı.” diye buyurdular.²³⁶

1.4.4. Rivâyetlerin Râvi ve Kaynağını Belirtmemesi

Müfessir, eserinde sebab-i nüzûl rivâyetlerini naklederken kimi zaman isnad zinciri vermediği gibi kimi zaman da râvi ya da kaynak ismi de belirtmemiştir.

Örnek 1:

“Onlar kendilerine bir uyarıcı gelirse herhangi bir ümmetten daha fazla doğru yolu tutacaklarına dair var güçleriyle yemin etmişlerdi...” (Fâtır: 35/42)

Nakledildiğine göre; Kureyşliler, Ehl-i Kitabtan bazılarının peygamberlerini yalanladığını duyunca: “Kendilerine peygamber gelip de onları yalanlayan yahudi ve hristiyanlara Allah lanet etsin. Allah bizden bir peygamber göndermiş olsaydı hiçbir ümmet ona bizden daha itaatkâr, peygamberini bizden daha çok dinler ve kitabına bizden daha sıkı sarılır olmazdı.” derlermiş. Bu Hz. Muhammed (s.a.v.)’in gelmesinden önceydi. Ancak Hz. Muhammed (s.a.v.) peygamber olarak gönderildiğinde onu yalanladılar. İşte Allahu Teâlâ onların önceki sözleri üzerine bu âyeti indirmiştir.²³⁷

Örnek 2:

“Seninle beraber doğru yolu izlersek yurdumuzdan sökülüp atılırız” diyorlar....” (Kasas: 28/57)

Bu âyet, Haris b. Osman b. Nevfel b. Abdi Menaf hakkında nâzil olmuştur. Haris, Nebi (s.a.v.)’e şöyle demişti: “Ey Muhammed (s.a.v.) biz biliyoruz ki senin söylemekte olduğun şey haktır, gerçektir. Ama bütün araplar putperest oldukları için bizi yerimizden yurdumuzdan çıkarır atarlar ve bizim de topuna birden gücümüz yetmez, hepsine birden karşı duramayız.” Bunun üzerine Allahu Teâlâ bu âyeti indirdi.²³⁸

Örneklerde görüldüğü gibi Sa‘lebî, rivâyeti aktarırken isnad zinciri vermediği gibi kaynak ve râvisini belirtmemiştir. Rivâyeti doğrudan olaya şahit olmuş gibi ya da olayı yaşamış gibi nakletmektedir.

²³⁶ Sa‘lebî, III, 242-243.

²³⁷ Sa‘lebî, VIII, 115.

²³⁸ Sa‘lebî, VII, 255-256.

1.4.5. Rivâyetlerde İhtilafa Değınmesi

Ebû İshâk es-Sa'lebî, sebab-i nüzûl rivâyetlerini naklederken rivâyetler arası ihtilaflara değınmektedir.

Örnek 1:

“Ehl-i Kitap'tan öyleleri vardır ki hem Allah'a hem size indirilene hem de kendilerine indirilmiş olana inanırlar...” (Âl-i İmrân: 3/199) Bu âyetin nüzûl sebebinde âlimler ihtilaf etmiştir:

Cabir b. Abdullah, İbn Abbâs, Enes ve Katâde dediler ki: Bu âyet Necâşî hakkında nâzil olmuştur. Necâşî öldüğü zaman, Cebrâil Resulullah'a onun ölüm haberini duyurdu. Resûlullah (s.a.v.) bu haber üzerine ashabına: “Ülkenizden başka bir yerde ölmüş olan bir kardeşiniz üzerine cenaze namazı kılınız.” buyurmuşlardı. Ashabın “O kimdir?” demeleri üzerine Resûlullah: “Necâşî b. Ashame'dir” buyurdular. Bunu müteakip Resûlullah (s.a.v.) Bakî' Kabristanına çıktı. Allah, kendisine Medine'den Habeşistan ülkesine kadar olan ğayb perdesini Resûlü'ne açtı da böylece Necâşî'nin tabutunu görerek cenazını kıldı ve onun için istiğfarda bulundu. Ashabına da: “Onun için istiğfarda bulunun.” diye buyurdu. Bunun üzerine münafıklar dediler ki: “Şuna bakın, kendisi hiç görmediği vahşi bir Hristiyan zenciye, kendi dininden olmadığı halde namazını kılıyor.” Bu olay üzerine Allahu Teâlâ bu âyeti indirdi.²³⁹

Atâ'dan gelen bir rivâyete göre bu âyet, Hz. İsa'nın dinine tabi olup da Hz. Muhammed (s.a.v.)'i onaylayan otuz iki Habeşli, kırk Necranlı ve sekiz Rum hakkında nâzil olmuştur. İbn Zeyd ve İbn Cüreyc ise, bu âyetin Abdullah ibn Selâm ve onun ashabı hakkında nâzil olduğunu söylemişlerdir. Mücâhid'e göre ise Âl-i İmrân 199. âyeti, Ehl-i Kitap'tan olup da müslüman olan bütün insanlar hakkında nâzil olmuştur.²⁴⁰

Bu örnekte de müfessirimiz, âyetin kimin hakkında nâzil olduğu hususunda ihtilaf edildiğini söyledikten sonra, tek tek bu isimleri nakletmiştir. Her ne kadar âyetin farklı şahıslar hakkında nâzil olduğunu nakletmiş olsa da son olarak nakletmiş olduğu Mücâhid'in rivâyetiyle sebebin hususiliğinin değil âyetin lafzının umumiliğinin göz önünde bulundurulması gerektiğine dikkat çekmiştir.

²³⁹ Sa'lebî, III, 237-238.

²⁴⁰ Sa'lebî, III, 238; Taberî, IV, 218-219-220.

Örnek 2:

“Ne Peygambere ne de müminlere akraba bile olsalar, kendilerine müşriklerin cehennemlik oldukları ortaya çıktıktan sonra onların bağışlanmalarını istemeleri yakışmaz.” (Tevbe: 9/113) Âlimler bu âyetin sebab-i nüzûlünde ihtilaf etmişlerdir:

Zührî, Said b. Müseyyeb’den, o da babasından bize naklettiği rivâyete göre bu olay âyetin nüzûlüne sebep gösterilmektedir: Ebû Talib’in ölüm hastalığında Hz. Muhammed (s.a.v.) onun yanına girdiğinde Ebû Cehil ve Abdullah ibn Ebû Ümeyye’de oradaydı. Allah’ın Resûlü: “Ey amca, insanların benim üzerimde hakkı en büyük olanı sensin, insanların bana en çok ihsanda bulunanı sensin, senin üzerimdeki hakkın babamın üzerimdeki hakkından daha büyüktür. Amca ‘Lâ ilâhe illallah’ kelimesini söyle ki Allah katında senin için bir delile sahip olayım.” buyurdu. Ebû Cehil ve Abdullah ibn Ümeyye’de: “Ey Ebû Talib, Abdulmuttalib’in dininden yüz mü çevireceksin?” dediler ve böyle söylemeye devam ettiler ve Ebû Talib’in son sözü: “Abdu’l-Muttalib’in dini üzereyim.” oldu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) de: “Sana mağrifet dilemekten men olmadığım sürece senin için mutlaka mağrifet dileyeceğim.” diye buyurdu. Aynı olayın “*Muhakkak ki sen, her sevdiğini hidâyete erdiremezsin.*” (Kasas: 28/56) âyet-i kerîmesinin nüzûlüne sebep olduğu da nakledilmektedir.²⁴¹

Verilen bilgilere göre bu olayın her iki âyetin nüzûlüne sebep olacağı ihtimali de akla gelmektedir.

Amr ibn Dînar’dan gelen rivâyete göre Hz. Peygamber’in amcası Ebû Talib için istiğfarda bulunması müslümanların müşrik ataları için istiğfarda bulunmak istemelerine sebep olmuş ve bunun üzerine ashab: “Hz. Peygamber (s.a.v.) amcası için istiğfarda bulunduğu gibi biz de babalarımız için istiğfarda bulunalım.” demişler de Allahu Teâlâ bu âyeti indirmiştir.²⁴²

Ca’fer b. Avn, Musa b. Ubeyde’den, o da Muhammed b. Ka’b’dan rivâyet ettiğine göre bu âyet, Ebû Talib’in ölüm hastalığı anında yaşanmış olan hadiseyi nakletmektedir. Yukarıda anlatılan rivâyetten farkları ise Ebû Talib’in yanında Kureyşlilerin olması ve Hz. Peygamber’e elçi gönderilerek Cennet’ten şifa olacak şeyi kendisine göndermesini

²⁴¹ Sa’lebî, V, 99.

²⁴² Sa’lebî, V, 99.

istemesidir. Gönderilen elçi Resûlullah (s.a.v.)'i Ebû Bekir ile beraber otururken buldu ve Ebu Talib'in haberini O'na ilettili. Bu söz üzerine Ebû Bekir: "Şüphesiz Allah Cennet'i kâfirlere haram kılmıştır." diye cevap verdi. Daha sonra Resûlullah (s.a.v.) Ebû Talib'in evine gitti ve amcasına Kıyamet Günü, Allah katında kendisine şefaatte bulunabileceği "De ki Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur. O tektir. O'nun hiçbir ortağı yoktur." sözünü söylemesini istedi. Bunun üzerine Ebû Talib de: "Şüphesiz sen, benim iyiliğimi istiyorsun. Vallahi Kureyş'in beni ayıplamaları söz konusu olmasaydı, "ölüm esnasında amcan acizlendi" diye ötede beride söylenmesinden korkmasaydım elbette o kelime-i tevhid ile senin gözlerini sevindirirdim." dedi. Bunun üzerine topluluk: "Ey Ebû Talib, sen eski atalarımın dini olan Hanif Dini'nin reisisin." diye bağıldılar. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.): "Beni menedinceye kadar Rabbime senin için istiğfarda bulunmaya devam edeceğim." diye buyurdu ve öldükten sonra da onun için mağfaret diledi. Bunun üzerine müslümanlar: "Babalarımızın ve yakınlarımızın bağışlanmasını dilememizden bizi meneden nedir? Nitekim İbrahim (a.s.) babası için istiğfar etmişti. İşte şu Muhammed (s.a.v.) de amcası için istiğfarda bulunuyor" diyerek müşrikler için istiğfarda bulunmaya başladılar. Bunun üzerine bu âyet nâzil oldu.²⁴³

Ebu Hureyre ve Büreyre'den nakledildiğine göre, Resûlullah (s.a.v.) annesinin kabrine gittiğinde şöyle buyurdu: "Rabbimden onun için istiğfar etmek hususunda izin istedim, bana izin vermedi. Annemin kabrini ziyaret etmek için izin istedim, bana izin verdi. Kabirleri ziyaret edin. Çünkü kabirler size ölümü hatırlatır."²⁴⁴

Katâde'den nakledilen rivâyette de: Resûlullah (s.a.v.)'in ashabından bazı kimseler: "Ey Allah'ın peygamberi, bizim babalarımızdan komşuluğu güzel olan, sila-i rahimde bulunan, köleleri azat eden, zimmetlere vefa gösterenler vardı. Onlar için istiğfarda bulunalım mı?" diye sormaları üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.): "Evet, onlar için istiğfarda bulunun. Vallahi ben de İbrahim'in babası için istiğfarda bulunduğ gibi babam için istiğfar ediyorum." buyurdular da Allahu Tealâ Tevbe sûresi 113. âyeti indirdi.²⁴⁵

Örneklerde görüldüğü gibi müfessir, "bu âyetin sebab-i nüzûlünde ihtilaf edildi" diyerek âyet hakkındaki bütün rivâyetleri, tercihini belirtmeksizin nakletmektedir.

²⁴³ Sa'lebî, V, 99-100.

²⁴⁴ Sa'lebî, V, 100.

²⁴⁵ Sa'lebî, V, 101; Taberî, XI, 41-42-43; Buharî, Menâkibu'l-Ensâr: 40.

Bununla birlikte nakledilen rivâyetlerin ortak noktalarının da olduğu fark edilir. O da müşrik olan yani Allah'a ortak koşan yakın akrabalar için istiğfarda bulunmak ne peygamberlere ne de mü'minlere yakışmayacağını Allahu Teâlâ bu âyeti indirmekle bildirmektedir.

1.4.6. Rivâyetlerde İttifaka Değinişmesi

Ebû İshâk es-Sa'lebî, eserinde sebep-i nüzûl rivâyetlerini naklederken rivâyetler arasındaki ittifaklara da değiniştir. Bunu da aynı rivâyetin râvilerini birleştirerek ve "müfessirler dediler ki" şeklinde rivâyetleri naklederek bu konuya işaret etmesi şeklinde gerçekleşmiştir.

Örnek 1:

"Üstelik bir de onlardan her biri nimetler cennetine yerleştirileceğini mi umuyor?" (Meâric: 70/38)

Müfessirler dediler ki: Resûlullah (s.a.v.)'ın çevresine halka olup oturan Kur'ân'la alay eden, onu yalanlayan ve Hz. Peygamber'in ashâbı ile alay ederek: "Bunlar mı cennete girecek? Eğer bunlar Muhammed'in söylediği gibi Cennet'e gireceklerse elbette biz onlardan önce oraya gireriz. Eğer onlara bir şey verilecekse bize onlardan daha çok verilecek." diyen müşrikler hakkında nâzil olmuştur.²⁴⁶

Örnekte de görüldüğü gibi Sa'lebî, eserinde "müfessirler dedi ki, ehl-i tefsir dedi ki" ifadeleri ile sebep-i nüzûl rivâyetlerini nakletmektedir. Bu gibi ifadelerle kimleri kastettiğini açıkça söylememiştir. Ancak bu üslûp bizim aklımıza mukaddimesinde eserlerinden istifade ettiğini söylediği müfessirleri getirmektedir.

Örnek 2:

"Ehl-i Kitab'tan bir grup şöyle dedi: Müminlere indirilmiş olana, gün başlarken iman edip, günün sonunda inkâr edin. Belki onlar da dinlerinden dönerler." (Âl-i İmrân: 3/72)

Süddî ve Hasan dediler ki: Ureyne ve Hayber Beldeleri'nin yahudilerinden olan on iki din adamı kendi arasında anlaşarak bir kısmı diğer bir kısma şöyle söyledi: "Gündüzün başlangıcında kalpten inanmadan sadece dil ile Muhammed'in dinine girin,

²⁴⁶ Sa'lebî, X, 41.

sonra gündüzün sonunda da o dini inkâr edin ve deyin ki: “Biz kitaplarımıza baktık, âlimlerimize danıştık, böylece Muhammed’in peygamber olmadığını öğrendik. Dolayısıyla onun yalan söylediğini ve dininin bâtil olduğunu anladık.” İşte siz bunu yaptığınız zaman Muhammed’in ashabı dinleri konusunda şüpheyeye düşerler ve: “Onlar Ehl-i Kitab’turlar, dolayısıyla onlar Muhammed’i bizden daha iyi bilirler.” diyerek kendi dinlerinden sizin dininize dönerler.” şeklinde gerçekleşen bir telkin üzerine Allahu Teâlâ bu âyeti indirdi.²⁴⁷

Mücâhid, Mukâtil ve Kelbî yukarıdaki âyetin kible meselesi hakkında nâzil olduğunu ifade etmişlerdir. Kiblenin Ka’be’ye çevrilmesiyle kendilerine muhalefet edilmesi yahudilerin zoruna gitti. Bu yüzden Ka’b b. Eşref ve arkadaşları, Muhammed’e inanmış gibi görünerek gündüzün başında Ka’be’ye doğru namaz kıldılar ve günün sonunda da Ka’be’nin kible oluşunu inkâr ederek Beytu’l-Makdis’teki eski kibleleri olan Sahra’ya döndüler. Böylece mü’minlerin kafasını karıştırarak “Kitab Ehli, bizden daha iyi bilirler” demelerini temenni ederek müminlerin kiblelerine döneceklerini zannettiler. İşte bu sebeple Allahu Teâlâ, Peygamberini yahudilerin hileleri konusunda uyardı ve Nebi’sini bilgilendirerek Al-i İmran sûresi 72. âyeti indirdi.²⁴⁸

Sa’lebî, örnekte de görüldüğü gibi sebab-i nüzûl rivâyetini naklederken râvi isimlerini birleştirerek nakilde bulunmuştur. Böylece ilgili rivâyet etrafında bir ittifak olduğuna dikkat çekmektedir.

1.5. İSNADLAR AÇISINDAN

İsnad kelimesi, sözlükte sünud kökünden türemiş “temellendirmek, dayamak; sözü söyleyeyine kadar ulaştırmak, bir sözün, bir rivâyetin geliş yolunu haber vermek, ilk kaynağa götürmek” demektir. İstilah olarak ise isnad, “rivâyet için kullanılan lafızlarla râvi veya râvileri anarak hadis metnini ilk söyleyenine ulaştırmak, hadis metnini nakleden râvileri rivâyet sırasına göre zikretmek” anlamına gelmektedir.²⁴⁹

İsnad kelimesi, bazen “sened” anlamında isim, bazen de “senedi zikretme” anlamında masdar olarak kullanılmıştır. Aynı zamanda sened anlamında tarik kelimesi

²⁴⁷ Sa’lebî, III, 91.

²⁴⁸ Sa’lebî, III, 91; Taberî, III, 311-312.

²⁴⁹ Raşid Küçük, “İsnad”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, XXIII, 154.

de kullanılmıştır. “Bu hadis yalnız bu tarikten bilinmektedir” denirken hadisin bahsedilen senedle bilindiği belirtilmiştir.²⁵⁰

İslam âlimleri, isnadı başta hadis olmak üzere ilimlerin ayrılmaz bir parçası kabul etmiş ve isnadın vazgeçilmezliği üzerinde görüş birliğine varmışlardır.²⁵¹ Nitekim “Ümmetimin son dönemlerinde birtakım insanlar çıkacak, size sizin ve babalarınızın duymadığı hadisler nakledecekler, onlardan sakının.” gibi hadisler isnada delil sayılmıştır.²⁵² Muhammed b. Sirin de isnadın dinden olduğunu söyleyerek dinin kimden alındığına dikkat etmek gerektiğini söylemiştir.²⁵³

Ayrıca isnad, başka milletlerde bulunmayan ve yalnız müslümanlara özgü olan bir sistemdir. İbn Hazm’a göre, hadisin, Hz. Peygamber’e ulaşmaya kadar muttasıl bir şekilde güvenilir kimseler tarafından rivâyet edilmesi durumu Allah’ın müslümanlara özgü kıldığı bir uygulamadır.²⁵⁴

Muhaddisler, rivâyet ettikleri hadisleri kendi zamanlarının en güvenilen râvilerinden alarak bir hadisin çeşitli isnadları arasından en sahîh olanını seçmişlerdir. Diğer rivâyetler ise sağlamlık derecesi araştırılmak sûretiyle kitaplara yazılmıştır.²⁵⁵

İsnad hakkında temel bilgileri verdikten sonra, esbâb-ı nüzûl rivâyetlerinin günümüze kadar ulaşmasında kullanılan bu metodu Sa‘lebî’nin eserinde nasıl ele aldığını anlatmaya çalışacağız.

1.5.1. Rivâyetler İçin Mukaddimesinde Kullandığı Sened Zincirleri

Ebû İshâk es-Sa‘lebî, eserinde sebep-i nüzûl rivâyetlerini aktarırken genellikle rivâyetin ilk râvisini vermiştir. Bunun sebebi ise ilgili rivâyetin sened zincirini eserin mukaddimesinde zikretmiştir. Mukaddimesinde kaynakları zikrettikten sonra sened zincirlerini nakletmiştir. Ancak biz burada kaynakların isimlerini zikretmeyeceğiz. Çünkü giriş kısmında el-Keşf ve’l-Beyân adlı eseri tanıtırken bu konu hakkında bilgi vermiştik. Burada sened zincirlerini örneklerle izah etmeye çalışacağız.

²⁵⁰ Küçük, XXIII, 154-155.

²⁵¹ Küçük, XXIII, 156.

²⁵² Müslim, Mukaddime: 4.

²⁵³ Müslim, Mukaddime: 5.

²⁵⁴ Koçyiğit, 170-171.

²⁵⁵ Küçük, XXIII, 157.

Örnek 1:

“Allah’ın nimet verdiği ve seninde nimetlendirdiğin kimseye...” (Ahzâb: 33/37)

Zeyd b. Esleme der ki: Bu âyeti kerîme Ukbe ibn Ebî Muayt’ın kızı Ümmü Gülsûm hakkında nâzil olmuştur. Ümmü Gülsûm Medine’ye hicret eden kadınlar arasındaydı. Kendisini Resûlullah’a bağışlamak istemişti; Resûlullah (s.a.v.) de onu evlatlığı Zeyd bin Hârise ile evlenmesini istemişti. Bu duruma hem kendisi hem de erkek kardeşi karşı çıkarak kızmışlar ve: “Biz Resûlullah (s.a.v.)’i kastetmiş onunla evlenmesini istemiştik. O da tuttu kölesiyle evlendirmek istedi.” demişler. Bunun üzerine Allahu Teâlâ bu âyeti indirmiştir.²⁵⁶

Sa’lebî, bu rivâyetin sened zincirini, mukaddimesinde şu şekilde vermektedir:

تفسير زيد بن أسلم : أخبرنا الحسن بن محمد بن الحسن قراءة أخبرنا أبو بكر أحمد بن كامل بن خلف بن
سخرية أن محمد بن جرير الطبري حدثهم : نا يونس بن عبد الأعلى الصدي ، أخبرنا عبد الله بن وهب ، أخبرنا
عبدالرحمن بن زيد بن أسلم عن أبيه .²⁵⁷

Örnek 2:

“Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır...” (Tevbe: 9/111)

Muhammed b. Ka’b el-Kurazî’nin rivâyetine göre, Mekke’de Akabe gecesi Resûlullah (s.a.v.)’e ensardan yetmiş kişi biat etmişti. İçlerinden Abdullah b. Revâha: “Ey Allah’ın Resûlü, Rabbin ve kendin için bize istediğin şartı koş.” demiş ve Resûlullah (s.a.v.) de: “Rabbim için O’na kulluk etmenizi ve O’na hiçbir şeyi ortak koşmamanızı, kendim içinse kendi canlarınızı koruduğunuz şeyden beni de korumanızı şart koşuyorum.” diye buyurmuştu. Ensâr’ın: “Peki bunu yaptığımız da bizim için ne var?” diye sorması üzerine Resûlullah (s.a.v.): “Cennet” buyurmuştur.²⁵⁸

Muhammed b. Ka’b el-Kurazî’nin naklettiği bu rivâyetin sened zincirini ise Sa’lebî mukaddimesinde şu şekilde vermektedir:

²⁵⁶ Sa’lebî, VIII, 47.

²⁵⁷ Sa’lebî, I, 81.

²⁵⁸ Sa’lebî, V, 97; Taberî, XI, 35-36.

تفسير القرظي : نا الحسن بن محمد بن حبيب ، نا أبو العباس محمد بن الحسن الهروي ، نا رجاء بن عبد الله ،
أخبرنا ملك بن سليمان الهروي عن أبي معشر عن محمد بن كعب القرظي .²⁵⁹

Sa‘lebî, sebab-i nüzûl rivâyetlerini nakledeken genelde ilk râviyi vererek nakilde bulunur. Şâyet bu ilk râvi, mukaddimesinde bahsetmiş olduğu râvilerden birisi ise rivâyetin isnad zinciri kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

1.5.2. Rivâyetleri Verirken Sened Zincirlerini Kısaltması

Biz bu başlık altında, Sa‘lebî’nin eserinde sadece ilk râviyi belirterek naklettiği sebab-i nüzûl rivâyetlerini ele almayacağız. Bu konuyu bir önceki başlık altında anlatmaya çalışmıştık. Biz bu başlık altında Sa‘lebî’nin her zaman yaptığığın aksine kısa sened zinciri kullanmasına değinmeye çalışacağız.

Örnek 1:

“Onlardan bir grup var ki, Kitab’tan olmadığı halde Kitab’tan sanasınız diye kitabı okurken dillerini eğip bükerler ve Allah katından olmadığı halde, "Bu Allah katındandır" derler. Onlar bile bile Allah’a karşı yalan söylerler.” (Al-i İmran: 3/78)

Cüveybir, Dahhak’tan, o İbn Abbâs’tan rivâyet etti ki: Bu âyeti kerîme yahudiler ve hristiyanlar hakkında nâzil olmuştur. Çünkü her ikisi de kitaplarını yani Tevrât ve İncil’in aslını değiştirmişlerdir. Allah’ın Kitabı’nı birbirleriyle çarptılar ve ona onda olmayan bir şey eklediler, böylece Hanîf dinini ondan kaldırdılar. Müslümanlar karşısında aleyhlerine olabilecek yerleri değiştirip tahrif ettiler.²⁶⁰

Sa‘lebî, eserinin mukaddimesinde vermiş olduğu sened zincirinde Cüveybir’dan naklettiği rivâyetlerde, sened zinciri Dahhak’ta son bulmaktadır. Ama burada İbn Abbâs’a ulaşmaktadır. Müfessirimiz bu yaklaşımıyla rivâyeti farklı bir kaynaktan aldığına işaret etmiştir.

Örnek 2:

“Sana, kendilerine nelerin helal kılındığını soruyorlar...” (Mâide: 5/4)

²⁵⁹ Sa‘lebî, I, 79.

²⁶⁰ Sa‘lebî, III, 101.

Atâ bin Dînâr'ın Saîd bin Cübeyr'den rivâyet ettiğine göre; bu âyet, Tayy kabilesinden Zeyd b. Muhallel ve Adiyy b. Hâtim hakkında nazil olmuştur. Bunlar Hz. Muhammed'e av köpeklerinin tuttuklarından neyin helal olduğunu sorduklarında bu âyet-i kerîme nâzil olmuştur.²⁶¹

Sa'lebî, Atâ bin Dînâr'dan naklettiği rivâyetler için mukaddimesinde bahsettiği sened zincirini²⁶² vermektedir. Ancak yukarıdaki örnekte kısaltarak bahsettiği sened zinciri farklılık göstermektedir. Dolayısıyla müfessirimiz, bu isnadla rivâyetin farklı bir yol ile geldiğine işaret etmektedir.

1.5.3. Rivâyeti Senedsiz Nakletmesi

Sa'lebî, sebab-i nüzûl rivâyetlerini naklederken bazen hiç sened zinciri kullanmaz. Hatta rivâyetin kaynağına ulaşmamıza yardımcı olan ilk râviyi de belirtmez. Bu konuyu örnekler vererek açıklamaya çalışacağız.

Örnek 1:

“Eğer bu Kur'an ile dağlar yürütülmüş veya yeryüzü parçalanmış veya onunla ölümler konuşturulmuş olsa bile, (onlar yine de iman etmezlerdi)...” (Ra'd: 13/31)

İçlerinde Ebû Cehil ibn Hişâm ve Abdullah ibn Ebî Ümeyye el-Mahzûmî'nin de bulunduğu bir grup Mekkeli müşrik Ka'be'nin arkasında oturuyorlardı. Nebî (s.a.v.)'e gelmesi için haber gönderdiler ve O da geldi. Abdullah ibn Ebi Ümeyye: “Eğer sana tabi olmamız seni sevindirecekse Mekke dağlarını yerlerinden yürütüp uzaklaştır da aramız genişlesin. Görüyorsun ki Mekke vadisi bu dağlar yüzünden çok dar. Bu genişleyen arazide pınarlar çıkart, nehirler akıt ki ağaç dikelim, ziraat yapalım. İddia ettiğin gibi Allah'ın elçisi isen herhalde sen Rabbin katında O'na Davud oğlu Süleyman'dan daha değerlisindir. Bak, ona dağları müsahhar kılmış, dağlar onunla birlikte yürürmüş. Sonra rüzgarları bizim buyruğumuz altına ver, onlara binelim de Şâm'a gidelim, ticaretimizi yapalım, yiyecek ve ihtiyaçlarımızı karşılayalım ve aynı gün geri dönelim. Yine sen söylüyorsun ki rüzgâr da Süleyman'ın buyruğu altına verilmiş. Sonra bizim için dedeni veya ölülerimizden senin istediğin birini dirilt ki ona seni soralım: Söylediklerin hak mı bâtil mi? Senin söylediğine göre İsa ölüleri diriltirmiş.

²⁶¹ Sa'lebî, IV, 19.

²⁶² Sa'lebî I, 79.

Sen Rabbin katında ondan daha değersiz değilsindir herhalde.” dedi ve bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti indirdi.²⁶³

Örnek 2:

“*Kıyamet saati hakkındaki bilgi yalnız Allah’ın katındadır...*” (Lokmân: 31/34)

Bu âyet, Bâdiye ehlinden olan Vâris b. Amr b. Hârise b. Muhârib b. Hafsa hakkında nâzil olmuştur. Varis Nebî (s.a.v.)’e gelerek O’na kıyamet hakkında sorular sordu. Konuşmasına devam ederek: “Topraklarımız kuraklaştı, ne zaman yağmur yağacak? Hamile hanımımı terk ettim, ne doğuracak? Ben nerede doğduğumu biliyorum, acaba nerede ölürüm?” diye sordu. Bu soru üzerine de Allahu Teâlâ bu âyeti indirdi.²⁶⁴

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi, müfessirimiz ne râvi ne de sened zinciri vermiştir. Aksine nüzûl ortamına kendisi şahit olmuş ya da duymuş gibi sebab-i nüzûl rivâyetlerini aktarmıştır.

1.5.4. Sahîh Sened Kullanması

Sahîh kelimesi sözlükte, “sıhhatli ve sağlam” anlamlarına gelirken ıstılah olarak ise adalet ve zabt sahibi râvilerin kendileri gibi adalet ve zabt sahibi râvilerden muttasıl bir senedle naklettikleri şaz²⁶⁵ ve muallel²⁶⁶ olmayan hadisi anlatmak için kullanılır.²⁶⁷

Muhaddisler, hadis uydurma faaliyetlerinin başlamasından sonra hadislerin aslına uygun olanlarını olmayanlarından seçmek için sened incelemesi yapmışlardır. Diğer taraftan da tespit ettikleri sağlam hadislere sahîh kelimesi veya bu anlamda çeşitli ifadeler kullanmışlardır.²⁶⁸

Sahîh hadiste bulunması gereken şartlardan ilk bahseden kişi İmam Şafî olmuştur. İmam Şafî, “hadisi rivâyet eden kişinin dindar ve güvenilir olması, doğrulukla tanınması, rivâyet ettiğini iyi bilmesi, hadisin lafızlarında yapılacak

²⁶³ Sa’lebî, V, 292.

²⁶⁴ Sa’lebî, VII, 323.

²⁶⁵ “Şaz; güvenilir bir râvinin, cemaatin rivâyetine muhalif olarak rivâyet ettiği ve bu rivâyeti ile tek kaldığı hadis için kullanılmış bir tabirdir.” Bkz. Koçyiğit, 405-406.

²⁶⁶ “Muallel; görünüşü itibariyle sahîh olan, fakat aslında gizli ve kadih (sıhhatini kemiren) bir illeti bulunan hadislere denilmektedir.” Bkz. Koçyiğit, 238.

²⁶⁷ Mehmet Efendioğlu, “Sahîh”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2008, XXXV, 523.

²⁶⁸ Efendioğlu, XXXV, 523.

değişikliğin sebep olacak anlam kaymalarını farkedebilmesi, bunun farkına varacak seviyede değilse hadisi lafızla rivâyet etmesi gerektiğini söylemiştir. Ayrıca râvi ezberden rivâyet ediyorsa hafızası sağlam, kitaptan rivâyet ediyorsa yazdığını iyi muhafaza eden biri olmalıdır. Aynı zamanda güvenilir râvilerin Hz. Peygamber'den rivâyet ettiklerine muhalefet etmemeli, işitmediği hadisleri naklederek tedlis²⁶⁹ yapmamalı, kendisinden önceki râviler de aynı şekilde hadisi rivâyet ederken Hz. Muhammed'e veya ondan sonraki tabakalara kesintisiz bir şekilde ulaşmalıdır."²⁷⁰

Sa'lebî, eserinde sebep-i nüzûl rivâyetlerini naklederken genellikle rivâyetlerin kaynağını ve sened zincirini vermiştir. Ancak, vermiş olduğu sened zincirleri ve rivâyetleri, sıhhat açısından değerlendirmemiştir.

Örnek 1:

“Böyle iken bir ticaret veya bir eğlence gördüklerinde...” (Cuma: 62/11)

Cabir ibn Abdullah der ki: “Rasulullah (s.a.v.) Cuma günü hutbe okurken, Şâm'dan dönen bir kabile geldi. (Hutbe dinleyenlerden) on iki kişi hariç herkes Mescid'den çıkıp kafilenin yanına gittiler.” Bunun üzerine Allahu Teâlâ bu âyeti indirdi.²⁷¹ Sa'lebî rivâyetin başında sened zincirini şu şekilde vermektedir:

أخبرنا عبد الله بن حامد قال : أخبرنا محمد بن جعفر قال حدثنا علي بن حرب قال حدثنا ابن فضيل قال
حدثنا حصين عن سالم بن الجعد عن جابر ابن عبد قال²⁷² الله

Sa'lebî'nin nakletmiş olduğu bu rivâyet, Buharî ve Müslim'in sahîhleri ile Tirmizî'nin sünenindeki sened zinciri ile Husayn'dan itibaren örtüşmektedir. Ayrıca Tirmizî bu hadis için “sahîh hasendir” demiştir.²⁷³

²⁶⁹ “Tedlis hadis ıstılahında, râvinin, şeyhinden işittiği ve işitmediği hadisleri birbirinden ayırt etmeksizin rivâyet etmesidir ki, işitmediği hadisleri de işitmiş olduğu vehmini uyandırdığı için, ayıbını ve kusurunu gizlemiş olur.” Bkz. Koçyiğit, 432.

²⁷⁰ Efendioğlu, XXXV, 523-524.

²⁷¹ Sa'lebî, IX, 317; Taberî, XXVIII, 104; Buharî, K. Tefsir: 62/2, Kitâbu'l-Buyû: 6; Tirmizî, K. Tefsir: 62; Müslim, Kitâbu'l-Cumua: 36-37-38.

²⁷² Sa'lebî, IX, 317.

²⁷³ Tirmizî, K. Tefsir: 62.

Örnek 2:

“Gördün mü, bir kulu namaz kılariken engelleyen o adamı? Peki, düşündün mü (ey inkârcı), ya o kul doğru yolda ise? Yahut günahattan sakınmaya çağırıyorsa! Düşündün mü (ey resulüm), ya o adam hakkı inkâr ediyor, sırt çeviriyorsa!” (Alak: 96/9-13)

Ebû Hüreyre der ki: Ebû Cehil Hz. Muhammed’in secde etmesini kastederek: “Muhammed, sizin aranızdayken de yüzünü yere koyuyor mu?” diye sordu. “Evet.” dendi. Ebû Cehil: “Lat ve Uzza’ya yemin olsun ki, ben onun böyle yaptığını görürsem mutlaka ayağımı boynuna basacağım.” dedi. Bir gün Resûlullah namaz kılariken geldi, boynuna basabileceğini zannetti. Bir de baktı ki geri geri çekiliyor ve elleriyle de bir şeyleri kendisinden uzaklaştırmaya çalışıyor. Ona: “Sana ne oldu?” diye soruldu. Ebû Cehil: “Benimle onun arasında ateşten bir hendek, bir uçurum ve bir de kanatlar oluşuverdi.” dedi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.): “Şâyet o bana yaklaşacak olsaydı melekler onun vücudunu parça parça koparıp götüreceklerdi.” diye buyurdu. İşte bunun üzerine Allahu Teâlâ bu âyetleri indirdi.²⁷⁴ Sa‘lebî rivâyetin başında sened zincirini şu şekilde vermektedir:

أخبرنا عبد الله بن حامد فقال : أخبرنا أحمد بن عبد الله قال : حدثنا محمد بن عبد الله بن يعقوب

بن إبراهيم الدورقي قال : حدثنا معمر بن سليمان عن أبيه قال : حدثنا نعيم بن أبي محمد عن أبي حازم عن أبي

هريرة قال :²⁷⁵

Sa‘lebî, sebab-i nüzûl rivâyetlerini naklederken rivâyetin sıhhatine değinmemişse de genelde kullandığı rivâyetler sahîh olmakla birlikte senedleri sağlamdır. Tirmizî eserinde bu hadis için “sahîh-hasen-garip” demiştir.²⁷⁶

1.5.5. Zayıf Sened Kullanması

Sahîh ve hasen hadisin şartlarından birini ya da birkaçını taşımayan dolayısıyla hasen mertebesine ulaşamayan rivâyetlere zayıf denmektedir. Râviler hakkında ise bu

²⁷⁴ Sa‘lebî, X, 246; Müslim, el-Münafikûn: 38; Tirmizî, K. Tefsir: 84.

²⁷⁵ Sa‘lebî, X, 246.

²⁷⁶ Tirmizî, K. Tefsir: 84.

hadis terimi cerh ifade eden bir sıfat olarak kullanılmıştır.²⁷⁷ Müfessirimizin zayıf sened kullanmasını örnekler vererek açıklamaya çalışacağız.

Örnek 1:

“İnsanlar arasında öyleleri vardır ki bilgisizlik yüzünden başkalarını Allah yolundan saptırmak ve o yolu eğlence vesilesi kılmak için eğlendirici sözleri alıp kullanırlar...” (Lokmân: 31/6)

Ebû Ümame'den rivâyetle Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Cariyelere şarkı öğreterek şarkıcı yetiştirmek, onları satmak helal değildir. Onların satılmasından alınan bedel de haramdır.” Bu âyet, bu gibiler hakkında nâzil olmuştur.²⁷⁸ Bu rivâyetin sened zincirini müfessirimiz rivâyetin başında şöyle vermiştir:

أخبرنا أبو طاهر محمد بن الفضل بن محمد بن إسحاق المزكي، حدثني جدي محمد بن إسحاق بن خزيمة عن علي بن حجر، عن مستغل بن ملجان الطائي، عن مطرح بن يزيد، عن عبيدالله بن زجر، عن علي بن يزيد، عن القاسم عن أبي أمامة قال: ²⁷⁹

Ebû İsa demiştir ki bu garip hadistir. Ebû Ümâme'den Ebu Kâsım bu hadisi rivâyet etmiştir ve yanlış telaffuz etmiştir. Alî b. Yezîd'in sened zincirinde bulunmasının hadisi zayıflattığına işaret edilmektedir. Ayrıca Muhammed b. İsmail'den de benzer kanaat aktarılmaktadır. Tirmizî (Süneni't-Tirmizî) eserinde bu bilgiyi vermektedir.²⁸⁰

Örnek 2:

“Onlar orada ebedî olarak kalacaklardır. Kuşkusuz en büyük ödül Allah katında olandır.” (Tevbe: 9/22)

Kelbî rivâyetinde İbn Abbâs der ki: Münafıkların cihada katılmayıp geri durmaları sebebiyle onları kınayan âyetler nâzil olunca müminler: “Vallahi Resûlullah'ın çıkacağı hiçbir gazveden, göndereceği hiçbir seriyyeden asla geri kalmayacağız.” dediler. Hz. Muhammed (s.a.v.) seriyyeler gönderdiğinde de bütün müslümanlar savaşa hazırlanmış ve Hz. Peygamber'i Medine'de yalnız başına bıraktılar. Bunun üzerine Allahu Teâlâ bu

²⁷⁷ Mahmut Demir, Mehmet Emin Özafşar, “Zayıf”, TDV İslam Ansiklopedisi, XLIV, 157.

²⁷⁸ Sa'lebî, VII, 310; Taberî, XXI, 60; Tirmizî, K. Tefsir: 32.

²⁷⁹ Sa'lebî, VII, 310.

²⁸⁰ Tirmizî, K. Tefsir: 32.

âyeti indirdi.²⁸¹ Bu rivâyetin sened zincirini müfessirimiz mukaddimesinde şöyle vermektedir:

أخبرنا عبد الله بن حامد قال : أخبرنا أبو عبد الله محمد بن علي البخلي قال : حدثنا القاسم بن عباد قال :

حدثنا صالح بن محمد بإسناده سواء عن محمد بن هارون عن الكلبي عن أبي صالح عن ابن عباس :²⁸²

Bu rivâyetin zayıf kabul edilmesinin sebebi; Kelbî'nin, Ebû Salih vasıtasıyla İbn Abbâs'tan nakletmesi gösterilmektedir. Halbuki Ebû Salih'in İbn Abbâs'tan tefsir dinlediği, görüş aldığı sabit değildir. Bunu İbn-i Hibbân açıkça belirtmiştir. Bu cihetle “Kelbî tarîk, İbn Abbâs'a varan tariklerin en zayıfı (kuvvetsizi)dir.” denilmiştir.²⁸³

1.6. SEBEB-İ NÜZÛL İÇİN KULLANDIĞI TABİRLER

Sebeb-i nüzûlü bilmenin en güvenilir yolu sahîh olan haberlere dayanmasıdır. Bu konuda konuşabilmek için rivâyetlerin Kur'ân'ın nüzûlüne şahit olan ve âyetlerin iniş sebeplerini bilen kimselerden aktarılmış olması gerekir ya da onlardan işitilmesi şarttır. Ayrıca bu gibi rivâyetlerin de Peygamber'e veya sahabeye kadar ulaşması gerekir. Bu rivâyetleri naklederken de belli başlı kalıplar kullanılmıştır. Müfessirlerin sebeb-i nüzûl için kullandıkları tabirler de çeşitlilik göstermiştir. Bazen “bu âyetin sebebi nüzûlü şudur” denmiştir. Bazen de Peygamber'e soru sorulmuştur. Sorulan bu sorunun peşine vahiy gelerek soruyu cevaplandırmıştır.²⁸⁴

Müfessirimiz de eserinde sebeb-i nüzûl rivâyetlerini naklederken rivâyetlerin başında ve rivâyetlerin sonunda çok çeşitli tabirler kullanmıştır.

1.6.1. Sebeb-i Nüzûl Rivâyetlerinin Başında Kullandığı Tabirler

Sa'lebî, eserinde sebeb-i nüzûl rivâyetlerini nakletmeden önce giriş cümlesinde bizlere, sebeb-i nüzûl naklettiğini bildiren çok çeşitli tabirler kullanır. Tesbit edebildiğimiz nüzûl kalıpları şunlardır:

²⁸¹ Sa'lebî, V, 111.

²⁸² Sa'lebî, I, 77.

²⁸³ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi II*, 296.

²⁸⁴ Sâbûnî, 25.

Nüzûl Kalıpları	Sûre Adı ve Âyet Numarası
نزلت في ...	Bakara: 2/6
نزلت هذه الآية في ...	Bakara: 2/17
الآية نزلت في ...	Bakara: 2/23
هذه الآية نزلت في ...	Bakara: 2/26
سبب نزول هذه الآية ...	Bakara: 2/94
الآية ...	Bakara: 2/104
في هذه الآية ...	Bakara: 2/106
اختلفوا في سبب نزولها ...	Bakara: 2/115
فلما نزلت هذه الآية ...	Bakara: 2/136
لما نزلت هذه الآية ...	Bakara: 2/164
اختلف المفسرون في سبب نزول هذه الآية ...	Bakara: 2/186
نزلت هذه في ...	Bakara: 2/188
هذه أول آية نزلت في ...	Bakara: 2/190
نزلت هذه الآيات ...	Bakara: 2/204
أنزل الله هذه الآية ...	Bakara: 2/209
لما نزل في ...	Bakara: 2/220
فنزلت ...	Bakara: 2/245
أنزلت في ...	Bakara: 2/278
هذه آخر آية نزلت ...	Bakara: 2/281
اختلفوا في نزول هذه الآية ...	Âl-i İmrân: 3/77
إن الآية نزلت في ...	Âl-i İmrân: 3/78
كلما نزلت عليهم آية ...	Âl-i İmrân: 3/90
لما نزلت ...	Âl-i İmrân: 3/92
اختلف العلماء في سبب نزول هذه الآية ...	Âl-i İmrân: 3/128
أن هذه الآية نزلت في ...	Âl-i İmrân: 3/161
أنزل الله تعالى في ...	Âl-i İmrân: 3/169
اختلفوا في نزولها ...	Âl-i İmrân: 3/179
فأما نزول الآية ...	Âl-i İmrân: 3/195
اختلف المفسرون في تنزيلها ...	Nisâ: 4/3
اختلف المفسرون في سبب نزولها ...	Nisâ: 4/11
لما نزل قوله ...	Nisâ: 4/32

واختلف العلماء في نزول الآية ...	Nisâ: 4/37
وكانوا بعد نزول هذه الآية ...	Nisâ: 4/43
لما أنزلت هذه الآية ...	Nisâ: 4/48
إنها نزلت في ...	Nisâ: 4/72
بل نزلت في ...	Nisâ: 4/77
فلما نزلت هذه الآيات ...	Nisâ: 4/100
آية لو علينا نزلت في ...	Mâide: 5/3
نزلت هذه الآية ...	Mâide: 5/11
فلما نزلت هذه الآية ...	Mâide: 5/60
اختلفوا في تنزيل هذه الآية ...	Mâide: 5/67
أنزلت في ...	En'âm: 6/7
اختلفوا فيما نزلت هذه الآية ...	En'âm: 6/54
إن هذه الآية نزلت في ...	En'âm: 6/122
نزلنا أسبابه ...	A'râf: 7/26
ما أنزل الله تعالى هذه الآية ...	A'râf: 7/199
لما أنزل الله تعالى ...	Tevbe: 9/115
لنزولها ...	Yûnus: 10/20
واختلفوا فيمن نزلت هذه الآية ...	Îsrâ: 17/91
الآية اختلفوا في سبب نزولها ...	Meryem: 19/73
لما نزل ...	Tâhâ: 20/2
أن هذه الآية أنزلها ...	Furkân: 25/19
نزلت هاتان الآيتان ...	Ankebût: 29/1-2
أنه قرأ هذه الآية ...	Ahzâb: 33/33
أنها نزلت في ...	Ahzâb: 33/57
لقد نزلت ...	Sâffât: 37/16
بلغنا أنها نزلت في ...	Zümer: 39/22
لولا أنزل هذا القرآن ...	Fussilet: 41/40
أنزل الله تعالى ...	Şûrâ: 42/23
هذه الآيات نزلت في ...	Şûrâ: 42/38
أنزل الله تعالى القرآن ...	Duhân: 44/1-2-3
لنا إن هذه الآية انزلت ...	Muhammed: 47/4
فنسخت هذه الآية تلك الآية ...	Fetih: 48/2

فينا نزلت هذه الآية في ...	Hucurât: 49/11
هذا في سبب نزول هذه الآية ...	Vâkıa: 56/7
أنزلت في ...	Mücâdele: 58/8
واختلف العلماء فيمن نزلت فيهم هذه الآية ...	Mümtehine: 60/8
واختلف المفسرون فيمن نزلت هذه الآية ...	Talâk: 65/1
لما أنزل الله سبحانه وتعالى ...	Tekvîr: 81/29
إن أول سورة نزلت ...	Alak: 96/1
إلى آخر السورة نزلت في ...	Kâfirûn: 109/1

1.6.2. Sebeb-i Nüzûl Rivâyetlerinin Sonunda Kullandığı Tabirler

Müfessirimiz, sebeb-i nüzûl rivâyetlerini sonlandırırken de nüzûl kalıpları kullanmaktadır.

Nüzûl Kalıpları	Sûre Âdı ve Âyet Numarası
فأنزل الله هذه الآية ...	Bakara: 2/14
فأنزل الله تعالى ...	Bakara: 2/23
فأنزل الله عليهم ...	Bakara: 2/56-57
فأنزل الله تعالى هذه الآية ...	Bakara: 2/80
فأنزل الله عز وجل ...	Bakara: 2/87
فأنزل الله في هذه الآية ...	Bakara: 2/102
فأنزل الله تعالى تكذيبا ...	Bakara: 2/105
فأنزل على النبي ...	Bakara: 2/106
فنزلت هذه الآية بذلك ...	Bakara: 2/115
فأنزل الله تعالى سورة ...	Bakara: 2/163

فأنزل الله ...	Bakara: 2/188
فأنزل الله فيه هذه الآيات ...	Bakara: 2/204
فهذا سبب نزول قوله ...	Bakara: 2/217
فأنزل الله عز وجل هذه الآية ...	Bakara: 2/220
فإن الله تعالى قد أنزل ...	Bakara: 2/230
الآية ...	Bakara: 2/245
فنزلت فيهما هذه الآية ...	Bakara: 2/262
فأنزل الله فيهم هذه الآية ...	Âl-i İmrân: 3/12
وأنزل الله في هذه القصة قوله تعالى ...	Âl-i İmrân: 3/26
فأنزل ...	Âl-i İmrân: 3/72
فأنزل الله فيهم ...	Âl-i İmrân: 3/85
فأنزل الله عز وجل فيه هذه الآيات ...	Âl-i İmrân: 3/90
فإن الله عز وجل يقول ...	Âl-i İmrân: 3/92
فأنزل الله تعالى تكذيباً لهم ...	Âl-i İmrân: 3/93
فأنزل الله تعالى في ذلك ...	Âl-i İmrân: 3/125
نزلت هذه الآية ...	Âl-i İmrân: 3/128
ذلك فنزلت هذه الآية ...	Âl-i İmrân: 3/135
و ما نزل الله تعالى فيها ...	Âl-i İmrân: 3/152
وأنزل الله عز وجل الآية ...	Âl-i İmrân: 3/169
أنزلت هذه الآية ...	Âl-i İmrân: 3/188
وأنزل الله عز وجل هذه الآية ...	Nisâ: 4/3
فأنزل الله عز وجل فيه ...	Nisâ: 4/10
فنزلت في آية المواريث ...	Nisâ: 4/11
فنزل على رسول الله ...	Nisâ: 4/11
فنزل الله هذه الآية ...	Nisâ: 4/32
وقرأ عليه هذه الآية ...	Nisâ: 4/58
وأنزل الله هذه الآية ...	Nisâ: 4/59
وكان فيما أنزل الله عليك ...	Nisâ: 4/64
فأنزل الله تعالى ردا عليهم ...	Nisâ: 4/83
فنزل عليه قوله تعالى ...	Nisâ: 4/92

فنزل ...	Nisâ: 4/95
فأنزل الله تعالى يعاتبه الآيات ...	Nisâ: 4/105
وأنزل هذه الآية ...	Nisâ: 4/127
نزلت آية الرخصه ...	Mâide: 5/6
فنزل جبرئيل بالقضية فيهم ...	Mâide: 5/33
فأنزل الله في سورة المائدة الآية ...	Mâide: 5/39
فأنزل الله تعالى في الرجم والقصاص ...	Mâide: 5/41
وأنزل الله فيهم هذه الآية ...	Mâide: 5/49
وأنزل الله هذه الآية بينهما ...	Mâide: 5/51
ونزلت هذه الآية ...	Mâide: 5/87
فينا نزلت هذه الآية ...	En'âm: 6/52
قال الله الآية ...	A'râf: 7/43
أنزل الله عز وجل ...	A'râf: 7/190
فأنزل الله جوابا لهم ...	A'râf: 7/204
فهذا سببا نزول الآية ...	Enfâl: 8/17
فأنزل الله تعالى رادا ...	Tevbe: 9/17
فأنزل الله في قولهم ...	Tevbe: 9/30
فأنزل الله تعالى هذه الآية إكذابا لهم ...	Tevbe: 9/74
نزلت ...	Tevbe: 9/84
فنزلت ...	Tevbe: 9/113
فنزل قوله تعالى ...	Ûbrâhîm: 14/27
فأنزل الله تعالى هذه السورة ...	Hicr: 15/87
إلى آخر السورة نزلت في هذه القصة أيضا ...	Ûsrâ: 17/4
تلا هذه الآية ...	Ûsrâ: 17/41
فأنزل الله تعالى هذه الآية على ذلك ...	Meryem: 19/53
فأنزل الله سبحانه ...	Tâhâ: 20/62
فأنزل الله سبحانه هذه الآية ...	Tâhâ: 20/77
فنهاه الله سبحانه عن ذلك ...	Hac: 22/114
فأنزل الله سبحانه و تعالى هذه الآية ...	Nûr: 24/47
قول الله سبحانه ...	Nûr: 24/59

فأنزل الله سبحانه هذه الآيات ...	Nûr: 24/60
ذكر سبب نزول هذه الآيات ...	Furkân: 25/11
فنزلت عليه ...	Furkân: 25/39
وأنزل الله فيهما هذه الآية ...	Ankebût: 29/27
فأنزل الله سبحانه تصديق ذلك ...	Ankebût: 29/108
أنزل الله سبحانه ...	Ankebût: 29/214
فأنزل الله سبحانه فيه ...	Lokmân: 31/10
فنزلت على رسول الله ...	Lokmân: 31/60
إن الله عز وجل يقول ...	Ahzâb: 33/6
نزل جبرائيل بهذه الآية ...	Sâffât: 37/18
أنزل الله آية الحجاب ...	Sâffât: 37/53
وأنزل الله تعالى هذه الآية ...	Duhân: 44/1-2-3
فأنزل الله سبحانه في الذين آمنوا منهم ...	Hucurât: 49/11
فذلك قوله سبحانه ...	Tûr: 52/29
فأنزل الله بعدها ...	Necm: 53/39
فنزل عليه جبريل ...	Necm: 53/43
تلا علينا رسول الله هذه الآية ...	Rahmân: 55/29
إذ أنزل سبحانه ...	Mücâdele: 58/1-2
نزلت الرخصة ...	Mücâdele: 58/12
وأنزل الله سبحانه في ...	Mümtehine: 60/1
فنزلت هذه الآيات ...	Talâk: 65/4
وأنزل الله سبحانه على رسوله بمكة ...	Cin: 72/6
تلا هذه الآية ...	Abese: 80/34
أنزل الله سبحانه على رسوله ...	Tekvîr: 81/29
فإنما نزلت هذه الآية في هذا ...	A'lâ: 87/14-15
فقد أنزل الله علي ...	Duhâ: 93/6
فأنزل الله سبحانه هذه السورة ...	İhlâs: 112/1

1.7. RİVÂYETLERDE BAHSEDİLEN KONULAR AÇISINDAN

Müfessirimizin naklettiği sebab-i nüzûl rivâyetlerini, bu rivâyetlerde bahsedilen konular açısından örneklerle açıklamaya çalışacağız.

1.7.1. Mekânların Belirtildiği Rivâyetler

Kur’ân-ı Kerîm, çeşitli sebeplerle tedrici ve aşamalı olarak Hz. Muhammed’e inmiştir. Müslümanlar bir soru veya meseleyle karşılaştıklarında, o konuyla ilgili âyet ya da sûre nâzil olurdu. Nazil olan bu âyetler ve sûreler indikleri mekânlara göre gruplandırılır. Müfessirimiz de eserinde âyetlerin indiği mekânları sebab-i nüzûl rivâyetlerinde geçtiği gibi nakletmiştir. Bu rivayetleri örneklerle açıklamaya çalışacağız.

Örnek 1:

“Saldırıya uğrayanlara zulme mâruz kaldıkları için savaş izni verildi. Allah onları muzaffer kılmaya elbette kâdirdir.” (Hac: 22/39)

Müfessirler dedi ki: Mekkeli müşrikler Resûlullah (s.a.v.)’in ashabına eziyet ediyorlardı. Ashab, dövülmüş yaralanmış bir vaziyette uğradıkları bu zulmü Resûlullah (s.a.v.)’e şikâyet etmişlerdi. Allah’ın Resûlü onlara: “Sabredin. Çünkü ben savaşmakla emrolunmadım.” diye buyuruyordu. Nihâyet Resûlullah (s.a.v.) Mekke’den hicret etti. Bunun üzerine Allahu Teâlâ bu âyeti indirdi. Bu âyet, Allah’ın bu konuda savaşmaya izin verdiği ilk âyettir.²⁸⁵

İbn Abbâs der ki: Resûlullah (s.a.v.) müşrikler tarafından Mekke’den çıkarıldığın da Ebû Bekir şöyle demişti: “Peygamberlerini yurdundan çıkardılar” dedikten sonra *“İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn (Doğrusu biz Allah’a aidiz ve kuşkusuz O’na döneceğiz)”*²⁸⁶ ayetini okuyup Hz. Peygamberi yurdundan çıkaranların mutlaka helak olacaklarına işaret etmiştir. Bunun üzerine Allahu Teâlâ Hac sûresi 39. âyeti indirmiştir. Bu âyetin nüzûlü üzerine de Hz. Ebû Bekir: “Anladım ki savaş olacak.” demiştir.²⁸⁷

²⁸⁵ Sa‘lebî, VII, 25.

²⁸⁶ Bakara: 2/156.

²⁸⁷ Sa‘lebî, VII, 25.

Hac sûresi Sa‘lebî ’ye göre, Mekkî âyetlerin yer aldığı Medenî bir sûredir. Kanaatimizce müfessirimiz bu açıklamayı yaparak sebab-i nüzûl rivâyetini mekâna tahsis edip âyetin hicret ettikten sonra yani Medine’de nâzil olduğuna vurgu yapmıştır.

Örnek 2:

“Seni dışarı çıkaran şehriden daha güçlü nice şehri helâk ettik; onlara yardım edecek kimse de yoktu.” (Muhammed: 47/13)

İbn Abbâs der ki: Hz. Muhammed (s.a.v.) hicret için Mekke’den Sevr mağarasına doğru giderken Mekke’ye dönmüş ve: “Sen, Allah’a beldelerin en sevgilisisin. Ve sen bana, Allah’ın beldelerinin en sevgilisisin. Şâyet müşrikler beni senden çıkarmasalar da elbette senden çıkmazdım.” demiş ve Allahu Teâlâ bu âyeti indirmiştir.²⁸⁸

Bu örnekte de net bir şekilde görüldüğü gibi, müfessirimiz nüzûl sebebini naklederken âyetin hangi mekânda nâzil olduğuna dikkat çekmiştir.

1.7.2. Nüzûl Zamanına Değinen Rivâyetler

Kur’ân-ı Kerîm’in yirmi üç yıla yakın bir zaman diliminde nâzil olduğunu gözönünde bulundurursak, müfessirimiz de nüzûl zamanı belirtilen sebab-i nüzûl rivâyetlerini yer yer sunmuştur.

Örnek 1:

“Arapların savaştan geri kalmış olanları sana diyecekler ki...” (Fetih: 48/11)

İbn Abbâs ve Mücâhid derler ki: Bu âyeti kerîme ile Dîk, Eslem, Eşca’, Cüheyne, Müzeyne, Gıfâr bedevîleri kastedilmektedir. Hudeybiye senesi Hz. Muhammed (s.a.v.), umre yapmak için ihrama girdiğinde kurbanlık hayvanları da yanlarına alıp yola çıkarken araplar da kendileriyle gelmelerini emretmişti. Araplar ise Kureyş’ten korkup işi ağırdan almışlardı. Bu sebeple işlerinin çok olmasını bahane edip yola çıkmak istemediler. Hatta “Muhammed’le kendi evinde savaşmış ve onun ashabını öldürmüş olan bir kavme karşı mı gidip savaşacağız?” gibi laflar etmişler ve bunun üzerine Allahu Teâlâ bu âyeti indirmiştir.²⁸⁹

²⁸⁸ Sa‘lebî, IX, 32; Taberî, XXVI, 48.

²⁸⁹ Sa‘lebî, IX, 45.

Örnek 2:

“Şüphesiz Allah içinizden, savaştan alıkoyanları ve kardeşlerine: "Bize gelin. " diyenleri bilir. Zaten bunlar savaşa pek az gelirler.” (Ahzâb: 33/18)

İbn Zeyd der ki: Hendek savaşı zamanı birgün ashabtan biri Resûlullah (s.a.v.)’ın yanından ayrılıp evine geldiğinde kardeşini, önünde kızarmış et, ekmek ve şıra ile karnını doyururken görmüştü. Ona: “Sen bu haldesin; Allah’ın Resûlü ise mızraklar, kılıçlar arasında. Utanmıyor musun?” demiş. O kardeşi de: “Sen de bizim yanımıza gel. Sen ve arkadaşlarının başına gelenler gelmiş. Artık yapacağınız bir şey yok. Allah’a yemin olsun ki Muhammed bu işin üstesinden gelemeyecek!” demiş. Sahabi de: “Allah’a yemin olsun ki yalan söyledin. Vallahi şimdi gidip Resûlullah (s.a.v.)’a şu söylediklerini haber vereceğim.” demiş ve kardeşinin yanından ayrılarak Resûlullah (s.a.v.)’ın yanına haber vermeye gelmiş. Cebrâil ondan önce gelerek onun haberini ve bu âyeti indirmiştir.²⁹⁰

Yukarıda bahsedilen birinci örneğin Hudeybiye senesinde, ikinci örneğin de Hendek savaşı günlerinden birinde nâzil olduğu rivâyetlerde belirtilmiştir. Müfessirimiz de nüzûl zamanı belli bu âyetlerin sebep-i nüzûl rivâyetlerini eserinde nakletmiştir.

1.7.3. Şahıs Belirtilen Rivâyetler

Ebû İshâk es-Sa‘lebî eserinde, âyetin kimin hakkında nâzil olduğu belirtilen sebep-i nüzûl rivâyetlerini çok sık nakletmiştir. Bunu yaparken de bazen bir şahsın bazen de birden fazla şahsın adını zikretmiştir. Örnekler vererek bu konuyu açıklamaya çalışacağız.

Örnek 1:

“Ey Peygamber! Allah’a itaatsizlikten sakın, açık ve gizli inkârcıların sözünü dinleme, Allah her şeyi bilmekte ve hikmetle yönetmektedir.” (Ahzâb: 33/1)

Bu âyet, İkrime b. Ebî Cehil, Ebu’l-A’ver Amr b. Süfyan es-Sülemî ve Ebû Süfyan hakkında nâzil olmuştur. Bu kişiler Uhud Gazvesi’nden sonra Medine’de Abdullah b. Übeyy b. Selul’a misafir olarak gelmişlerdi. Hz. Muhammed de onlara bu konuda güvence vermişti. Onların yanında Abdullah b. Sa’d b. Ebî Serh ve Tu’me b.

²⁹⁰ Sa‘lebî, VIII, 21; Taberî, XXI, 139.

Übeyrik de gelmişti. O sırada Hz. Ömer de bu mecliste bulunuyordu. Hz. Peygamber (s.a.v.)’e: “Tanrılarımız Lat, Menat ve Uzza hakkında kötü söz söylemeyi bırak, onlara tapınanlara menfaatlerinin ve şefaathlerinin olduğunu söyle; biz de seni ve Rabbini kendi halinize bırakalım.” dediler. Hz. Ömer de: “Ey Allah’ın elçisi, izin ver şunları öldüreyim.” diye söyledi. Hz. Muhammed (s.a.v.): “Ben onlara eman verdim.” buyurdular. Hz. Ömer: “Allah’ın laneti ve gazabıyla buradan çıkın.” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) Hz. Ömer’e bu kişilerin Medine’den çıkarılması emrini verince bu âyet nazil oldu.²⁹¹

Âyetin sebab-i nüzûl rivâyeti okunduğunda akla garânîk kıssasını²⁹² getirse de Ahzâb sûresi 1. âyetin garânîk kıssasıyla bir alakası olmadığını tespit ettik.

Örnek 2:

“Biz onların boyunlarına çenelerine kadar dayanan halkalar geçirdik, bu yüzden kafaları yukarı kalkık durmaktadır.” (Yâsîn: 36/8)

Bu âyet, Ebû Cehil ve Mahzum kabilesine mensub iki arkadaşı hakkında nâzil olmuştur. Rivâyete göre Ebû Cehil: “Eğer Muhammed’i Ka’be’de namaz kılarken göreceğim olursam taşla kafasını kıracağım.” diye ant içmişti. Bir gün Ebû Cehil Hz. Muhammed’i namaz kılarken gördü ve hemen bir taş aldı. Hz. Muhammed’e vurmaya hazırlandığı sırada taş eline yapıştı ve elleri boynuna döndü. Arkadaşlarının yanına yeminini yerine getiremeden döndü ve olanları onlara da anlattı. Bu sefer Mahzum kabilesinden: “Onun başını ben kıracağım.” dedi ve Ka’be’de namaz kılan Hz. Muhammed’in yanına geldi. Taşı alıp vuracağı esnada Allah onun da gözlerini kör etti ve Hz. Muhammed’i göremedi. Arkadaşlarının yanına onları göremeyip seslerini işiterek geri dönebildi. “Vallahi onu göremedim sadece sesini işitiyordum.” dedi ve bu hadise üzerine Allahu Teâlâ Yâsîn sûresi 8. âyetini indirdi.²⁹³

Müfessirimiz örneklerde de görüldüğü gibi rivâyetlerin şahıslar hakkında nâzil olduğunu nakletmiştir. Bu şekilde şahıs belirtilerek nâzil olan âyetlerin sebab-i nüzûl

²⁹¹ Sa‘lebî, VIII, 5-6.

²⁹² “Garânîk kıssası; Hz. Peygamber’in müşriklerin gönlünü İslâm’a ısındırmayı arzu ettiği bir sırada, şeytanın telkiniyle vahiylerle Allah kelâmı olmayan bazı sözler karıştırdığını ve daha sonra Cebrâil’in ikazıyla bundan vazgeçtiğini iddia eden rivayetler münasebetiyle kullanılmış ve daha çok Necm sûresiyle (53/19-20) Hac sûresindeki (22/52-54) âyetlerin nâzil oluşuna ilişkin tartışmalara konu olmuştur.” Bkz. İsmail Cerrahoğlu, “Garânîk”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1996, XIII, 361-366.

²⁹³ Sa‘lebî, VIII, 121; Taberî, XXII, 152.

rivâyetlerinin örnekleri oldukça fazladır. Bize göre müfessirimizin amacı, bu rivâyetleri naklederken Kur'ân'ın evrenselliğini ve ebedi mesajını şahıslar üzerinden kendi çağına ve toplumuna taşımaktır.

Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılmasında sebab-i nüzûl rivâyetlerinin değerlendirilmesinin olumsuz sonuçlarının bir diğeri de bu konunun istismar edilmesidir.²⁹⁴ Özellikle âyetleri nüzûl sebepleri çerçevesinde değerlendirmek sûretiyle onları, esbâb-ı nüzûl kabul edilen şahıslara, özel olaylara ve tarihi şartlarla sınırlı görmek ilahi mesajı genel ve ebedi maksatlarından uzaklaştırır.²⁹⁵ Şâyet birisi bu âyet bizim hakkımızda inmiştir derse, onun maksadı, bu âyetlerin tamamıyla bize uygun olduğunu, bunun Kur'ân'ın tefsiri kabilinden ve çağdaş yaşama uygun olduğunu ifade etmektir.²⁹⁶

1.7.4. Topluluk Belirtilen Rivâyetler

Müfessirimiz, sebab-i nüzûl rivâyetlerini naklederken eserinin birçok yerinde rivâyetlerin topluluklar hakkında nâzil olduğunu belirtmiştir.

Örnek 1:

“Gökleri ve yeri altı günde yarattık da en küçük bir yorgunluk çekmedik.”

(Kâf: 50/38)

Bu âyet, Yahudiler hakkında nâzil olmuştur. Yahudiler dediler ki: “Ey Muhammed, bize Allah Teâlâ'nın mahlukatı altı günde yarattığından haber ver?” Resûlullah (s.a.v.): “Allah Teâlâ yeryüzünü pazar ve pazartesi, dağları ve onlardaki faydaları salı günü, nehirleri ve besinleri çarşamba günü, gökyüzü ve melekleri perşembe günü yarattı. Cuma günü son üç saatine kadar yıldızları, güneşi, ayı yarattı. Kalan bu üç saatin birincisinde ecelleri yarattı, ikincisinde afetleri, üçüncüsünde ademi yarattı.” diye buyurdu. Bunun üzerine Yahudiler: “Sonra ne oldu?” dediler. O: “Sonra Allah Arş'ı istiva etti.” diye buyurdular. Yahudiler: “Sonra cumartesi günü istirahat etti.” diye söylediler. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu.²⁹⁷

²⁹⁴ Serinsu, 348.

²⁹⁵ Demirci, *Tefsir Usulü ve Tarihi*, 155.

²⁹⁶ Sabbâğ, 126.

²⁹⁷ Sa'lebî, IX, 106; Taberî, XXVI, 179.

Örnek 2:

“Allah çocuk edindi dediler. Hâşâ! O bundan münezzehtir...” (Bakara: 2/116)

Bakara sûresi 116. âyet “Uzeyr Allah’ın oğludur.” diye söyleyen Medine Yahudileri; “Mesih Allah’ın oğludur.” diye söyleyen Necran Hristiyanları ve “Melekler Allah’ın kızlarıdır.” diye söyleyen Arap müşrikleri hakkında inmiştir.²⁹⁸

Müfessirimiz, topluluk belirtilen sebab-i nüzûl rivâyetlerini naklederken Kur’ân’ın indiği dönemde var olan inanç grupları ve Arap kabilelerinin varlığından da bahsetmektedir. Ayrıca bizlere onların inanç, düşünce ve hayata ilişkin tutum ve davranışları hakkında da bilgi sağlamaktadır. Bu da bize hangi devirde olursa olsun hakîkatin dışında olan bütün inanç gruplarının âyetin muhatabı olduğu gerçeğini öğretmektedir.

1.7.5. Nüzûl Ortamını Yansıtan Rivâyetler

Müfessirimiz, Kur’ân’ın nasıl bir topluma nâzil olduğunu ve onları dini, ahlaki, sosyo-kültürel açıdan nasıl şekillendirdiğini ortaya koyan rivâyetleri nakletmiştir. Bunu örneklerle açıklamaya çalışalım.

Örnek 1:

“Geçmişte olanlar bir yana, babalarınızın nikâhladığı kadınlarla evlenmeyin...”
(Nisâ: 4/22)

Bu âyet, babasının karısı olan Kübeyşe bint Ma’n’ı nikahlayan Hısn b. Ebû Kays, babasının karısını nikahlayan Esved b. Halef, babasının karısı olan Fahita bint Esved b. Muttalib’i nikahlayan Saffân b. Umey b. Halef, babasının karısı olan Melike bint Hârice’yi nikahlayan Manzûr b. Mezzân ve babasının karısını nikahlayan Ebû Makil Adeviyye hakkında nâzil olmuştur.²⁹⁹

Eş’as b. Yesar der ki: Ensarın salihlerinden Ebu Kays vefat edince, oğlu Kays, babasının hanımıyla evlenmeye kalktı. Kadın ise: “Ben seni kendi evladım sayıyorum. Sen kavminin salihlerindensin. Lakin Resûlullah (s.a.v.)’a gidip emirlerini

²⁹⁸ Sa‘lebî, I, 264.

²⁹⁹ Sa‘lebî, III, 280.

bekleyeceğim.” dedi. Durumu Hz. Peygamber’e haber verdi. Resûlullah (s.a.v.) ona: “Evine dön.” buyurdu. Bunun üzerine Allahu Teâlâ âyeti indirdi.³⁰⁰

Bütün bunlar bize vahyin nüzûl ortamının negatif cephelerini kaldırdığını onun yerine nüzûl ortamına olumlu ilkeler ve değer yargıları koyduğunu göstermektedir.

Örnek 2:

“Yine insanlar içinde kimileri vardır ki, Allah’a şartlı olarak kulluk eder...”

(Hac: 22/11)

Bu âyet, Araplar hakkında nâzil olmuştur. Onlardan bazıları Resulullah Medinedeyken yanına gelip muhacirlerden oldular. Medinedeyken bedeni sıhhat bulur, karısı erkek çocuk dünyaya getirir, kısrağı güzel bir yavru doğurur da hayvanları ve malı çok olursa Medine’den razı olarak şöyle derdi: “Ben şu dinime girdiğimden beri hayırdan başka bir şey görmedim.” Fakat Medine’de kendisinde bir ağrı olur, karısı kız çocuğu doğurur, atları düşük yapar da malı giderse ve ona sadaka gelmesi gecikir ise şeytan ona gelir ve: “Vallahi sen, şu dine girdiğinden beri şerden başka bir şey görmedin.” diye söyler. Bunun üzerine o kişi dininden dönerdi. Bu âyet bu durum üzerine nazil olmuştur.³⁰¹

Örneklerde görüldüğü gibi müfessirimizin nakletmiş olduğu sebab-i nüzûl rivâyetleriyle Kur’ân’ın nasıl bir topluma nâzil olduğu anlatılmaktadır. Topluma olumsuzluklar karşısında inandığı hakikatlerden taviz vermemeyi öğretmektedir.

1.7.6. Nâsîh-Mensûh Konusunda Değınilen Rivâyetler

Nâsîh-mensûh, Kur’ân ilimlerinin bir konusudur. Nesh kelimesi, birkaç manaya gelmektedir. Lügat bakımından bu kelime, izâle etmek (yok etmek) manasına gelir. “Güneş, gölgeyi neshetti (yani onu izâle etti, giderdi).” anlamındadır. Kur’ân’da ise, Hac süresi 52. âyette³⁰² bu anlamda kullanılmıştır. Ayrıca yer değiştirmek manasında da kullanılmıştır. Kur’an’da Nahl süresi 101. âyet³⁰³ bu anlama örnek gösterilmiştir. Aynı zamanda tahvil manasını da ifade eder. Mirasın, birinden diğerine intikalinde kullanılan mirasçılardan tenasühü tabirinde olduğu gibi. Ayrıca bir şeyi, bir yerden bir yere

³⁰⁰ Sa‘lebî, III, 281; Taberî, IV, 318.

³⁰¹ Sa‘lebî, VII, 9-10; Taberî, XVII, 123; Buharî, K. Tefsir: 22/2.

³⁰² “Allah şeytanın karıştırdığını giderir, sonra Allah kendi ayetlerini sabit kılar.” (Hac: 22/52)

³⁰³ “Bir âyetin yerini başka bir âyetle değiştirdiğimiz vakit...” (Nahl: 16/101)

nakletmek manasında vardır. “Kitabı nesh ettim (yani onda olanı başka yere naklettim)” anlamında kullanılmıştır.³⁰⁴

Bazı âlimler, neshin bu manasının Kur’ân için geçerli olmayacağını söylemişlerdir. Çünkü Kur’ân’da nâsîh, mensûhun lafzıyla değil, başka bir lafızla geldiğini söylemişlerdir. Buna karşın bu anlamı kabul eden âlimler ise “*Biz yaptıklarınızı şüphesiz bir bir kaydediyorduk...*” (Casiye: 45/29) âyetiyle “*Şüphesiz o, bizim katımızda Ana kitapta mevcut, yüce ve hikmet dolu bir kitaptır...*” (Zuhruf: 43/4) âyetlerini delil göstermişlerdir.³⁰⁵

Neshin ıstılah manası ise, şer’i bir hükmü daha sonra gelen şer’i bir delil ile kaldırmaktır. Kaldırılan hükme mensûh, kaldıran hükme de nâsîh denilmiştir.³⁰⁶

Nesh, aklen caiz olup pratik olarak da mukaddes kitaplarda vuku bulmuştur. Bu hususta bütün müslümanlar ittifak etmiştir. Ancak Kur’ân’da nesh olup olmadığı konusunda, İslam bilginleri arasında bir ittifak olmayıp iki görüş vardır. İslam âlimlerinin büyük bir kısmına göre, Kur’ân’da nesh vardır. Bunlara göre, Kur’ân kendinden önceki kitapların bir kısım hükümlerini nesh etmiştir. Ayrıca nesh, emir ve yasaklarda, ahkâmda olur. Çünkü hükümler zamana, mekâna göre değişebilir. Bir ihtiyaç üzerine konan hüküm, o ihtiyacın kalkmasıyla o hükümde değişebilir diye ifade edilmiştir. Bu durumda, nesheden hüküm, fayda ve sevap bakımından, neshedilen hükümden daha iyi veya onun benzeri olmalıdır. Diğer bir grup ise, Kur’ân’ın kendinden önceki dinleri nesh etmiş olduğunu söylerken, bizzat Kur’ân’ın kendi bünyesi içinde neshin olmadığını iddia etmişlerdir.³⁰⁷

Âlimler nâsîh ve mensûhu bilmeye büyük önem vermişlerdir ve bu sebeple bu konu hakkında pek çok eserler vermişlerdir. Bu konunun önemi için; “Hz. Ali, bir kadıya uğrayıp ona: ‘Nâsîh ve mensûhu biliyor musun?’ diye sorduğunda kadı: ‘Hayır’, cevabını vermiş. Bunun üzerine Hz. Ali: ‘Kendini de başkalarını da helak ettin.’ demiştir.” rivâyetini naklederler.³⁰⁸

³⁰⁴ Zerkeşî, II, 29; Süyûtî, *İtkân*, IV, 1435-1436; Ebû Abdullah Muhammed b. Süleymân el-Kâfiyecî, *Kitâbü’t-Taysîr fî Kavâidi İlmi’t-Tefsîr*, Tahk: İsmail Cerrahoğlu, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1974, 35-36; Kattân, 102; Sâlih, 259-260.

³⁰⁵ Zerkeşî, II, 29-30; Süyûtî, *İtkân*, IV, 1436; Sâlih, 260.

³⁰⁶ Kâfiyecî, 36; Kattân, 102; Sâlih, 261; Cerrahoğlu, *Tefsîr Usulü*, 118.

³⁰⁷ Süyûtî, *İtkân*, IV, 1437; Kattân, 103; Sâlih, 261; Cerrahoğlu, *Tefsîr usulü*, 120-121; Eroğlu, 147-148.

³⁰⁸ Zerkeşî, II, 29; Süyûtî, *İtkân*, IV, 1435; Kattân, 103-104.

Âlimler Kur'ân'ın neshi konusunda farklı görüşlere sahiptir. Bir kısmı “*Herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya unutturursak, onun yerine daha hayırlısını veya onun benzerini getiririz.*” (Bakara: 2/106) âyetine dayanarak Kur'ân'ın ancak Kur'ânla neshedileceğini ileri sürmüşlerdir. Bir kısmı da “O, kendiliğinden konuşmaz.” (Necm: 53/3) âyetine dayanarak Kur'ân'ın sünnetle neshedileceğini kabul etmişlerdir. Ancak sünnet, vahiy yoluyla gelmişse Kur'ân'ı neshedebileceğini şayet Resulullah'ın içtihadı olduğunda neshedemeyeceğini söylemişlerdir.³⁰⁹

Kur'an-ı Kerim'de nesh üç çeşittir:

Birincisi: Tilaveti ve hükmü neshedilen âyetlerdir. Buna örnek: Müslim ve Buhârî'nin Hz. Aişe'den rivâyet ettiği hadistir. Hz. Aişe şöyle demiştir: “Süt kardeşlerin evlenmesini haram kılan on emzirme, beş emzirme ile neshedildi. Bu âyetler, Resulullah vefat ettiğinde Kur'ân'ın okunan âyetleri arasındaydı. Âlimler hadiste geçen “Kur'ân'ın okunan âyetleri arasındaydı” sözünü şüpheyle karşılamışlardır. Çünkü bu sözden, on emzirmenin tilavetinin neshedilmediği anlaşılır. Halbu ki gerçek bu değildir. Çünkü bunlar, Osmanî Mushafta yer almaz. Bu sözden maksad, Peygamber'in vefatına yakın zamana kadar vardı, demektir. Veya âyetin tilaveti neshedilmişti, ancak bu haber, Peygamber'in vefatından sonra duyulmuştu. Bu yüzden Resulullah (s.a.v.) vefat ettiğinde sahabe âyeti okumaya devam etmekteydi.³¹⁰

İkincisi: Hükmü neshedilip tilaveti baki olan âyetlerdir. Buna örnek: Bir yıl iddet bekleme âyetinin hükmü neshedilip tilavetinin baki olmasıdır. Bu konuda bazı âlimler âyetlerin sayıca çokluğundan bahsetselerde, bu âyetler azdır.³¹¹ Bu konu iki şekilde açıklanmıştır: a) Kur'ân-ı Kerim, kendisinden kastedilen hükümleri öğrenip onlarla amel edilmesi için okunduğu gibi, Allah'ın kelamı olduğundan okunmasına sevaba nail olmak için de okunur. Bu yüzden âyetin hükmü kaldırılmasına rağmen, tilaveti nesh edilmeyip bırakılmıştır. b) Nesh, insanlara kolaylık sağlamak için meşakkatli hükümler kaldırılmış, Allah'ın nimetini hatırlatmak için neshedilen âyetin tilaveti baki kalmıştır.³¹²

³⁰⁹ Süyûtî, *İtkân*, IV, 1436-1437; Kattân, 106-107; Sâlih, 261-262.

³¹⁰ Süyûtî, *İtkân*, IV, 1440; Kattân, 108.

³¹¹ Süyûtî, *İtkân*, IV, 1441; Kattân, 108.

³¹² Süyûtî, *İtkân*, IV, 1448.

Üçüncüsü: Tilaveti nesh edilip hükmü baki olan âyetlerdir. Buharî ve Müslim bu konu hakkında Enes'ten Bi'r-i Maune vakasında ölenlerin katillarine Resulullah'ın beddua ettiğine dair bir rivâyeti naklederler. Bu rivâyete göre Enes, âyetin bu kişiler hakkında nazil olduğunu, bu âyeti neshedilinceye kadar okuduklarını söylemiştir. Neshedilen âyetin, “Kavmimize haber verin ki biz Rabimize kavuştuk. Rabbimiz bizden razı oldu ve bizi mükafatlandırdı.” olduğunu söylemiştir. Âlimler, bu çeşit neshi kabul etmemişlerdir. Çünkü bu konuda rivâyet edilen haberler, ahad haberlerdir. Kur'ân'ın nüzûlü ve neshi hakkında ahad haberler kesin delil sayılmazlar.³¹³

İbnü'l-Hassar bu konu hakkında şöyle demiştir: “Neshin kabul edilebilmesi için ya Resulün ya da sahabenin, ‘*bu ayet, şu ayeti neshetti*’ şeklindeki açık ifadesi bulunmalıdır. Fakat bir âyetin nâsîh-mensûh oluşunda ihtilaf mevcutsa, bu âyetin nüzûl sırasına bakılır buna göre hüküm verilir. Nesih konusunda sahih bir nakil, iki âyet arasında açık bir zıtlık bulunmadıkça ne müfessirlerin kavline ne de müçtehidlerin içtihadına itimad edilir. Çünkü nesih, bir hükmün kalkması, onun yerine Resulullah'ın zamanında tekarrur eden bir hükmün gelmesi demektir. Bu da rey ve içtihadan ziyade, sahih nakil ve nüzûl sırasına bağlıdır. Âlimler bu konuda farklı görüşlere sahiptir. Bir kısmı, udul vasfını taşıyan birinin nesih konusunda verdiği haberi kabul etmezken diğer bir kısmı, müfessir veya müçtehidin haberini yeterli görür. Fakat gerçek olan, her iki görüşün hilafıdır.”³¹⁴

Kaynaklardan elde ettiğimiz bilgilerle nesh taraftarlarının en kuvvetli gibi görünen delilleri arasında, “*Bir âyetin yerini başka bir âyetle değiştirdiğimizdeki Allah ne indirdiğini gayet iyi bilir onlar, "Sen sadece uyduruyorsun" derler. Hayır, öyle değildir, ama onların çoğu bunu bilmezler.*”³¹⁵ âyetidir. Nesh taraftarlarının tesbitlerinden birisi de neshe dayanak olabilecek âyetler, ahkâm âyetleridir. Kur'ân'ın kendi içerisinde nesh olmadığını ispat etmeye çalıştığımızda bu noktadan hareketle, bu âyet Mekkîdir ve Mekke devrinde ahkâmıla ilgili âyetler inmemiştir. Diğer bir husus ise, dil ile ilgilidir. Söz konusu âyette bahsedilen şey, âyetlerin yer değiştirmesidir. Yer değiştirme ise, ya mekânla veya zamanla ilgili bir husustur. Yer değişikliğinden maksat mekân olduğu var sayıldığında, Kur'ân-ı Kerim diğer kitaplardan farklı olarak toplu

³¹³ Zerkeşî, II, 40; Süyûtî, *İtkân*, IV, 1454-1464; Kattân, 108.

³¹⁴ Süyûtî, *İtkân*, IV, 1454.

³¹⁵ Nahl: 16/101.

inmemiş, peyderpey inmiştir. Âyette, yer değişikliği ihtimali kastedilmiş olabileceği ihtimali göz önünde bulundurulmakla birlikte zaman değişikliği ihtimali daha kuvvetli görünmektedir. Âyette bahsi geçen “âyet” sözcüğünden maksat risalettir. Buna göre Hz. Muhammed (s.a.v.)’in peygamber olarak gönderilmesiyle Hz. Musa ve Hz. İsa’nın risalet dönemleri son bulmuştur. Onların yerlerine Hz. Muhammed’in risaletinin geçtiği ifade edilmektedir.³¹⁶ Kur’an’da neshin olmadığını savunularının görüşleri şu şekildedir:

1. Nesh aklen caiz olmakla beraber, Kur’ân-ı Kerim’de bilfiil vuku bulmamıştır.
2. Kur’ân’da nesh meselesi, İslam inancıyla ilgili olmayıp, ancak tefsir ilminde bir sistemdir.
3. Mensûh âyetlerden kastedilen Tevrat ve İncil’deki hükümlerdir.
4. Kur’ân-ı Kerim’deki şu veya bu âyetin, şu veya bu âyeti nesh ettiğine dair açık bir delil yoktur aynı zamanda kat’i bir şekilde teyid edecek bir hadiste yoktur.
5. Neshi kabul edenler, mensûh âyetin önce nasih ayetin ise sonradan nâzil olduğuna dair kesin bir delile de sahip değillerdir.³¹⁷

Netice olarak nesh meselesi âyetlerin tarihsel bir yolla açıklanıp izah edilmesi bakımından önemli bir konu olmuştur. Kur’ân’ın tefsirini yapmak isteyen biri için çeşitli bilgilerle beraber nesh meselesini de bilmesi şart koşulmuştur. Kur’ânda bütün insanlığı saadete ulaştıracak hareket kuralları mevcuttur. Böylece Kur’an, İslam’a tabi olanların nasıl hareket etmeleri gerektiğini bildirmektedir. Psikolojik olarak, iyi veya kötü adetlere saplanmış olan bir toplumu bu alışkanlıklarından bir anda koparmak mümkün değildir. İşte Kur’ân, insanları ve toplumları tedrici olarak yumuşatmak suretiyle kendine yaklaştırmış oluyordu.³¹⁸

Müfessirimiz de sebab-i nüzûl rivâyetlerini naklederken, nüzûl sebebi verdiği âyetin nâsîh veya mensûh ile ilgisi varsa, bu durumu açıkça belirtmektedir.

Örnek 1:

“İman edenlere söyle de Allah’ın (yargı) günlerine inanmayanları bağışlasınlar...” (Câsiye: 45/14)

³¹⁶ Şimşek, 313-314-315.

³¹⁷ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 121.

³¹⁸ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 123.

Kurazî ve Süddî dedi ki: Henüz kıtal ile emrolunmadan önce Mekkeli müşrikler tarafından çok şiddetli cefaya maruz kalan, Resûlullah (s.a.v.)’ın ashabı hakkında nâzil olmuştur. Bunlar bu eziyet ve işkenceleri Allah’ın Resûlu’ne şikâyet ettiler. Bunun üzerine Allah bu âyeti indirdi. Sonra bu âyeti Kıtal âyeti nesh etti.³¹⁹

Örnek 2:

“Sana nereye infak edeceklerini soruyorlar. De ki: Hayır olarak yaptığınız infak, ana-baba, en yakınlar, öksüzler, biçareler, yolda kalmışlar içindir. Hayır olarak daha her ne yaparsanız kesinlikle Allah onu bilir.” (Bakara: 2/215)

Bu âyet, Amir b. Cemuh hakkında nâzil oldu. Çok yaşlı olan bu kişi, oldukça zengindi. “Ey Allah’ın Resûlu, sadaka olarak ne verelim ve kimlere infak edelim?” diye sorması üzerine bu âyet nâzil oldu. Tefsir ehli şöyle dedi: Bu âyetin nâzil olduğu gün zekât farz kılınmamıştı. Bu âyet, zekâtı da getirmede. Daha sonra bu âyet, farz olan zekâtı emreden âyet ile nesh edildi.³²⁰

Müfessirimiz örneklerde de görüldüğü üzere, âyetin sebab-i nüzûlünü verdikten sonra nâsih-mensûh konusuna da değinmiştir. Böylece sebab-i nüzûl ile nâsih-mensûh konusunu ilişkilendirdiği görülmektedir. Eserinde rivâyetleri naklettikten sonra bir açıklama yapmadığı için de kanaatimizce müfessirimiz, Kur’an’ın kendi bünyesi içerisinde neshin varlığını kabul etmektedir.

Bizde kanaatimizce Kur’an’ın kendi içerisinde mensûh âyetin olmadığını düşünüyoruz. Yeri ve zamanı gelince âyetin hükmü her devirde geçerli olacaktır. Bu sebeple lafzın hususi değil yani inmesine sebep olan sadece o olay için değil umumi yani aynı şartlar vuku bulduğu zaman her devirde geçerli olacağını düşünüyoruz.

1.7.7. İtikadî Meselelere Değinen Rivâyetler

Sa’lebî, kelami konuları eserinde ayrıntılı bir şekilde ele almamıştır. Ancak kelamcılar arasında ciddi münakaşalara konu olan âyetleri tefsir ederken bu konulara kısa da olsa değinmiştir. Bunu yaparken de kimi zaman sebab-i nüzûl rivâyetlerinden faylanmıştır.

³¹⁹ Sa’lebî, VIII, 360.

³²⁰ Sa’lebî, II, 136; Taberî, II, 343; Tirmizî, K. Tefsir: 3.

Örnek 1:

“O yaşatan ve öldürenidir. Bir şeye karar verdiğinde ona sadece "ol!" der, o da oluverir. Allah'ın âyetleri hakkında tartışanları görmedin mi? Nasıl da döndürülüyorlar!” (Mü'min: 40/68-69)

İbn Zeyd der ki: Bunlar müşriklerdir. Müfessirlerin çoğu der ki: Bu âyet, Kaderiyye³²¹ hakkında nâzil olmuştur. Muhammed b. Sirin der ki: Bu âyeti kerîme, kader hususunda tartışanlar hakkında nâzil olmuştur.³²²

Yukarıdaki örnekte de görüldüğü gibi müfessirimiz kendi görüşünü söylemeyip sebab-i nüzûl rivâyetini naklederken âyetin ehl-i sünnet dışı bir fırka hakkında nâzil olduğunu belirtmiştir.

Örnek 2:

“Onlara bir âyet geldiği zaman, "Allah'ın elçilerine verilenin benzeri bize de verilmedikçe kesinlikle inanmayız" derler.” (En'âm: 6/124)

Velid b. Muğire: “Allah'a yemin olsun, şâyet peygamberlik gerçek olsaydı Muhammed'e değil bana gelmesi gerekirdi. Çünkü peygamberliğe ben ondan daha layıkım. Ben yaşça ondan daha büyüğüm. Benim ondan daha çok malım ve evladım var.” demesi üzerine bu âyet nazil oldu.³²³

Mukâtil der ki: Ebû Cehil b. Hişam hakkında nâzil oldu. O demiştir ki: “Abdimenaf oğulları şeref konusunda bizimle sürekli çekiştiler. Sonunda biz, onlarla neredeyse at başı konumuna gelmek üzereyken (bizden üstün olmak için): “Bizden, kendisine vahiy gelen bir peygamber var.” diye söylediler. Allah'a yemin olsun ki biz ona tabi olacak ve iman edecek değiliz. Ona geldiği gibi bize de vahiy gelecek.” deyince

³²¹ “Kaderiyye, “insanın hür ve bağımsız iradesi ile hareket ettiğini ve fiillerini sadece kendi gücüyle yaptığını savunan mezhep” olarak tanımlanmıştır. Bu mezhep mensuplarının kaderi reddetmelerine rağmen “kaderiyye” diye anılmaları birçok sebebe bağlanmıştır. Kimileri bunların ilahi kaderi reddettiler halde her şeyi insanın irade ve kudretine bağladıkları ve kaderi kula nisbet ettikleri için bu isimle anıldıklarını, kimileri dildeki kullanımlarda bazı şeylerin karşıt kavramla adlandırılmasından dolayı kendilerine bu ismin verildiğini söylerken, diğer bir grup âlim ise kader meselesini merkeze yerleştirip birçok problemi bu açıdan değerlendirdikleri için bu ismi aldıklarını ifade etmişlerdir.” Bkz. İlyas Çelebi, “İlk Kelam Tartışmaları ve İnanç Grupları”, Şaban Ali Düzdün (Ed.), *Kelam El Kitabı* (3. Baskı), Grafiker Yayınları, Ankara 2013, 56

³²² Sa'lebî, VIII, 281; Taberî, XXIV, 83.

³²³ Sa'lebî, IV, 187.

bu âyeti kerîme nâzil oldu. Hz. Muhammed'in doğruluğu ve nübüvvetinin sıhhatine bu âyet delil gösterilmiştir.³²⁴

Müfessirimiz, yukarıdaki âyetin sebab-i nüzûlünü naklederken kelim konularından biri olan nübüvvet ile ilgili olduğunu vurgulayarak dikkat çekmektedir. Başka bir açıklama yapmamıştır.

1.7.8. Fıkhî Meselelere Değınilen Rivâyetler

Şafiî mezhebine mensup olan Ebû İshâk es-Sa'lebî, eserinde âyet bir fıkhî mesele hakkında nâzil olmuşsa bunu sebab-i nüzûl rivâyetlerini naklederek belirtmiştir.

Örnek 1:

“Safâ ile Merve Allah'ın nişanlarındandır; dolayısıyla hac veya umre yaparak Beytullah'ı ziyaret eden bir kimsenin bu yerleri tavaf etmesinde kendisi için bir günah yoktur...” (Bakara: 2/158)

Enes b. Malik der ki: Câhiliye devrindeyken biz Safâ ve Merve arasında say etmeyi Kureyş'in ibadet nişanelerinden olduğu için hoş karşılamazdık. Ancak bu konuda inen Bakara sûresi 158. âyetin nâzil olması ile bu yöndeki olumsuz düşüncemizden vazgeçtik.³²⁵

Amr b. Habiş anlatıyor: İbn Ömer'e bu âyeti sordum. “İbn Abbâs'a git ve ona sor. Muhammed (s.a.v.)'e indirileni hayatta kalanlardan en iyi bilen odur.” dedi. Gittim ve ona sordum, şöyle dedi: “Safâ üzerinde İsaf isminde erkek sûretinde bir put vardı.

³²⁴ Sa'lebî, IV, 187; Bkz. “Peygamberlik Allah vergisi olduğu için çalışmak, ibadet ve taatle elde edilemez. İnsan dünyada en yüksek mertebelere çıkabilir, fakat peygamber olamaz yani peygamberlik vebidir, kesbi değildir. Hiçbir peygamber peygamber olacağı diye plan yapıp, çalışarak peygamber olmuş değildir. Allahu Teâlâ, yarattığı varlığı, güç ve kapasitesini en iyi bilen olduğu için, peygamberlik yükünü taşıyabilecekleri ve layık olanları da bilir. O, bu bilgisine göre dilediğini kendinden bir lütuf olarak peygamber seçmiştir: “Göklerde bulunanlar da yerde bulunanlar da egemenliğin mutlak sahibi, her türlü eksiklikten uzak, üstün ve her işi hikmetli olan Allah'ı tesbih ediyor. Ümmilere kendi içlerinden, onlara âyetlerini okuyacak, onları arındıracak, onlara kitabı ve hikmeti öğretecek bir elçi gönderen O'dur. Oysa onlar daha önce apaçık bir sapkınlık içindeydiler. Henüz kendilerine katılmamış bulunan daha başkalarına da (elçi gönderilmiştir). O üstündür, her işi hikmetlidir. Bu Allah'ın lutfudur, onu dilediğine verir. Allah büyük lutf sahibidir.” (Cuma: 62/1-4) Ayrıca peygamberlerin seçiminde mal, mülk, saltanat, şöhret, makam, şan vb. şeyler etkili değildir: “Ve dediler ki: ‘Bu Kur'an, şu iki şehirden büyük bir kişiye indirilseydi ya!’ Rabbinin rahmetini paylaştırmak onlara mı düşmüş? Dünya hayatında onların geçimliklerini biz paylaştırdık. Bir kısmı diğerini istihdam etsin diye kimini kiminden derecelerle üstün kıldık. Rabbinin rahmeti onların biriktirdiklerinden daha hayırlıdır.” (Zuhuruf: 43/31-32)” A. Saim Kılavuz, *İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2012, 214.

³²⁵ Sa'lebî, II, 26.

Merve üzerinde de Naile diye çağrılan kadın sûretinde bir put vardı. Ehl-i Kitab bu ikisinin Ka'be'de zina ettiklerini ve bu sebeple Allah'ın onları taş a çevirdiğini insanlar ibret alsınlar diye de birer birer bu iki tepeye koyduğunu zannederlerdi. Zaman geçip insanlar bunu unutunca bu ikisi tapınılan birer put oldular da câhiliye halkı Safâ ile Merve arasında say ederken bu iki putu meshetmeye başladılar. İslam gelip putlar kırıldıktan sonra müslümanlar câhiliye devrinde buraya konulan iki put sebebiyle Safâ ve Merve arasında saydan hoşlanmaz oldular da bunun üzerine Allahu Teâlâ bu âyeti indirdi.”³²⁶

Süddî, Ebî Malik'ten, o da İbn Abbâs'tan rivâyet ettiğine göre: Câhiliye devrindeyken geceleri Safâ ve Merve arasında şeytanlar eğlenirlerdi. Onların ilahları zannettikleri putlar bu iki tepe arasındaydı. İslam ortaya çıkmasıyla müslümanlar Resûlullah'a: “Biz Safâ ve Merve arasını tavaf etmiyoruz. Çünkü bu tavaf, bizim câhiliye devrinde işlediğimiz bir şirkittir.” dediler. Bu sebeple Allahu Teâlâ bu âyeti indirdi.

Urve b. Zübeyr'den Zühri rivâyette şöyle demiştir: Aişe (r.a.)'ya Safa ile Merve arasında say yapmayan kimseye bir şey gerekmez bu sebeple orada say edemez isem aldırış etmem dedim. Bunun üzerine Aişe: “Ey kız kardeşimin oğlu ne kötü söz söyledin! Resûlullah (s.a.v.) ve müslümanlar say etmişlerdir. Ancak câhiliye döneminde Müşellel denilen yerdeki Menat putu için ihrama girenler Safâ ile Merve arasında say yapmazlardı. İslam geldiğinde biz Hz. Muhammed (s.a.v.)'e bunu sorduk, Allahu Teâlâ da bu âyeti indirdi. Sonra Aişe (r.a.) dedi ki: “Allah Resûlu (s.a.v.) Safâ ve Merve arasındaki sayın terkedilmemesi konusunda uyardı da kimse terketmedi.” Zühri diyor ki: Bunu Ebû Bekir b. Abdurrahman b. Haris b. Hişam'a anlattım hoşuna gitti ve dedi ki: “İşte bu bir ilimdir.”³²⁷

³²⁶ Sa'lebi, II, 26.

³²⁷ Sa'lebi, II, 27; Taberî, II, 46; Tirmizî, K. Tefsir: 3; Buharî, K. Tefsir: 2/21; Bkz. “Safa ve Merve, Mekke-i Mükerrreme'de Mescit-i Haram'ın hemen civarında yüksekçe iki tepedir. Bunlar, genişçe bir yolla birbirine bağlıdır. Safa'dan başlayıp Merve'ye dört ve Merve'den Safa'ya üç defa gidip gelmek vaciptir. Bu gidiş gelişlere “sa'y” denir. Her seferinde Kâbe-i Muazzama görülünceye kadar yukarı çıkılır. Şimdiler de Merve tarafında yüksek binalar yapıldığından Kâbe-i Muazzama'yı görmek mümkün olmamaktadır.” Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, (Sadeleştiren: Hüsameddin Vanlıoğlu, Fatih Kalender, Abdullah Hiçdönmez, Emin Ali Yüksel), Yasin Yayınları, İstanbul 2014, 490.

Örnek 2:

“Kur’ân okunduğu zaman onu dinleyin ve sessiz durun ki rahmete nâil olasınız.”

(A’râf: 7/204)

Zühri der ki: Ensar’dan bir genç Allah Resûlü’nün her okuduğunu yüksek sesle tekrar okumuş. Bunu üzerine Allahu Teâlâ bu âyeti indirmiş. Zeyd b. Eslem babasından, o da Ebu Hureyre’den bu âyetin Hz. Peygamber’in arkasında namaz kılarlarken seslerini yükselten sahabe hakkında nâzil olduğunu rivayet etmiştir. Katâde der ki: Ashab namazın ilk farz kılındığı zamanlarda namazdayken konuşuyorlardı. Aralarından biri namazdaki arkadaşına: “Kaç rekât kıldınız?” diye sorunca arkadaş da: “Şu kadar” diyip cevap verirdi. Bunun üzerine Allahu Teâlâ bu âyeti indirdi. İbn Abbâs der ki: “Hz. Muhammed (s.a.v.) farz namazda kıraatleyken ashabı da onun arkasından yüksek sesle kıraatte bulunup O’nun okumasını karıştırıyorlardı. Bu âyet bundan dolayı inmiştir. Said ibnu’l-Müseyyeb: Allah Resûlü (s.a.v.) namaz kılarlarken müşrikler yanına gelir ve birbirlerine: “Bu Kur’ân’ı dinlemeyin ve yanında gürültü yapın.” derlerdi. Allah Teâlâ cevaben bu âyeti indirdi.³²⁸

Said ibn Cübeyr, Ata, Amr ibn Dinar, Zeyd b. Eslem, Mücâhid ve bir grup ulema da Cuma günü imam hutbedeyken sessiz olup onu dinleyebilmek için bu âyetin indiğini söylemişlerdir.³²⁹

Sa’lebî, bu örneklerde geçen âyetler için selefî görüşlerini belirterek, nüzûl sebeplerinin fikhî bir mesele olduğuna dikkat çekmektedir.³³⁰

1.8. SEBEB-İ NÜZÛL RİVÂYETLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu başlık altında Ebû İshâk es-Salebî’nin sebab-i nüzûl rivâyetlerini eserine aktarırken yapmış olduğu değerlendirmeleri anlatmaya çalışacağız.

³²⁸ Sa’lebî, IV, 321-322.

³²⁹ Sa’lebî, IV, 322.

³³⁰ Sa’lebî, IV, 321-322; Taberî, IX, 162-163; Bkz. “İmam, cemaate öncülük etmektedir. Bu sebeple imamın kıraati cemaatin de kıraati demektir. Bu sebeple, cemaat; kıyam, rükû, secde emsali fiili rükünlerde, “Sübhanek”, “Tesbihat” ve “Tahiyyat” gibi dua ve zikirlerde imama uyar. Kavli rükün olan kıraat hususunda uymaz. Susar, imamın sesli olan kıraatini dinler.” Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, 198.

1.8.1. Birden Fazla Rivâyet Verip Tercihde Bulunması

Bilindiği gibi müfessirler bir veya bir grup âyet için zaman zaman birden fazla sebep-i nüzûl rivâyeti naklederler. Böyle bir durumda şu hususların göz önünde bulundurulması gerekir. Bir âyetin sebep-i nüzûlüyle ilgili birden fazla çok rivâyetin olması durumunda, hepsinin sıhhat dereceleri araştırılıp sahîh olan rivâyet tercih edilir. Hepsinin sahîh rivâyet olduğu durumlarda senedde zikredilen râvilerden birisinin olayı görmüş olması bu rivâyetin, tercih edilme sebebidir. Bu şekilde tercih sebebinin olmadığı durumlarda bahsedilen hadiselerin zaman yönünden birbirlerine yakın olması şartı ile, bu rivâyetlerin arası cemedilir ve bu hadiselerin âyetin nüzûlünden evvel cereyan ettiği söylenir. Eğer zaman farkından dolayı cemedilemiyorsa, âyetin mükerrer olarak nâzil olduğuna hükmedilir.³³¹

Şimdi de Sa‘lebî’nin bir veya bir grup âyet için birden fazla sebep-i nüzûl rivâyeti vererek aralarında tercihte bulunması veya kendi görüşünü belirtmesini örneklerle açıklamaya çalışacağız.

Örnek 1:

“İnsanlardan öylesi de vardır ki, kendisini Allah’ın hoşnutluğunu kazanmaya adanmıştır...” (Bakara: 2/207)

Müfessirlerin çoğu dediler ki: Bu âyet, Suheyb b. Sinân Mahzûmî hakkında nâzil olmuştur. Müşrikler Suheyb’e eziyet edince onlara: “Sizden olayım veya başkalarından olayım, ben size zararı dokunmayan ihtiyar bir kişiyim. Malımı alarak beni dinimle serbest bırakmanıza ne dersiniz.” dedi. Müşrikler bu teklifi kabul edince malından bir şeyler onlara vererek Medine’ye doğru yola çıktı. Hz. Ömer (r.a.), Hz. Ebû Bekir (r.a.) ve bir grup kişi Suheyb’i karşıladı. Ebû Bekir Suheyb’e: “Ey Yahya’nın babası alışverişin kârlı oldu.” dedi. Suheyb de: “Senin alışverişin de öyle.” dedi. Ebû Bekir: “Allah Teâlâ senin hakkında da böyle bir müjde indirdi.” diyerek Suheyb’e bu âyeti okudu.³³²

Saîd b. Müseyyeb ve Atâ der ki: Suheyb, Medine’ye hicret etmek için yola koyulduğunda onu yakalayıp Mekke’ye geri götürmek için bir grup Kureyşli peşine düşmüştü. Suheyb takip edildiğini anlayınca hayvanından inip oklarını kabından ortaya

³³¹ Sâbûnî, 25-26-27; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 115.

³³² Sa‘lebî, II, 124.

döktü ve yayını aldı. Kureyşliler yaklaşıncaya seslendi: “Ey Kureyş topluluğu, biliyorsunuz ki sizin en iyi ok atıcınız benim. Vallahi siz bana ulaşmadan bütün okları üzerinize yağdırırım, sonra kılıcıma el atar ve elimde en küçük parçası kalıncaya kadar sizinle vuruşurum, ancak ondan sonra bana istediğinizi yapabilirsiniz. Ama bunun yerine isterseniz size Mekke’de bıraktığım malların yerini söyleyeyim, onları alın ve karşılığında yolumu açın, bırakın gideyim.” dedi. Onlar da: “Olur.” deyip teklifi kabul ettiler. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti indirdi.³³³

Hasan der ki: “Biliyor musunuz? Bu âyet kimin hakkında nâzil oldu, Lâ ilâhe illallah diyen müslüman hakkında nâzil olmuştur. Zira bunu dediğin zaman malını ve canını korumuş olursun.” O kâfir bunu söylemekten kaçındı ve müslüman dedi ki: “Vallahi ben canımı Allah için satıyorum.” Bunun ardından ileri çıktı ve öldürülünceye kadar savaştı. Bazıları da demiştir ki: Bu âyet, kötülükden uzaklaştıran ve iyiliği emreden kişi hakkında nâzil olmuştur.³³⁴ Sa’lebî âyetle ilgili rivâyetleri verdikten sonra kendi tercihi olan rivâyeti şöyle anlatır:

Sa’lebî der ki: Ben bir kitapta gördüm ki Resûlullah dini için hicret etmek zorunda olduğunda Ali b. Ebû Talib’i Mekke’de kendi yerine bıraktı. Allah’ın emriyle bir gece mağaraya çıktı. Müşrikler Efendimizin evini kuşattığında Hz. Ali Resûlullah (s.a.v.)’in yatağında uyuyordu. Resûlullah şöyle anlattı: “Ali yatağında uyudu ve Ali’ye dedim ki, O müşriklerden sana bir kötülük gelmez.” Ali de bu söylediğimi hemen yaptı. Sonra Allah Teâlâ Cebrâil ve Mikâil’e vahyetti: “Ben ikinizin arasında seçim yapсам birinizin ömrünü diğerininkinden uzun kılsam sizin hanginiz arkadaşını kendi hayatına seçer?” Hz. Ali, arkadaşı (Resûlullah)’ın hayatını seçti. Sonra yine Allah Teâlâ onlara vahyetti ki: “Ali’nin misli gibi olabilir misiniz? Ben Ali ve Muhammed arasında seçim yaptım. Ali de onun yatağında geceledi, kendini feda etti, onun hayatını kendine tercih etti.” Daha sonra Cebrâil ve Mikâil yere indiler. Hz. Ali’yi düşmanlardan korudular. Cebrâil Hz. Ali’nin yanı başında Mikâil’de ayaklarının yanında durdu ve Cebrâil: “Senin gibi bir adam var mı ey Ali? Allahu Teâlâ, seninle meleklerine karşı övünür.” diye seslendi. Resûlullah’da Medine’ye yöneldi. O sırada Allah, Hz. Ali hakkında bu âyeti indirdi.³³⁵

³³³ Sa’lebî, II, 125.

³³⁴ Sa’lebî, II, 125.

³³⁵ Sa’lebî, II, 125-126; Taberî, II, 321-322.

Kanaatimizce bu rivâyetlerin hepsi aslında bir konuya vurgu yapmaktadır. O da Allah yolunda hicret ve cihad etmek için canından, mülkünden, malından vazgeçen herkes için âyetin hükmü geneldir.

Örnek 2:

“Elinizin altında bulunan câriyeler müstesna, evli kadınlar da size haram kılındı; Allah’ın size emri budur. Bunlardan başkasını, iffetli yaşamak ve zina etmemek kaydıyla, mallarınızla (mehir ile) istemeniz size helâl kılındı. Onlarla karı-koca ilişkisi yaşamanıza karşılık kararlaştırılmış olan mehirlerini verin...” (Nisâ: 4/24) Birtakım açıklamalara göre bu âyet mut’a nikahı hakkındadır.³³⁶ Bu âyetin hükmünde, mensuh oluşunda ihtilaf vardır.³³⁷

Dâvud, Ebû Nevra’dan rivâyetle şöyle dedi: İbn Abbas’a mut’a hakkında sordum. Dedi ki: “Nisa sûresini okudun mu? “Dedim ki: “Evet.” Dedi ki: “...(Nisa/24) okudun mu?” Dedim ki: “Hayır, böyle okumadım.” İbn Abbâs da dedi ki: “Vallahi Allah böyle indirdi.” Üç kez tekrarladı. İbn Abbâs’a gelen rivâyetten anlaşıldığına göre râvinin âyetten ilk etapta anladığı İbn Abbâs’tan işittiği nüzûl sebebinden farklılık arz etmektedir.³³⁸

Şa’be Hakem’den rivâyetle şöyle dedi: Ben Hakem’e bu âyet “Nasuh mu?” diye sordum. O da “Hayır.” diye cevap verdi. Bunun üzerine Hakem de Ali b. Ebû Talib’ten rivâyetle dedi ki: “Ömer eğer mut’adan nehy etmeseydi o zaman şakî olurdu.”³³⁹

Ebû Racâe El-Atârdî, Ümrân İbn Hüseyin’den rivâyetle şöyle dedi: Bu âyet Allah’ın kitabında mut’a nikahı hakkında inmiştir. Daha sonra bu âyetin hükmünü değiştiren bir âyet nâzil olmamıştır. Resûllah bize bununla emretti.³⁴⁰

³³⁶ “Mut’a nikahı: Bir kimse, bir kadına; “Şu kadar mal karşılığında, şu kadar zaman seninle faydalanayım.” veyahut “Senden, şu kadar gün faydalanmak üzere sana şu on lirayı vereyim.” yahut “Şu kadar akçe mukabilinde seninle faydalanayım.” deyip, kadın da bunu kabul etmekle iki tarafın rızasıyla faydalanmaktır. Bu nikah, Hanifilerce batıldır.” Bkz. İbrahim Halebi, Mevkufat Mülteka Tercümesi, (şerheden: Mehmed Mevkufati, sadeleştiren: Ahmed Davudoğlu) Sağlam Yayınevi, cilt: 2, İstanbul 2016, 118.

³³⁷ Sa’lebî, III, 286.

³³⁸ Sa’lebî, III, 286.

³³⁹ Sa’lebî, III, 286.

³⁴⁰ Sa’lebî, III, 286.

Sa‘lebî, mut’a nikahına ruhsat vermedi bunun aksine Ümrân ibn Hüseyin ve Abdullah ibn Abbâs ve ashabtan bazıları bir de ehli beytten olan bir taife İbn Abbâs’ın kavli üzere ruhsat vermişlerdir.³⁴¹

1.8.2. Rivâyetleri Verirken Farklı Âyetlerle Bağlantı Kurması

Ebû İshâk es-Sa‘lebî, sebab-i nüzûl rivâyetlerini ele alırken, âyetin mesajının daha iyi anlaşılması için, başka âyetlerle bağlantı kurarak rivâyetleri nakletmiştir. Bu şekilde bağlantı kurduğu âyet veya âyetlerin nüzûl sebebini de sunmuştur.

Örnek 1:

“Muhakkak ki, Allah, bir sivrisineği, ondan daha da ötesi bir varlığı misal olarak vermekten çekinmez... ” (Bakara: 2/26)

Bu âyet, Yahudiler hakkında nâzil olmuştur. Allah Teâlâ kitabında, *“Muhakkak ki Allah’tan başka taptıklarınız var ya onların hepsi bir araya toplansalar bir sinek dahi yaratamazlar...”* (Hac: 22/73) ve *“Allah’tan başkalarını dost edinenlerin durumu, kendine bir ev edinen örümceğin durumu gibidir.”* (Ankebût: 29/41) buyurup, sinek ve örümceği misal olarak gösterince yahudiler güldüler ve: *“Doğrusu bu Allah kelamına benzemiyor. Allah bu değersiz şeyleri zikretmekle neyi murad ediyor?”* dediler de Allahu Teâlâ bu âyeti indirdi.³⁴²

Örnek 2:

“Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse hakkında bağışlar...” (Nisâ: 4/48)

Kelbî der ki: Söz konusu âyet, müşriklerden Vahşî b. Harb ve bir grup arkadaşı hakkında nâzil olmuştur. Vahşî’ye, Hz. Hamza’yı öldürmesine karşılık olarak özgürlüğüne kavuşturulma sözü verilmişti. O, Hz. Hamza’yı öldürmesine rağmen verilen söz tutulmamıştı. Vahşî, Mekke’ye geldiğinde yaptığına pişman olmuştu. Bunun üzerine o ve arkadaşları Resûlullah (s.a.v.)’e mektup yazıp: *“Şüphesiz bizler yaptığımıza pişman olduk, müslüman olmak istiyoruz. Ancak Mekke’de ikamet ederken senden, “Onlar, Allah ile beraber başka bir ilâha kulluk etmeyen, haksız yere, Allah’ın*

³⁴¹ Sa‘lebî, III, 287; Taberî, V, 13.

³⁴² Sa‘lebî, I, 172; Taberî, I, 177-178.

haram kıldığı cana kıymayan ve zina etmeyen kimselerdir. Kim bunları yaparsa ağır azaba uğrar.” (Furkân: 25/68) âyetini işittik. Halbuki bizler, Allah’tan başka ilaha taptığımız gibi insanları da öldürdük, nefsimize de uyduk, zina da yaptık. Şâyet bu gibi âyetler olmasaydı, elbette senin çağrına uyardık.” demeleri üzerine, “*Ancak tövbe edip de inanan ve salih amel işleyenler başka. Allah işte onların kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir. Kim de tövbe eder ve salih amel işlerse işte o, Allah’a, tövbesi kabul edilmiş olarak döner.*” (Furkân: 25/70-71) âyetleri nâzil oldu. Bunun üzerine, Resûlullah (s.a.v.) bu iki âyeti kendilerine gönderdi. Onlar bu âyetleri okuyunca Hz. Peygamber’e tekrar bir mektup yazıp, “Burada gerçekten ağır bir şart vardır. Biz salih amel işleyemeyeceğimizden endişe duyuyoruz.” demeleri üzerine “*Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalan (günah)ları ise dilediği kimseler için bağışlar. Allah’a şirk koşan kimse, şüphesiz büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur.*” (Nisâ: 4/48) âyeti nâzil oldu. Resûlullah (s.a.v.) bunu da kendilerine gönderdi. Onlarda karşılığında, Allah’ın emirlerini yerine getiremeyeceklerinden korktuklarını ifade ettiklerinde: “*De ki: "Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah, bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*” (Zümer: 39/53) âyeti nâzil oldu. Hz. Peygamber bu âyeti de kendilerine gönderdi. Onlar da İslam’ı din olarak seçip, Resûlullah (s.a.v.)’in yanına geldiler. Hz. Peygamber’de onları kabul etti. Sonra Nebî (s.a.v.) Vahşî’ye: “Bana Hamzayı nasıl öldürdüğünü haber ver.” buyurdular. O da olayı olduğu gibi anlatınca, Hz. Peygamber: “Vay sana vay! Yüzünü bana gösterme!” buyurdular. Bunun üzerine Vahşî, Şâm’a gitti ve ölünceye kadar orada kaldı.³⁴³

Müfessir, örneklerde de görüldüğü gibi âyetlerin sebab-i nüzûlünü ele alırken başka sûrelerdeki âyetlerle ve bunların nüzûl sebepleri ile bağlantı kurarak bunları birlikte değerlendirmektedir. Bu şekilde o, ele aldığı âyetin, başka âyet ve onların sebab-i nüzul rivayetleri ile yakından alakalı olduğunu belirtmektedir. Böylece o, konu bütünlüğü oluşturarak, Kur’an’ı Kur’an’la tefsir etme yoluna gitmektedir. Bu tavrı ile Sa’lebî, konulu tefsire de değinmiş olmaktadır. Aynı zamanda Münâsebâtü’l-Kur’an ve rivâyet tefsirinin de bir örneğini sunmaktadır.

³⁴³ Sa’lebî, III, 324-325.

1.8.3. Farklı Âyetlerin Sebeb-i Nüzûl Rivâyetlerini Birleştirmesi

Bazen bir olay üzerine birden fazla âyet inmiştir. Müfessirimiz de sebeb-i nüzûl rivâyetlerini ele alırken farklı âyetlerin nüzûl sebeplerini birleştirerek nakletmiştir. Bunu örnek vererek açıklamaya çalışacağız.

Örnek 1:

“Vahyi tam alma telâşı yüzünden dilini kımlatma.” (Kıyâmet: 75/16)

Hiz. Muhammed (s.a.v.)’e, Cebrâil bir vahiy getirdiğinde Cebrâil okurken, Hiz. Muhammed de kendisine gelen vahiy unuturum endişesiyle hemen okumaya çalışmış. Bu sebeple de dilini depretirmiş. Bu durum da kendisine çok ağır ve zor gelirmiş. Bunun üzerine de *“Gerçekliğinde şüphe bulunmayan her şeye hükümran olan Allah yücedir. Sana vahiy tamamlanmadan Kur’ân’ı okumada aceleci davranma ve "Rabbim! İlmimi arttır" de.”* (Tâhâ: 20/114), *“Sana Kur’ân’ı okutacağız ve sen onu unutmayacaksın.”* (A’lâ: 87/6) ve *“(Ey Muhammed!) Onu (vahiyi) çarçabuk almak için dilini kımlatma.”* (Kıyâmet: 75/16) âyetleri nâzil olmuştur.³⁴⁴

Örnek 2:

“Tanrınız bir tek Tanrı’dır; O’ndan başka tanrı yoktur; O Rahmândır, Rahîmdir.” (Bakara: 2/163)

Kelbî, Ebî Salih’ten, o da İbn Abbâs’tan bu âyetin Kureyş kâfirleri hakkında nâzil olduğunu rivâyet ediyor. Onlar Hiz. Peygamber’e: *“Ey Muhammed, bize Rabbinin özelliklerini vafet ve O’nun nesebini haber ver.”* dediler, bunun üzerine Allahu Teâlâ İhlas sûresini ve bu âyeti indirdi.³⁴⁵

Müfessirimiz, âyetin sebeb-i nüzûlünü naklederken bu rivâyet sebebiyle inen diğere âyet ve sûrelerden de bahseder. Böylece buradaki amacının da âyetler arasındaki anlam ilişkisinden dolayı konu bütünlüğünü sağlamak olduğunu söyleyebiliriz.

³⁴⁴ Sa’lebî, X, 87; Taberî, XXIX, 187; Buharî, K. Tefsir: 75/2.

³⁴⁵ Sa’lebî, II, 31.

İKİNCİ BÖLÜM

EBÛ İSHÂK ES-SA‘LEBÎ’NİN ESBÂB-I NÜZÛL ANLAYIŞININ KRİTİĞİ

Şimdiye kadar başlıklar halinde Sa‘lebî ’nin esbâb-ı nüzûl anlayışını ve metodunu ele almaya çalıştık. Bu bölümde ise Sa‘lebî ’nin esbâb-ı nüzûl anlayışına ve metoduna değerlendirmelerde bulunmaya çalışacağız. Bunu yaparken de onun sebab-i nüzûl rivâyetlerini naklederken nelere dikkat edip etmediğini açıklamaya çalışacağız. Bunu da önce olumlu açıdan sonra da olumsuz açıdan olmak üzere iki başlık altında incelemeye çalışacağız.

2.1. OLUMLU AÇIDAN

Sa‘lebî’nin el-Keşf ve’l-Beyân adlı eseri, rivâyet tefsir geleneğinin önemli kaynakları arasında yer almıştır. Bu eseri elimize alıp incelediğimizde rivâyet türü malzemenin içerisinde bizlere sebab-i nüzûl rivâyetleri konusunda da çok zengin bir malzeme sunduğunu görmekteyiz. O da bu rivâyetleri eserine alırken her müfessir gibi bir metod takip etmiştir. Onun sebab-i nüzûl konusunda takip etmiş olduğu metodu bu başlık altında değerlendirmeye çalışacağız.

2.1.1. Sened Zincirlerine Mukaddimesinde Topluca Değinişmesi

Sa‘lebî, el-Keşf ve’l-Beyân adlı eserinde, rivâyetleri naklederken rivâyetlerin büyük çoğunluğunu senedsiz ve kaynaksız sunmuştur. Bunun sebebi ise eser dikkatlice okunduğunda müellifin bu bilgileri eserin mukaddimesinde verdiği fark edilmektedir.

Örnek 1:

“Şüphesiz inkâr edenler Kur’ân’ı dinledikleri zaman, neredeyse seni gözleriyle yıkıp devireceklerdi...” (Kalem: 68/51)

Kelbî der ki: Arablardan bir adam iki veya üç gün bir şey yemezdi. Çadırının bir köşesinden yoldan geçen develere veya koyun sürülerine bakarak: “Bugün bundan daha güzel bir deve veya koyun görmedim.” derdi. Sonra bu sürü çok ilerlemeden içlerinden bir grup yere düşer öldü. Bu durumu gören kâfirler bu adamdan Hz. Muhammed

(s.a.v.)’e koyun sürüsüne yaptığığın aynısını yapmasını istemişler. Ancak Allahu Teâlâ da Nebî (s.a.v.)’i koruyup bu âyeti indirdi.³⁴⁶

Örnek 2:

“De ki: "Ben, yalnızca sizin gibi bir insanım. Şu var ki bana, ilâhınızın, sadece bir ilâh olduğu vahyolunuyor..." (Kehf: 18/110)

İbn Abbâs der ki: Bu âyet, Cündüb b. Züheyr el-Amirî hakkında nâzil olmuştur. Cündüb b. Züheyr el-Amirî Nebî (s.a.v.)’e: “Ben, Allah için amel işliyorum. Dolayısıyla bu işte bilgi sahibi olursam ben sevinirim.” demiştir. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) ona: “Şüphesiz Allah Teâlâ temizdir, ancak temiz olanı kabul eder ve kendisine ortak koşulan işi kabul etmez.” buyurmuştur. Bunun üzerine Allahu Teâlâ bu âyeti indirmiştir.³⁴⁷

Sa‘lebî ’nin eserinden vermiş olduğumuz örneklerde de görüldüğü gibi “İbn Abbâs der ki, Kelbî der ki” ifadelerini kullanarak rivâyetlerin ilk râvilerini zikretmekle yetinmiştir. Çünkü bu rivâyetlerin senedlerini ve kaynaklarını eserinin mukaddimesinde vermiştir. Sa‘lebî ’nin eserinde nakletmiş olduğu rivâyetlerin ilk râvilerini zikretmesi, sened zincirlerini mukaddimesinde topluca vermesi bizce okuyucuya birçok kolaylık sağlamaktadır. Şöyle ki:

Müfessirimiz, bu yöntemle eserini yalınlaştırmayı başarmıştır. Böylelikle okuyucu alt metni daha rafine bir şekilde algılayacaktır. Sened zincirlerini uzun uzadıya vermeyerek okuyucunun bunalmamasını sağlamıştır. Sened zincirlerini mukaddimesinde topluca bahsederek ilgili rivâyetlerin bulunduğu temel kaynakların kolaylıkla tespit edilmesini sağlamıştır. Sebeb-i nüzûl rivâyetlerinin birden fazla tariki varsa ilk râvilerinin kim olduğunun bilinmesini kolaylaştırmıştır.

2.1.2. Aynı Rivâyeti Farklı Râvilerden Birleştirerek Vermesi

Bir âyetin sebeb-i nüzûl ile ilgili rivâyetlerinin benzer ya da birbirinin aynısı olanlarının farklı râviler tarafından tekrarlandığı olur. Müfessirimiz de böyle bir durum karşısında aynı rivâyeti tekrar tekrar vermektense ilk râvileri birleştirme yolunu

³⁴⁶ Sa‘lebî, X, 23.

³⁴⁷ Sa‘lebî, VI, 202-203.

seçmiştir. Onun bu olumlu yaklaşımının örneklerle daha iyi anlaşılacağını ümit ediyoruz.

Örnek 1:

“İman edenlerin, Allah’ı anmak ve vahyedilen gerçeği düşünmekten dolayı kalplerinin heyecanla ürperme zamanı gelmedi mi?..” (Hadîd: 57/16)

Mukâtil ve Kelbî der ki: Hicretten bir yıl sonra münafıklar hakkında bu âyet nâzil olmuştur. Bir gün onlar Selman-ı Farisî’ye sordular: “Bize Tevrât’ta olanlardan anlatsana. Çünkü onda çok acayip şeyler vardır.” dediler. Bunun üzerine Allahu Teâlâ bu âyeti indirdi.³⁴⁸

Örnek 2:

“Onlar sizi hoşnut etmek için (sizden olduklarına dair) Allah’a yemin ederler. Oysa gerçekten iman etmiş olsalardı asıl Allah ve Resûlünü hoşnut etmek için çalışmaları gerekirdi.” (Tevbe: 9/62)

Katâde ve Süddî derler ki: İçlerinde Cülâs b. Süveyd ve Züriat b. Sabit’in de bulunduğu bir grup münafık, toplanmış aralarında konuşuyorlardı. Nebî (s.a.v.)’i alaya almak istiyorlardı. Yanlarında da ensardan Amir b. Kays diye bilinen bir genç vardı. Onu küçümseyerek konuştular: “Eğer Muhammed’in söyledikleri gerçekten doğru ise biz eşeklerden daha aşağıyız.” dediler. Bu sözden dolayı genç öfkelenerek: “Vallahi Muhammed’in dedikleri gerçek ve siz de eşeklerden daha aşağısınız.” dedi. Sonra da Hz. Muhammed’e gidip ona durumu anlattı. Resûlullah (s.a.v.) de bu münafıkları çağırıp durumu kendilerine sordu. Onlar, Amir’in çok yalancı biri olduğuna dair yemin ettiler. Amir de onların gerçekte yalancılar olduğuna dair yemin etti. Amir: “Ey Allah’ım! Doğrunun doğruluğunu, yalancının yalanını sen ortaya çıkar.” diye dua etti ve Allahu Teâlâ bu âyeti münafıklar hakkında indirdi.³⁴⁹

Mukâtil ve Kelbî der ki: Bu âyet, Tebük gazvesine katılmayan bir grup münafık hakkında nâzil olmuştur. Resûlullah (s.a.v.) seferden dönünce, bu münafıklar Hz.

³⁴⁸ Sa‘lebî, IX, 239.

³⁴⁹ Sa‘lebî, V, 63-64.

Peygamber'e gelip mazeret ileri sürerek, Allah adına yemin ediyorlardı. Bu sebeble Allahu Teâlâ bu âyeti indirdi.³⁵⁰

Örneklerde de görüldüğü gibi Sa'lebî, rivâyetleri naklederken ilk râvilerini birleştirme yoluna gitmiştir. Müfessirimizin rivâyetleri birkaç râviden birleştirilerek sunmasının nedeni bizce, benzer rivâyetlerle okuyucu sıkılmak istememesidir, benzer rivâyetleri vermeyerek tekrara düşmemiştir. Müfessirimiz ayrıca râviler arasındaki ittifaka dikkat çekmek de istemiş olabilir.

2.1.3. Özetlemeyi Kendisine İlke Edinmesi

Daha önce bu konuyu Sa'lebî'nin sebab-i nüzûl rivâyetlerini ele alış tarzını belirtirken rivâyetleri özetleyerek verdiği hususunu anlatmaya çalışmıştık. Müfessirimiz, sebab-i nüzûl rivâyetlerini ilgili kaynaklardan naklederken kısaltarak eserine almıştır ve okuyucunun okuduğunu anlamasını da kolaylaştırmıştır. Bizce bu konu aynı zamanda olumlu bir sonuçtur.

Örnek 1:

“Yolun doğrusu kendine apaçık belli olduktan sonra Resûlullah'a karşı çıkan ve müminlerin yolundan başkasını izleyen kimseyi saptığı yönde bırakırız...” (Nisâ: 4/115)

Bu âyet, Tu'me b. Übeyrik hakkında nâzil olmuştur. Ne zaman ki hırsızlık davası aleyhinde sonuçlanınca, elinin kesilmesinden korktu. Bu sebeple Mekke'ye kaçtı. Bunun üzerine Allahu Teâlâ bu âyeti indirdi.³⁵¹

Müfessirimiz, rivâyetin râvi ve kaynağını belirtmeyip olayı da özet bir şekilde sunmuştur. Çünkü Nisâ sûresinin 105. âyetinde aynı rivâyeti uzun uzadıya anlatmaktadır. Burada tekrara düşmemek için rivâyeti özet olarak vermiştir.

Örnek 2:

“İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara daha önce yiyip içtiklerinden ötürü bir günah yoktur...” (Mâide: 5/93)

Denildi ki: İçki ve kumarın haram kılındığına dair âyet nâzil olunca, sahabeden bazıları dediler ki: “Ya Resûlullah ölen kardeşlerimiz için ne söylüyorsun? Onlar şarap

³⁵⁰ Sa'lebî, V, 64.

³⁵¹ Sa'lebî, III, 385.

içerlerdi ve kumardan kazandıkları malı yerlerdi.” Bunun üzerine Allahu Teâlâ bu âyeti indirdi.³⁵²

Sa‘lebî, bu âyetin sebab-i nüzûlü için tek rivâyet vermiştir. Aynı zamanda râvi ve kaynağını da belirtmemiştir. Bu âyetin sebab-i nüzûlü için Taberî’nin eserine baktığımızda gördük ki birçok rivâyet vardır.³⁵³ Ayrıca Tirmizî eserinde bu rivâyet için sened zinciri vermiştir.³⁵⁴ Ancak Sa‘lebî tek rivâyet vermekle yetinmiş ve sened zinciri vermeyip rivâyeti kimden aldığını da belirtmemiştir. Bizim tespitlerimize göre müfessirimiz, özetleme metodunu birçok yöntemle yapmıştır. Şöyle ki:

Sa‘lebî, sebab-i nüzûl rivâyetlerinin senedlerinin sadece ilk râvilerini verme yolunu seçmiştir. Sebab-i nüzûl rivâyetlerini naklerderken birkaç râviyi birleştirmiştir. Konu ile alakalı sebab-i nüzûl rivâyetlerini sunarken birçok âyeti birleştirmiştir. Kimi zaman sebab-i nüzûl rivâyetinin ileride geleceğini haber vermiştir; kimi zaman da sebab-i nüzûl rivâyetini daha önce anlatmış olduğunu belirtmiştir. Bazen de sebab-i nüzûl rivâyetlerinin içeriğini kısaltmayı tercih etmiştir.

2.1.4. Âyetin Manasını Sebab-i Nüzûl Rivâyetleriyle Desteklemesi

Müfessirimiz, âyetin vermiş olduğu mesajı, sebab-i nüzûl rivâyetiyle destekleyerek âyetin mesajının daha iyi anlaşılmasını sağlamaya çalışmıştır.

Örnek 1:

“Onlara, "Allah’ın huzurunda eğilin!" denildiğinde eğilmezler.” (Mürselât: 77/48)

Bu âyette geçen “Allah’ın huzurunda eğilin!” den kastedilen namazdır. Fakat onlar eğilmezler yani namaz kılmazlar. Mukâtil der ki: Söz konusu âyet, Sakîf kabilesi hakkında nâzil olmuştur. Resûlullah (s.a.v.) onlardan müslüman olmalarını isteyip namazı emredince: “Biz eğilmeyiz, çünkü eğilmek bizim için bir sövgü sebebidir.” demişler. Resûlullah da: “Kendisinde rükû ve secde olmayan dinde hayır yoktur.” diye buyurmuşlardır.³⁵⁵

³⁵² Sa‘lebî, IV, 108; Taberî, VII, 37; Tirmizî, K. Tefsir: 6.

³⁵³ Taberî, VII, 37-38.

³⁵⁴ Tirmizî, K. Tefsir: 6.

³⁵⁵ Sa‘lebî, X, 111-112.

Sa‘lebî âyette geçen “eğilme”den kastedilenin namaz olduğunu sebab-i nüzûl rivâyetiyle tespit etmiştir.

Örnek 2:

“Onların bir kısmı öncekilerdendir; bir kısmı da sonrakilerdendir.”
(Vâkıa: 56/39-40)

Âyette geçen “onların bir kısmı öncekilerdendir” cümlesinden kastedilen geçen milletlerdir, “bir kısmı da sonrakilerdendir” cümlesinden kastedilen ise Hz. Muhammed (s.a.v.)’in ümmetidir. Urve b. Duveym dedi ki: Bu âyetler nazil olunca Ömer (r.a.) ağladı ve: “Ey Allah’ın Resûlü, biz sana iman ettik ve seni tasdik ettik. Halbuki bütün bunlarla beraber bizden ancak az bir grup kurtuluyor.” dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ: *“Onların bir kısmı öncekilerdendir; bir kısmı da sonrakilerdendir.”* âyetlerini indirdi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) Ömer’i çağırıp: “Ey Hattap oğlu Ömer senin dediğin şey hususunda Allah vahiy indirdi de evvelkilerden çok, sonrakilerden de çok bir grubu Cennet ehli kıldı.” buyurdu. Bunu üzerine Ömer: “Rabbimizden razı olduk, Peygamberimizi de tasdik ettik.” dedi. Resûlullah (s.a.v.) de: “Adem’den bize kadar bir sülle (çokluk), benden kıyamet gününe kadar da bir sülle vardır. Bu sülleyi ancak Lâ ilâhe illallah diyen kimselerden siyah deve çobanları tamamlayacaktır.” diye buyurdular.³⁵⁶

Sa‘lebî, nakletmiş olduğu sebab-i nüzûl rivâyetiyle âyette ne kastedildiğini açıkça ortaya koymaktadır.

2.2. OLUMSUZ AÇIDAN

Bu başlık altında Sa‘lebî ’nin sebab-i nüzûl rivâyetlerini ele alışını olumsuz yönden eleştirel bir bakış açısıyla incelemeye çalışacağız.

2.2.1. Sebeb-i Nüzûl Rivâyetlerini Verirken Sened Zinciri ve Kaynak İsmi Belirtmemesi

Sa‘lebî, kimi zaman sebab-i nüzûl rivâyetlerini naklederken râvi ve kaynak ismi vermemiştir. Bu tür naklettiği rivâyetler de azımsanmayacak orandadır. Bu rivâyetleri

³⁵⁶ Sa‘lebî, IX, 211-212.

müfessirimiz naklederken “müfessirler dedi ki, denildi ki, ehl-i tefsir dedi ki ya da bu âyet” şeklinde genel ifadeler kullanmıştır. Ayrıca mukaddimesinde sened zinciri vermediği halde sadece ilk râviyi vermekle yetindiği rivâyetler de olmuştur.

Örnek 1:

“Herhangi bir beşer ile Allah’ın konuşması ancak vahiy ile yahut perde arkasından ya da bir elçi gönderip, izni ile, dilediğini vahyetmesi şeklinde olabilir...” (Şûrâ: 42/51)

Bu âyet, Yahudiler, Nebî (s.a.v.)’e: “Eğer gerçekten peygamber isen Musa’nın yaptığı gibi sen de Allah’ı görerek, O’na bakarak, O’nunla konuşsan ya. Sen bunu yapmadıkça elbette sana iman edecek değiliz.” demişlerdi. Hz. Muhammed de: “Musa, Allah’ı görmedi ki!” diye buyurdular da Allahu Teâlâ bu âyeti indirdi.³⁵⁷

Örnek 2:

“Kendilerine kitap (Kur’an) verdiğimiz kimseler sana indirilen vahiyden memnun olurlar...” (Ra’d: 13/36)

Âlimlerin bazılarına göre: Kur’ân ilk indiği zamanlarda onun içerisinde Rahmân ismi pek zikredilmiyordu. Abdullah b. Selam ve arkadaşları müslüman olunca Tevrât’ta Rahmân ismi çokça zikredilmesine rağmen Kur’ân’da zikredilmemesinden dolayı rahatsız oldular ve bu durumu Resûlullah (s.a.v.) sordular. Bunun üzerine Allah Teâlâ: *“De ki, gerek Allah diye ad verip çağırın, gerek Rahman diye. Hangisi ile çağırırsanız nihâyet en güzel isimler O’nundur.”* (İsrâ: 17/110) âyeti kerîmesini indirdi. Bu âyeti kerîmenin nâzil olması üzerine Kureyş müşrikleri: “Muhammed’e ne oluyor? Bir tek ilaha çağırıyordu, bugün ise iki ilaha çağırıyor; Allah’a ve Rahman’a. Vallahi biz Rahman diye sadece Yemame’nin Rahmanı’nı biliyoruz.” dediler. Bununla Müseylimetu’l-Kezzab’ı kastetmekteydiler. İşte onların bu sözleri üzerine: *“Halbuki O Rahman’ın indirdiği Kur’ân’ı inkâr ile kafîr olanlar onlardır.”* (Enbiyâ: 21/36) âyetini indirdi. Bu âyetlerin inmesi ile Ehl-i Kitap’tan iman etmiş olan mü’minlerin sevinmeleri üzerine Allahu Teâlâ bu âyeti kerîmeyi indirdi.³⁵⁸

Örneklerde de görüldüğü gibi müfessirimiz, râvi ve kaynak göstermeden ayetin sebab-i nüzûlünü rivâyet etmiştir. Birinci örnekte olduğu gibi olayı sanki kendisi

³⁵⁷ Sa’lebî, VIII, 325-326.

³⁵⁸ Sa’lebî, V, 296.

yaşamış gibi rivâyet etmiştir. Ya da ikinci örnekte olduğu gibi genel ifade kullanmıştır. Bu şekilde rivâyetleri vermesi bu haberlerin kaynağının bilinmesini zorlaştırmaktadır.

2.2.2. Sebeb-i Nüzûl Rivâyetlerini Verip Görüş ve Tercihini Bildirmemesi

Sa‘lebî, sebeb-i nüzûl rivâyetlerini eserinde naklettikten sonra zaman zaman tercihini belirtmiştir. Ancak çoğu zaman verdiği rivâyetler arasında tercihini belirtmemiştir. Ayrıca vermiş olduğu rivâyetler için herhangi bir açıklama da yapmamıştır. Bu durum da birden fazla sebeb-i nüzûl rivâyeti verdiğinde hangisinin daha uygun olduğunun tespit edilmesinde sıkıntı yaşatırken kafa karışıklığını da beraberinde getirmektedir.

Örnek 1:

“Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık...” (Hucurât: 49/13)

İbn Abbâs bu âyet ile ilgili olarak der ki: Mescidde kendisine yer vermeyen birine: “Falan kadının oğlu musun?” diye soran Sabit b. Kays hakkında nazil olmuştur. Sabit’in o sözü üzerine Resûlullah (s.a.v.): “Falanca kadının ismini zikreden kimdir?” diye sordu. Sabit ayağa kalkarak: “Benim, ey Allah’ın Resûlü” dedi. Resûlullah (s.a.v.): “Bak şu topluluğun yüzlerine.” diye buyurdu. Sabit de onlara baktı. Resûlullah (s.a.v.): “Ne gördün ey Sabit?” diye buyurdu. Sabit: “Beyaz, kırmızı, siyah renkler gördüm.” dedi. Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “O halde sen onları ancak din ve takva hususunda üstün görebilirsin.” Bunun üzerine Allahu Teâlâ bu âyeti indirdi.³⁵⁹

Mukâtil der ki: Resûlullah (s.a.v.), Mekke’nin fethedildiği gün Bilâl’e emir verdi de Bilâl Ka’be’nin üzerinde ezan okudu. Bunun üzerine Attâb b. Esed b. Ebî'l- İs şöyle dedi: “Allah’a hamdolsun ki babamın canını aldı da bugünü görmedi.” Haris b. Hâşim de: “Muhammed şu siyah kargadan başka bir müezzin bulamamış mı?” dedi. Süheyl b. Amr da: “Allah isterse onu değiştirir.” dedi. Ebû Süfyân b. Harb da: “Göğün Rabbinin peygamberine haber vereceğinden korktuğum bir şeyi söylemiyorum.” demişti. Bunun üzerine Cebrail, Hz. Muhammed (s.a.v.)’e müşriklerin bu sözlerini haber verdi. Hz.

³⁵⁹ Sa‘lebî, IX, 86.

Muhammed (s.a.v.) de onları çağırarak sözlerini onlara söylediğinde onlar da itiraf ettiler. Bu âyet bundan dolayı nazil olmuştur.³⁶⁰

Yezîb b. Sehere der ki: Hz. Peygamber (s.a.v.) Medine pazarlarından birisine uğradığında siyah bir kölenin satılığa çıkarıldığını gördü. “Kim artırırsa ona satılacak” diye bağırlıyordu. Köle ise: “Kim beni satın alacaksa bir şartla satın alsın.” diye söyledi. Köleye şartın ne diye sorulduğunda: “Beni satın alan adam Resûlullah (s.a.v.)’in arkasında beş vakit namaz kılmaktan beni menetmeyecek.” diyerek cevap verdi. Sonunda biri kölenin şartını kabul ederek satın aldı. Hz. Peygamber (s.a.v.) bu köleyi her farz namazda görmeye başladı ama bir gün onu göremeyince sahibine sordu: “Kölen nerede kaldı?” Sahibi de: “Hummaya tutuldu, ya Resûlullah.” dedi. Resûlullah ashabına: “Kalkın ona geçmiş olsuna gidelim.” diye buyurdu. Ashab da Resûlullah ile birlikte kalkıp o köleyi ziyarete gittiler. Günlerden sonra Resûlullah kölenin sahibine: “Kölenin durumu nasıl diye?” sordu. Adam: “Ey Allah’ın Resûlü, köle aynen eski durumunda” dedi. Resûlullah (s.a.v.) kalkıp, kölenin yanına girdi. Köle o sırada vefat edince onun techiz ve tekfinini Resûlullah (s.a.v.) üstlendi ve götürüp defnetti. Ashabı bu durumu garipsediler. Muhacirler: “Biz yurtlarımızı, mallarımızı, ailemizi terk ettik. Buna rağmen bizden hiçbir kimse ne hayatında ne de hastalığında ne de ölümünde şu kölenin gördüğü gibi bir iltifat görememiştir.” dediler. Ensar ise şunları söyledi: “Biz, Resûlullah (s.a.v.)’i yurt sahibi yaptık, O’na yardım ettik, mallarımıza ortak ettik. Buna rağmen Habeşli bir köleyi bize tercih etti.” Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti indirdi.³⁶¹

Örnek 2:

“Allah’a ve âhiret gününe inanmayan kimselerle savaşın...” (Tevbe: 9/29)

Mücâhid bu âyetin Resûlullah (s.a.v.)’e Rumlarla savaşması emrolunca nâzil olduğunu nakletmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber Tebük seferine çıktı. Kelbî der ki: Bu âyet, yahudilerden Kurayza ve Nadir hakkında inmiştir. Resûlullah (s.a.v.), bir anlaşma neticesinde bunlardan ilk cizyeyi almıştır.³⁶²

³⁶⁰ Sa‘lebî, IX, 86-87.

³⁶¹ Sa‘lebî, IX, 87.

³⁶² Sa‘lebî, V, 28; Taberî, X, 109.

Sa‘lebî, örneklerde de görüldüğü gibi sebab-i nüzûl rivâyetlerini verdikten sonra rivâyetler hakkında kendi görüşünü belirtmemiştir. Rivâyetler arasında bir açıklama da yapmamıştır.

2.2.3. Nüzûl Öncesi Döneme Ait Haberleri Nüzûl Kalıplarıyla Vermesi

Süyûtî, “Bir olayın, nüzûl sebebi olabilmesi için o olayın âyetin indiği günlerde vuku bulmuş olması gerekir.” demiştir. Bu sebeple geçmiş milletlerin peygamberleriyle aralarında geçen olayları konu edinen yahut bazı geçmiş vâkıaları vasfeden âyetleri Allah insanları dosdoğru yola ulaştırmak için indirmiştir. Bir soruya cevap olarak ya da bir olaydan ötürü inmemiş olan bu âyetler Kur‘ân‘da sibak ve siyak içerisinde yerli yerine yerleştirilmiştir. Bu rivâyetlerin nüzûl sebepleriyle ilişkisi yoktur. Aksine bunlar, Hz. Nuh‘un kıssası, Hz. Musa‘nın kıssası, Ad ve Semud kavmi ve benzeri kıssalarda olduğu gibi geçmiş vâkıaları haber vermektir.³⁶³

Sa‘lebî ‘nin nüzûl öncesi döneme ait naklettiği rivâyetlere örnekler vermeye çalışacağız.

Örnek 1:

“Allah‘ın mescidlerinde O‘nun adının anılmasına engel olan ve onların harap olması için çalışandan daha zalim kim olabilir?” ... (Bakara: 2/114)

Bu âyet, Romalı İstîsânûs‘un oğlu Tityûs ve arkadaşları hakkında nâzil olmuştur. Onlar israiloğulları ile savaşmış onların savaşçılarını öldürmüşler, Tevrat‘ı yakmışlar, Beytü‘l-Makdis‘i yıkıp ortalığa leşler atarak oradaki domuzları boğazlamışlardı. Burası, Hz. Ömer döneminde müslümanların Beytü‘l-Makdis‘i imar etmesine kadar böyle kaldı.³⁶⁴

Katâde ve Süddî dediler ki: Burada kastedilen kişi Buhtunnasır ve arkadaşlarıdır. Bunlar yahudilerle savaşmışlar ve Beytü‘l-Makdis‘i harap etmişlerdi. Bu konuda onlara Romalı hristiyanlar‘dan Tityûs ve arkadaşları da destek vermiştir.³⁶⁵

³⁶³ Süyûtî, *İtkân*, I, 208-209; Sâlih, 132.

³⁶⁴ Sa‘lebî, I, 260-261.

³⁶⁵ Sa‘lebî, I, 261; Taberî, I, 498-499.

Yine Süddî der ki: Bu savaşta onlar Yahya b. Zekeriyya'yı öldürdüler. Katâde ise, bazı yahudiler de Babilli Mecûsî Buhtunnasır'a yardım ederek onu savaş konusunda teşvik ettiklerini söylemiştir. Allahu Teala bu âyeti indirerek haber verdi.³⁶⁶

Sa'lebî, Bakara sûresi 114. âyet için yukarıdaki rivâyetleri nüzûl sebebi olarak naklettikten sonra bir açıklama yapmamıştır.

Taberî ise eserinde bu rivâyetlere ek olarak İbn Zeyd'den de şu rivâyeti nakletmektedir: Bu kişilerin Hudeybiye Vakıasında Hz. Muhammed'in Mekke'ye girmesine engel olan Kureyş müşriklerinin kastedildiğini söylemiştir. Kureyş müşrikleri, Allah'ı zikrederek orayı tamir eden müminlere engel olmuşlar ve hac ve umre için gelen kişileri Ka'be'ye sokmamışlardır. Böyle yaparak Ka'be'ye zarar vermişlerdir.³⁶⁷

Taberî, rivâyetler arasında tercihini yaparak âyet-i kerimenin Kureyşliler hakkında nazil olduğunu söylemenin doğru olmayacağını söylemiştir. Açıklama olarak da Kureyşlilerin bazı zamanlarda Resulullah'ın ve ashabının Mescid-i Haram'da ibadet etmelerine engel olmuşlarsa da hiçbir zaman Ka'be'nin tahribine çalışmamışlar aksine Ka'be'yi tamir etmişler ve bununla övündüklerini demiştir. Diğer yandan, Bakara sûresinin 114. âyetinden önce zikredilen âyette yahudi ve hristiyanların yaptıklarının kınandığını ve bu âyetinde hristiyanlara işaret ettiğini âyetler arasında irtibat sağlamanın daha doğru olduğunu söylemiştir.³⁶⁸

Subhi Sâlih ise bu âyetle ilgili olarak ortaya konan rivâyetlerden özellikle Tityus ve Buhtunnasır ile ilgili rivâyetlerin nüzûl sebepleri arasına sokulmaya çalışıldığını söylemiştir. Bu rivâyetleri, Kur'ân'ın söylemediğini ona söyletme çabası içine girilen tarihi hatalar olarak değerlendirir. Bu hataların sebebinin âlimlerin çoğunun, her âyetin nüzûl sebebinin bulunduğunu sanmalarından ileri geldiğini söylemiştir. Onlara göre, nüzûl sebebi aranacaksa tarihe gömülen geçmiş milletlerle ilgili vakılardan değil, bunu ister müminlerden ister müşriklerden ister kendilerine kitap verilenlerden olsun Hz. Muhammed (s.a.v.)'in zamanında yaşayanlar arasından seçilmesi daha uygun olacağını demiştir. Daha sonra söz konusu âyetten önceki âyetler dikkate alındığında bunun, kitap ehli ve benzerlerine bir hitap olduğunu belirtir ve bu sebeple mabedlerin kudsiyetine el

³⁶⁶ Sa'lebî, I, 261; Taberî, I, 498-499.

³⁶⁷ Taberî, I, 499.

³⁶⁸ Taberî, I, 499-500.

uzatan herkesin bu âyetin muhatabı olduğunu vurgular. Tevilde böyle bir metodun tercih edilmesi müfessiri nüzûl sebepleri konusunda rahatlatıcak ve Kur'an'da bazı sûre ve âyetlerin belli bir sebebe bağlı olmadan indiklerini kabul ettireceğini söylemiştir.³⁶⁹

Örnek 2:

“Şimdi (ey müminler!) onların size inanacaklarını mı umuyorsunuz? Oysa onlardan bir zümre, Allah'ın kelâmını işitirler; sonra o kelâmı iyice anlamış olmalarına rağmen yine de bile bile onu tahrif ederlerdi.” (Bakara: 2/75)

İbn Abbâs ve Mukâtil bu âyet hakkında şöyle dediler: Hz. Musa ve onunla beraber Allahu Teâlâ'ya gitmek için seçtiği yetmiş kişi hakkında inmiştir. Seçilen yetmiş kişi Hz. Musa ile beraber Mîkat'a gidip Allahu Teâlâ'nın emir ve yasaklarıyla ilgili kelâmını işitti. Daha sonra da kavimlerine geri dönünce aralarındaki sadıklar duyduklarını aynen yerine getirdiler. Ama aralarından bir gup biz Allahu Teâlânın son kelâmında: “Bu şeyleri yapmaya güç yetirirseniz yapın. Şâyet isterseniz hiç yapmayın, hiç beis yok buyurduğunu işittik.” dediler.³⁷⁰

Sa'lebî'nin nakletmiş olduğu sebep-i nüzûl rivâyetlerinde görüldüğü gibi aslında o bu rivâyetleri tefsir niteliğinde sunmuştur. Çünkü bu âyetlerin inişleri Hz. Muhammed (s.a.v.) zamanında olmuştur. Âyetler için nüzûl sebebi olarak birinci örnekte Buhtunâsr yahut Tityus'un Beytu'l-Makdis'e girişi, ikinci örnekte Hz. Musa ve kavmi gösterilemez. Çünkü bu kıssalar tarihe gömüldükten ve üzerinde asırlar ve nesiller geçtikten sonra bu âyetler inmiştir.³⁷¹ Sa'lebî'nin nüzûl öncesi döneme ait rivâyetleri, nüzûl kalıplarıyla nakletmiş olması, bunların sebep bildiren nüzûl rivâyetleri olarak algılanmasına sebep olmuştur. Böyle bir yaklaşımı doğru bulmuyoruz.

3.2.4. Uydurma ve İsrâîli Haberlere Yer Vermesi

“İsrâîliyat” israiliyye kelimesinin çoğulu olup bir kaynaktan aktarılan kısya veya hadise manasına gelmektedir. Rivâyetlere göre İsrail, Hz. Yakub (a.s.)'un ismi veya lakabıdır. Yakub (a.s.) da Kur'an'da zikredilen on iki yahudi boyunun atasıdır. Kur'an-ı Kerîm yahudilerden genellikle “Benu İsrail” (İsrail Oğulları) şeklinde bahseder.

³⁶⁹ Sâlih, 139-140.

³⁷⁰ Sa'lebî, I, 222.

³⁷¹ Sâlih, 149.

Kelimenin terim anlamına gelicek olursak; kelime her ne kadar tefsire girmiş yahudi kültürünü ifade ediyorsa da sadece bunun tekelinde düşünülemez. İslam'a ve özellikle de tefsire girmiş olan hristiyan, yahudi ve diğer dinlere ait kültürleri, dinin lehine ve aleyhine uydurulmuş Hz. Muhammed'e ve sahabe ile sonraki nesillere izafe edilen her türlü haber, isrâiliyat kelimesinin içine girer.³⁷²

Tefsir kitaplarında İsrailoğullarıyla ilgili birçok rivâyet bulunmaktadır. Çünkü Ehl-i Kitab'tan olup sonradan İslam dinini seçen tabiinlerin nakillerinden dolayı bu rivâyetler tefsir alanına girmiştir. Bu nedenle tefsir kitaplarını okuyan bir müslümanın İsrailiyyat konusundan haberdar olması gerekir.³⁷³ Bu yüzden tefsir ilminin önemli konularından biri de isrâiliyata yönelik rivâyetler olmuştur. Âyetlerin tefsirinde kullanılan İsrâiliyat'ın naslara uygun olup olmadığı tefsir ilmi için problem oluşturacak meseledir. Bu konuda yapılan incelemeler sonucunda Kur'ân ve Sünnet'teki delillerin lehte ve aleyhte yorumlanabileceğini göstermektedir. Lehte yorumlandığı zaman temel prensip dinin özüne zarar verilmemesidir.³⁷⁴

Müfessirimiz, tefsirinin mukaddimesinde, kendisinden önceki eser veren müfessirleri eleştirmiştir. Kendi kitabının ise kendisinden önceki müfessirlerin düştüğü hatalara düşmediğini ifade ederek eserinin kusursuz olduğuna işaret etmiştir. Halbuki tefsirini incelediğimizde hurafe ve batıl rivâyetlere rastladık ve kendisi bu rivâyetleri naklettikten sonra yalan ve uydurma oldukları hakkında bir açıklama da yapmamıştır. Özellikle Kur'ân kıssaları hakkında İsrâiliyat kökenli çeşitli rivâyetleri nakletmiştir. Bu da onun vaiz olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü vaizler, vaaz esnasında geçmiş ümmetlerin haberlerini ve kıssalarını insanlara anlatırlar. Bir kitap yazdıkları zamanda bunlara eserlerinde de yer verirler. Bu konunun Sa'lebî için en büyük delili *Arais* isimli eseridir. Sa'lebî'nin bu tutumunu doğru bulmuyoruz. Allahın kitabını açıklarken hurafeleri kullanması uygun değildir. Rivâyetler konusunda dikkatli ve seçici davranmalıydı. Nakletmiş olduğu rivâyetleri hadisçilerin uyguladıkları prensiplerle değerlendirseydi rivâyetlerin çürük ve bozuk oldukları anlaşılırdı. Hadis âlimlerinin

³⁷² Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr Süyûtî, *et-Tahbîr fî İlmi't-Tefsîr*, Tahk: Fethi Abdulkadir Ferid, Daru'l-Menar, Kahire, 1986, 13-14; Muhammed Hüseyin ez-Zehbî, *el-İsrâiliyyât fî't-Tefsîr ve'l-Hadîs*, Daru't-Tevfik, Kahire, 1406, 22-23; Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrailiyyat*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1979, 6-7.

³⁷³ Muhammed b. Lütfi es-Sabbâğ, *Lemahât fî Ulûmi'l-Kur'an*, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1410, 264-265.

³⁷⁴ Abdulhamit Birışık, "İsrâiliyat", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, XXIII, 199.

asılsız olduğunu açıkladığı mevzû rivâyetleri eserine almazdı. Buradanda anlıyoruz ki Sa‘lebî’nin hadis alanındaki bilgisi oldukça azdır.³⁷⁵

Sa‘lebî İsrâiliyyat türü kıssa ve haberlere eserinde yer vermesinden dolayı âlimler tarafından eleştirilmesine sebep olmuştur. Bu sebeplede Sa‘lebî’nin eseri bidatler ve hurafeler dökümanı olmaması için hurafe ve batıl şeylerden ayrılmadan ya da içerisinde bulunan bu rivâyetlere işaret edilip uyarılmadan basılmamalıdır. Şayet böyle bir şey olursa eseri okuyan okuyucunun aklının ve akidesinin karışmasından korkulur.³⁷⁶ Sa‘lebî’nin sebep-i nüzûl rivâyetlerini naklederken eserinde vermiş olduğu uydurma ve isrâili haberlere örnek vererek konuya açıklık getirmeye çalışacağız.

Örnek 1:

“Süleyman’ın hükümranlığı hakkında şeytanların uydurdukları yalanların ardına düştüler...” (Bakara: 2/102)

Süddî der ki: Şeytanlar göğe çıkar ve yeryüzünde kimin öleceğini ve daha başka hususları meleklerin konuşmalarına kulak vererek öğrenirlerdi. Ardından kahinlerin yanına gelip duydukları bir söze yetmiş yalan katarak onlara haber verirlerdi. İnsanlarda bu duyduklarını çoğaltırlardı. Böylece İsrail oğulları arasında cinlerin gaybı bildiklerine dair haberler yayıldı. Süleyman bunu duyunca şeytanların insanlara yaydığı yalanları toplattı ve bunları bir sandığa koyarak oturduğu kürsünün altına gömdürdü. Sonra: “Bundan böyle, hiçbir kimseden şeytanlar gaybı biliyor diye bir laf duymayacağım. Kim böyle söylerse boynunu vururum.” dedi. Süleyman öldükten sonra kitapların gömülü olduğu yeri bilen âlimler de ölünce, bir şeytan insan şekline girip İsrail oğullarından oluşan bir topluma gitti ve: “Size sonsuza kadar bitiremeyeceğiniz bir hazinenin yerini göstereyim mi?” diye sordu. Onlar da: “Evet göster.” diye cevap verdi. Şeytan Süleyman’ın tahtının altını işaret ederek: “Tahtın altını kazan.” dedi ve bir kenara çekildi. Onlar: “Yaklaşsana.” dediler. Şeytan onlara: “Hayır gelemem, şâyet bulamazsanız beni öldürürsünüz.” dedi ve yaklaştı. Çünkü; şeytanlardan herhangi biri Süleyman’ın tahtına yaklaştığında yanıp kül oluyordu. Sonra kitapları kazıp çıkardılar. Bunun üzerine şeytan: “Süleyman, cinleri, insanları, kuşları bunlarla kontrol edip idare ediyordu.” dedi. Sonra şeytan uçtu ve gitti. Böylece insanlar arasında

³⁷⁵ Zehebî, *el-İsrâiliyyât fi’t-Tefsir ve’l-Hadis*, 125-126.

³⁷⁶ Zehebî, *el-İsrâiliyyât fi’t-Tefsir ve’l-Hadis*, 131.

Süleyman'ın bir sihirbaz olduğu düşüncesi yayıldı ve İsrail oğulları bu kitaplara sahip çıktılar. Bu yüzden sihir yahudiler arasında yaygınlaştı. Hz. Muhammed (s.a.v.) gelince de Allahu Teâlâ bu âyetle Süleyman'ı böyle bir iftiradan temize çıkardı.³⁷⁷

Örnek 2:

“Kendisine kanıtlarımızı verdiğimiz, fakat onları bir kenara atan, bu yüzden şeytanın peşine düştüğü, nihayet azgınlardan olan kişinin haberini onlara anlat.”
(A'râf: 7/175)

Âyette bahsedilenin kim olduğu konusunda farklı görüşler zikredilerek; Abdullah b. Mesud'a göre bu kişi, Bel'am b. Ebur isimli bir kimsedir. İbn Abbâs'a göre bu kişi, Bel'am b. Bâûra'dır. Mücâhid'e göre, Bal'âm b. Bâ'er'dir. Mukâtil'e göre, Bal'âm b. Bâ'ûr b. Mâs b. Lût'tur. İbn Abbâs'tan 'Atiya dedi ki: O kişi İsrailoğullarındandır.³⁷⁸

İbn Abbâs, İbn İshak, Süddî ve diğerlerinin söylediği: Musa (a.s.), Şam'daki Ken'an oğulları topraklarına ulaşınca Bel'am'ın kavmi ona gitmiş demişler ki: “Ey Bel'am, İmran oğlu Musa, İsrailoğullarıyla birlikte buraya geldi. Bizi memletimizden çıkarıp öldürecek, buraya İsrailoğullarını yerleştirecek. Biz senin kavminiz. Bizim gideceğimiz başka yerimiz yok. Sen, duası makbul bir zatsın. Git de onların aleyhine dua et.” Bel'am da: “Vay halinize o, Allah'ın peygamberidir. Onunla birlikte melekler ve müminler bulunmaktadır. Ben onlara nasıl beddua edebilirim. Ben Allah'ın ne yapacağını biliyorum.” dedi. Bunun üzerine Bel'am'ın kavmi, onu baştan çıkarıp ikna ettiler. Bel'am İsrailoğullarının ordusunu takip etmek için eşeğine binip Cebel-i Hassan'a doğru gittmeye başladı. Yolda ilerleyemeden eşeği çöktü ve Bel'am eşeğe vurunca eşek konuştu ve: “Vay haline Bel'am nereye gidiyorsun, meleklerin beni geri çevirdiklerini görmüyor musun? Sen, Allah'ın peygamberine ve müminlerin aleyhine dua etmeye mi gidiyorsun?” dedi. Bel'am yolundan dönmedi ve eşeği yine dövdü. Bunun üzerine Allah onun yolunu serbest bıraktı. Bel'am yürüyüp Cebel-i Hassan'ın üzerine çıktı. Orda Musa (a.s.) ve İsrailoğullarının askerleri aleyhine dua etmeye başladı. Fakat yaptığı her dua da dili tersine dönüyor, İsrailoğulları aleyhine dua edecekken kendi kavminin aleyhine dua ediyor, kendi kavminin lehine dua etmek isterken de İsrailoğullarının lehine dua ediyordu. Kavmi ona: “Ey Bel'am ne yaptığının farkında

³⁷⁷ Sa'lebî, I, 244; Taberî, I, 444-445.

³⁷⁸ Sa'lebî, IV, 304.

mısın? Onların lehine, bizim aleyhimize dua ediyorsun.” dediler. Bel’am: “Bu, benim elimde olmayan ve gücümün yetmediği bir şeydir.” dedi. Dili uzayıp göğsünün üzerine kadar sarktı. Ve devam etti: “Şu an ben dünyamı da kaybettim, ahiretimi de. Benim aldatmada bulunmak ve tuzak kurmaktan başka çarem kalmadı. Size şu hileyi öğreteceğim. Kadınları süsleyin. Onlara bir kısım eşyalar verip, satmaları için İsrailoğullarının askerleri içine gönderin. Herhangi bir askerin onlardan biriyle zina etmek istemesi halinde karşı koymamalarını tenbih edin. O askerlerden bir tanesinin bile bu kadınlardan birisiyle zina etmesi sizin için yeterlidir. Onlardan kurtulmuş olursunuz.” Bel’am’ın kavmi bu tavsiyeye uydu ve kadınlar ordunun içine girince, liderlerden biri kadınlardan biriyle zina etti. Bundan dolayı Allahu Teâlâ, İsrailoğullarına taun hastalığını musallat etti. Zina eden kadınla erkeğin çadırına Hz. Harun’un torunu ve Hz. Musa’nın komutanı olan Fenhas b. İzar girerek ikisini de mızrağına geçirip yukarı doğru kaldırdı ve: “Ey Allah’ım sana isyan edenleri böyle yaparız.” dedi. Allahu Teâlâ bunun üzerine taun hastalığını İsrailoğullarından kaldırdı. Fakat bu hastalık bir günde kavimden yetmiş bin kişinin ölümüne neden olmuştu. Allahu Teâlâ Bel’am b. Baura hakkında, Hz. Muhammed (s.a.v.)’e buyurdu ki: “Ey Muhammed, onlara şu adamın halini anlat. Biz ona, âyetlerimizi vermiştik. O, onlardan sıyrılıp çıktı. Şeytan onu peşine taktı. Nihâyet azgınlardan oldu. Allahu Teâlâ bu âyeti indirdi.”³⁷⁹

Sa’lebî eserinde isrâîli rivâyetleri nakletme konusunda çok dikkatsiz davranmıştır. Eserinden isrâîli haberlere dair örnekler vermek istediğimizde karşımıza pek çok rivâyet çıkmaktadır. Sa’lebî’nin bu rivâyetleri eserine almaması gerekirdi. Aynı zamanda bu rivâyetleri eserinde naklettikten sonra ne bir uyarıda bulunmuştur ne de bir açıklama yapmıştır. Böyle haberlere yer vermesinden dolayı da birçok âlim tarafından eleştirilmiş ve bu yüzden eserinin güvenilirliğini zedelemiştir.

3.2.5. Siyer Konularında Sözü Gereğinden Fazla Uzatması

Müfessirimizin daha önceki bölümde özetlemeyi kendisine ilke edindiğini söyleyerek onu olumlu yönden eleştirmiştik. Ancak siyer konusunda bu ilkeyi göz ardı ettiğini ve sözü gereğinden fazla uzattığını tespit ettik. Her zamanki tavrının aksine

³⁷⁹ Sa’lebî, IV, 304-305; Taberî, IX, 121-122.

rivâyetleri nakledeken uzun uzadıya sunmuştur. Vereceğimiz örneklerle onun bu konudaki tutumunu ortaya koymaya çalışacağız.

Örnek 1:

“Doğrusu insanların İbrâhim’e en yakın olanı, ona tâbi olanlar, şu Peygamber (Hz. Muhammed) ve iman edenlerdir. Allah da müminlerin dostudur.”
(Âl-i İmrân: 3/68)

Muhammed b. Mervan, Kelbî, Ebu Salih ve İbn Abbâs yoluyla ve Abdurrahman b. Avf, Resûlullah (s.a.v.)’in ashabından rivâyet ettiler. Yunus b. Bekir, Muhammed b. İshak Refaa da bunu zikretti. Böylece onların bir kısmının hadisi, diğer bir kısmının rivâyetine girmiştir. Bunlar dediler ki: Resûlullah (s.a.v.) Medine’ye hicret edip, Bedr de olanlar olduğu zaman, Kureyş’e mensup olanlar Daru’n-Nedve’de toplandı ve dediler ki: “Bedir’de öldürülenlere bedel olarak Necâşî’nin yanında bulunan Muhammed’in ashabında bizim için kısas hakkı vardır. Şimdi büyük miktarda mal biriktirip onu Necâşî’ye hediye verin. Belki kavminizden yanında bulunanları size geri verir. Bu iş için içinizden isabetli görüş sahibi iki kişi seçilsin.” Bunun üzerine Umare b. Ebî Muayt ve Amr b. As’ı seçip hediyelerle ve yiyeceklerle Necâşî’ye yolladılar. Onun huzuruna çıktıklarına ona secde edip selam verdiler ve şöyle söylediler ki: “Kavmimiz senin iyiliğini ve hayrını ister, işlerini takdirle karşılarlar. Sana gelen Muhammed’in ashabına karşı seni uyarmak ve onlardan sakındırmak için bizi sana gönderdiler. Onlar, aşırı yalancı birinin kavmidir. Bu kişi Allah’ın Peygamberi olduğunu iddia edip aramızdan çıktı. Buna beyinsizlerden başka kimse uymadı. Biz onlara her taraftan ambargo uyguladık. Yanlarına giren çıkanın olmadığı bir bölgede yaşamaya zorladık. Açlık ve susuzluk onları helak edip durumları iyice zorlaştırmca, senin dinini, mülkünü ve tebeanı bozmak için amcazadesini sana gönderdi. Onlardan sakın ve haklarından gelmemiz için onları bize geri ver. Bu dediklerimizin delili de senin yanına girince sana secde etmezler ve insanların seni selamladıkları selamla seni selamlamazlar. Bunları, senin dininden ve yolundan yüz çevirmek için yapıyorlar. Bunun üzerine Necâşî onları çağırdı. Hazır bulduklarında Cafer Necâşî’ye hitaben: “Allah’ın hizbi huzuruna çıkmaya izin isterler.” diye kapıda bağırdı. Necâşî de: “Şu seslenene emredin de sözünü tekrar söylesin.” dedi. Cafer de öyle yaptı. Necâşî: “Peki öyleyse Allah’ın emanında ve zimmetinde içeri girsinler.” dedi. Amr b. As Necâşî’ye bakarak: “Allah’ın hizbi diye

nasıl bir yabancı dil kullandıklarını işitmiyor musun?” dedi. Necâşî ise bu hususta onlara karşılık vermedi. Sonra Ashab, Necâşî'nin huzuruna çıktı ve ona saygı göstererek eğilmediler. Bunu fırsat bilen Amr: “Görmüyor musun, senin önünde eğilmeye kibrediyorlar?” Bunun üzerine Necâşî, Cafer ve arkadaşlarına: “Bana secde etmenizden ve uzaklardan gelenlerin beni selamladıkları selamla beni selamlamanızdan sizi meneden nedir? dedi. Dediler ki: “Biz seni yaratıp hükümdar kılan, Allah'a secde ederiz. Bu selam ancak bizim selamımızdı. Biz putlara tapardık, Allah, içimizde bize doğru sözlü Peygamber gönderdi. Bize, Allah'ın hoşlandığı selamı emretti ki o da Cennet ehlinin sözü olan Selam'dır. Necâşî bildi ki bu Hak Peygamberdir ve Tevrât'la, İncil'de zikrolunan Nebî'dir. “Allah'ın hizbi senden izin isterler” diye seslenen hanginizdi? dedi. Cafer: “Bendim.” dedi. Necâşî: “Öyleyse konuş.” dedi. Cafer: “Sen yeryüzü ahalisinin krallarından bir kralısın ve Ehli Kitap'tansın. Senin yanında fazla söz ve zulüm uygun olmaz. Arkadaşlarım adına ben cevap vermek istiyorum. Bu iki adama emret, biri konuşsun, diğeri sussun, sen de konuşmamızı dinlersin.” dedi. Amr Cafer'e: “Konuş.” dedi. Cafer, Necâşî'ye: “Bu adama sor. Bizler köleler miyiz yoksa hür insanlar mıyız? Eğer biz sahiplerinden kaçmış köleler isek bizi onlara geri verirsin.” dedi. Necâşî, Amr'a: “Bunlar köle mi, hür insanlar mı?” diye sordu. Amr: “Hayır, onlar köle değil, şerefli hür insanlardır.” dedi. Necâşî: “Kölelikten kurtuldular?” dedi. Cafer dedi ki: “Onlara sor; biz haksız yere insanların kanlarını akıttık da üzerimize kisas mı gerekiyor?” Amr: “Hayır, bir damla bile akıtmadılar.” dedi. Cafer: “Sor onlara; biz haksız yere insanların mallarını aldık da geri ödememiz mi gerekiyor?” dedi. Necâşî: “Ey Amr, eğer insanlardan kantar kantar mal almışlarsa ben ödeyeceğim.” dedi. Amr: “Hayır, bir kırat bile haksız yere mal almamışlardır.” dedi. Bunun üzerine Necâşî Amr'a dönerek: “O halde bunlardan ne istiyorsunuz?” diye sordu. Amr: “Biz onlarla aynı din üzere, babalarımızın dini üzere idik. Ama bunlar o dini bıraktı ve bir başka dine tabi oldular, biz kendi dinimizde kalıp ona sarıldık. Onların kavmi, onları kendilerine geri götürmek üzere bize teslim etmeniz için bizi gönderdiler.” dedi. Necâşî: “Bana doğruyu söyleyin; sizin daha önce mensubu olduğunuz din nedir, tabi olduğunuz bu yeni din nedir?” diye sordu. Cafer: “Daha önceleri mensubu olduğumuz din şeytanın dini ve emri idi. Biz Allah'ı inkâr eder taşlara tapardık. Kendisine döndüğümüz din ise Allah'ın dini İslam. Onu bize Allah'ın elçisi getirdi. Bir de Meryem oğlu İsa'nın kitabı gibi, ona da uygun bir kitab getirdi.” deyince Necâşî: “Ey Cafer, şimdi biraz dur, büyük bir şey

konuştun.” deyip çanı çaldı, bütün rahip ve papazların yanında toplanmalarını emretti. Papazlar ve rahipler yanında toplanınca: “İncil’i İsa’ya indiren Allah adına söyleyin, İsa ile kıyamet arasında gönderilecek bir peygamber var mı?” Onlar dedi ki: “Allah için İsa bize böyle bir peygamberi müjdeledi ve: “Kim ona iman ederse bana iman etmiştir, kim onu inkâr ederse beni inkâr etmiş olur.” dedi.” Necâşî Cafer’e döndü ve: “Bu adam size ne diyor, neyi emrediyor, neyi yasaklıyor?” diye sordu. Cafer: “Bize, Allah’ın kitabını okuyor, marufu emrediyor, münkeri nehyediyor, komşulara iyilik yapmayı, akrabayı ziyaret etmeyi ve yetime iyi davranmamızı emrediyor. Ayrıca bize, hiçbir ortağı olmayarak tek başına Allah’a ibadet etmemizi emrediyor.” dedi. Bunun üzerine Necâşî: “Onun size okumuş olduğu şeylerden bize birazcık oku.” dedi. Cafer de onlara Ankebût ve Rûm Sûrelerini okudu. Bundan dolayı Necâşî ve ashabının gözleri yaşardı ve: “Ey Cafer, bu güzel sözlerden bize biraz daha oku.” dediler. Cafer onlara Kehf sûresini okudu. Bu sefer de Amr, Necâşî’yi kızdırmak istedi ve: “Onlar İsa ve annesine sövüyorlar.” dedi. Necâşî de: “İsa ve annesi hakkında ne diyorlar?” diye sordu. Cafer de onlara Meryem sûresini okudu. Sûrede İsa ve Meryem hakkındaki âyetler gelince Necâşî: “Vallahi bunlarla Mesih’in söyledikleri arasında zerre kadar fark yok, Mesih sizin söylediklerinizden fazla bir şey söylememiştir.” dedi. Sonra Cafer ve ashabına dönüp: “Gidiniz; artık sizler benim memleketimde emniyet içerisindesiniz. Size kim sebbeder veya eziyet verirse ona ödettirilir.” dedi. Sonra devam etti konuşmasına: “Sevinin, korkmayın, bugün İbrahim’in hizbi benim korumam altındadır.” dedi. Amr Necâşî’ye: “İbrahim’in hizbi kim oluyor?” dedi. “Bu topluluk ve yanından geldikleri arkadaşları ve onlara tabi olanlardır.” dedi. Müşrikler bunu inkâr ederek kendilerinin İbrahim’in dini üzere olduğunu iddia ettiler. Necâşî, Amr ve arkadaşının getirmiş oldukları malları kendilerine geri verdirdi ve: “Sizin bana hediye ettiğiniz şey ancak bir rüşvettir, onu alın. Zira Allah, bana mülk verip beni melik yaptı da benden hiçbir rüşvet almadı.” dedi. Cafer der ki: “Biz en hayırlı bir diyarda ve komşuların en kerîmi olan bir zatın emanında olduğumuz halde geri döndük. Allahu Teâlâ o gün, onların İbrahim hakkındaki çekişmelerine dair Resûlüne Medine’de bu âyeti kerîmeyi indirdi.³⁸⁰

Örnek 2:

“Sana haram ayı, onda savaşmayı soruyorlar...” (Bakara: 2/217)

³⁸⁰ Sa‘lebî, III, 88-89-90.

Müfessirler der ki: “Resûlullah (s.a.v.) Bedir savaşından iki ay evvel Cemaziye’l-Ahir ayında, Medine’ye gelişinin on yedinci ayı başlarında, amcazadesi olan Abdullah b. Cahş’ı, muhacirlerden, sekiz kişilik bir grupla Sa’d b. Vakkas ez-Zühri, Ukkâşe b. Muhsan el-Esedî, Utbe b. Gazvan es- Sülemî, Ebû Huzeyfe b. Utbe b. Rabia, Süheyl b. Beyda, Amir b. Rabia, Vakıt b. Abdillâh, Halid b. Bükeyr’le beraber seriyyeye gönderdi. Komutanları Abdullah b. Cahş için bir mektup yazdı ve buyurdu ki: “Allah’ın ismi üzere yürü, iki günlük yürüyene kadar mektuba bakma, iki konaklık mesafe kattettiğin zaman yazıyı aç ve onu arkadaşlarına oku. Sonra sana emrettiğim şey için yürü git. Bu yolculuk için yanında bulunan ashabından hiç kimseyi sakın zorlama.” Abdullah iki gün yürüdükten sonra dinlendiği bir sırada mektubu açtı, içinde şunlar yazıyordu: “Bismillahirrahmanirrahim. Ashabından sana tabi olanlarla beraber Allah’ın bereketi üzerine yürü. Batn-ı Nahle’ye geldiğinde orada in ve Kureyş kervanını gözetle. Belki bize o kervandan haber getirirsin.” Abdullah b. Cahş mektuba bakınca: “İşittim, itaat ettim.” dedi ve sonra arkadaşlarına bunu söyleyip dedi ki: “Resûlullah (s.a.v.) içinizden herhangi bir kişiyi zorlamamdan beni menetti. Şimdi sizden kim şehidlik mertebesine ulaşmak isterse benimle gelsin, kim de bundan hoşlanmazsa geri dönsün. Bana gelince; ben, Resûlullah’ın emrini yerine getirmeye gideceğim.” dedi. Arkadaşlarından hiçbiri geri kalmadı ve hep birlikte Hicaz yoluna girdiler. Fur’un üstünde madene vardıklarında Sad b. Ebi Vakkas ve Utbe b. Gazvan nöbetleşe bindikleri develerini kaybettiler. Bunlar develerini aramak için ordudan ayrılıp geriye kalmaları hususunda izin istediler. Abdullah da onlara izin verdi. Abdullah diğer arkadaşlarıyla yoluna devam etti. Mekke ve Taif arasında bulunan Batn-ı Nahle’ye gelince Taif ticaretinden dönen kuru üzüm, azık ve sermaye yüklü Kureyş kervanı gördüler. Bu kervanda Amr b. Hadramî, Hakem b. Keysan, Osman b. Abdullah b. Muğire, Nevfel b. Abdullah el-Mahzumi bulunmaktaydı. Bu kişiler Resûlullah (s.a.v.)’ın ashabını görünce korkuya kapıldılar. Abdullah b. Cahş: “Kavim gerçekten sizden korktular. Şimdi içinizden birisinin başını tıraş edin de onların önüne geçin. Onu tıraşlı görünce emin olurlar ve: “Bunlar, umre yapmış bir kavim derler.” dedi. Böylece Ukkâşe’nin başını tıraş ettiler. Sonra Ukkâşe Kureyşlilere yaklaşıp gözüktü. Onlar da: “Haydi geçmiş olsun. Bunlar umreden dönen bir kavimmiş.” dediler. Böylece onlara zarar gelmeyeceğine dair emin kıldılar. Bu olay Cumade’l-Ahir ayının son gününde olmuştu. Bu ayın Cuma da veya Recep olduğu görüşündeydiler. Kavim bu kişiler

hakkında danışıp dediler ki: “Eğer onları bu gece bırakırsanız elbette Harem’e dahil olacaklar ve mutlaka sizden imtina edeceklerdir.” Nihâyet bu topluluğun başına üşüşme konusunda görüş birliğine vardılar. Temim Kabilesinden olan Vakıt b. Abdullah, Amr b. Hadrami’yi bir okla vurup öldürdü. Böylece bu kişi müşriklerden öldürülen ilk kişi oldu. Hakem ve Osman da esir alındılar. Bunlarda İslam’da alınan ilk esirlerdir. Nevfel ise Müslümanların elinden kaçarak kurtuldu. Müminler kervanı ve iki esir ile Medine’ye gelerek Resûlullah (s.a.v.)’in huzuruna geldiler. Bunun üzerine Kureyş dedi ki: “Muhammed korkan kişinin kendisinde emin olduğu ve insanların maişetleri için çabaladıkları bir ayı, Harem ayını helal saydı da o ayda ashabına kan döktürdü. Kendisiyle geçinilen dünyalık malları insanların ellerinden aldı.” Mekkeliler bu propaganda ile Mekke’de bulunan müslümanları ayıpladılar ve dediler ki: “Ey atalarının dininden dönen insanlar topluluğu, siz Harem ayı helal saydınız da o ayda savaş yaptınız.” Abdullah b. Cahş ve arkadaşlarına: “Ben size Harem ayda savaşmayı emretmedim.” buyurdu ve kervanla iki esiri yanında alıkoydu. Bu ganimetten bir şey almaktan da kaçındı. Bu durum seriyyeye katılanlara ağır geldi ve günah işlediklerine kanaat getirerek helak olduklarını zannettiler. Böylece bu işi yaptıklarına pişman oldular. Dediler ki: “Ey Resûlullah biz İbn Hadrami’yi öldürdükten sonra akşamladığımızda Recep ayının hilaline baktık. Fakat bilemiyoruz ki onu Recep’te mi yoksa Cuma da mı öldürdük.” Bu hususta insanlar çok konuşmaya başladı ve bunun üzerine Allahu Teâlâ bu âyeti indirdi. Ayetin inmesi üzerine Resûlullah (s.a.v.) kervana el koydu ve bu ganimetten payını ayırdı. Geriye kalan ganimeti de seriyye ashabına taksim etti. İslam da ilk ganimette budur. Mekkeliler iki esirlerinin fidyesini verip serbest bırakmaları hususunda elçi gönderdiler. Resûlullah (s.a.v.) de: “Hayır, Sad ve Utbe gelinceye kadar onları tutukluyoruz. Eğer onlar gelmezlerse bunları bedel olarak öldüreceğiz.” diye buyurdu. Nihâyet Sad ve Utbe develerini aramaktan geri gelince bu iki esiri fidye karşılığı salıverdi. Hakem b. Keysan’a gelince, o müslüman olup Resûlullah (s.a.v.) ile Medine’de kaldı. Bir-i Maune Vâkiası günü şehid edildi. Osman b. Abdullah da Mekke’ye dönmüş ve orada kafir olarak ölmüştür. Nevfel’e gelince o da Ahzab günü Hendek savaşında müslümanlara hücum etmek için hendeği geçmeye çalışırken atıyla beraber hendeğe düşüp helak olmuştur. Müşrikler para karşılığı onun

ölüsünü istediler. Resûlullah (s.a.v.) de: “Alın onu. O leşlerin en pisi diyetlerin de en pisidir.” buyurdu. Bu âyetin iniş sebebi bu hadisedir.³⁸¹

Yukarıdaki örneklere bakılarak Sa‘lebî’nin eserinde siyer ve meğazi konularında rivâyetleri naklederken uzun uzadıya anlattığına şahit olmaktadır. Ne var ki, o eserinde hiçbir rivâyette sözü bu kadar uzatmazken bu konuda sözü gereğinden fazla uzatmaktadır. Bize göre, bu konudaki ayrıntıların yerini tarih kitaplarının sayfaları olduğunu düşünüyoruz. Nüzûl sebebi olarak rivâyetleri sunarken olayın özüne değinerek nakletmeliydi. Rivâyetleri bu şekilde naklederek okuyucu okuduğundan uzaklaştırarak tarih sahnesinin içerisine sokmaktadır.

³⁸¹ Sa‘lebî, II, 138-139-140; Taberî, II, 347-348-349.

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerîm, nüzûlünden bugüne dek, onu doğru anlama ve yorumlama çabaları, başta ilk müfessir Hz. Muhammed (s.a.v.) olmak üzere sahabe ve sonraki âlimler tarafından değişik metodlarla farklı bakış açılarıyla tefsir edilmiştir.

Kur'ân'ın doğru bir şekilde tefsir edilmesi noktasında, diğer Kur'ân İlimleri gibi esbâb-ı nüzûl ilminin de son derece önemli olduğu pek çok âlim tarafından vurgulanmıştır. Esbâb-ı nüzûl, nüzûl ortamı hakkında bilgi verdiği için Kur'ân'ın anlaşılmasında vazgeçilmez bir ilim durumuna gelmiştir.

Hicri V. asrın âlimlerinden olan Ebû İshâk es-Sa'lebî 'nin "el-Keşf ve'l-Beyân" adlı eserinde yer verdiği sebep-i nüzûl rivâyetlerini inceleyerek esbab-ı nüzûlün bilinmesi ile Kur'ân'daki hükümlerin hikmetinin açıklığa kavuşmuş olduğunu gördük. Ayrıca nüzûl sebeplerini bilmenin âyetlerin zahirinden anlaşılması ihtimali bulunan yanlışlıklarının giderilmesinde yardımcı olduğunu da fark ettik.

Diğer tataftan yaptığımız çalışmamızda Sa'lebî 'nin El-Keşf ve'l-Beyân adlı eserinin h. ilk dört asrın tefsir literatürünü ve tefsir faaliyetlerini tanıtmaya bakımından önemli bir eser olduğunu gördük. Eser bu sebeple kendisinden sonraki müfessirlerin müracaat kaynağı olmuştur. Aynı zamanda rivâyet metodunu esas alarak yazdığı eserinde fıkıh, nahiv, sarf gibi konuları işleyerek dirâyet metodunu da uygulamıştır. Bir başka husus ise Sa'lebî'nin el-Keşf ve'l-Beyân eseri hocası Sülemi'nin etkisiyle tasavvufî yorumlara yer vermesinden ötürü de işarî tefsirler arasında sayılmıştır.

Sa'lebî, Kur'ân-ı Kerîm'i tefsir ederken Kur'ân'ı Kur'ân'la, hadislerle, sahabe, tâbiûn ve onları izleyen müçtehit imamların görüşleriyle tefsir etmiştir. Böylece âyetlerin açıklanmasında sebep-i nüzûl rivâyetlerinden de fazlasıyla yararlanmışır.

Müfessir, sebep-i nüzûl rivâyetlerini genel olarak ya âyetin tefsirine başlamadan önce ya da başladıktan sonra vermektedir. Her müfessir gibi Sa'lebî de eserini oluştururken kendine özgü bir metod takip etmiştir. Sa'lebî, bazen bir âyet, bazen âyetin bir bölümü için, bazen de birden fazla âyet için sebep-i nüzûl rivâyeti nakletmiştir. Ancak o her âyet için sebep-i nüzûl rivâyeti bulma yoluna gitmemiştir.

Müfessirimiz genellikle sebep-i nüzûl rivâyetlerini naklederken tek bir rivâyet sunmak yerine birden fazla rivâyetten istifade etmiştir. Bu rivâyetleri okucuya sunarken

peş peşe sıralayarak nakletmiştir ve genellikle rivâyetler üzerinde tercih ve görüşünü belirtmeden sunmuştur. Bu durum sebab-i nüzûl rivâyetlerinin tesbit ve tasnifini zorlaştırmıştır. Aynı zamanda kafa karışıklığına sebep olarak kararı okuyucuya bırakmıştır. Müfessirimiz, sebebi nüzûl rivâyetlerini naklederken çoğu zaman da özetleme yoluna gitmiştir. Bunu eserinde çok çeşitli şekillerde uygulamıştır:

- Farklı yollarla gelen aynı ya da benzer rivâyetlerin ilk râvilerini birleştirme yolunu seçmiştir. Müfessirimiz rivâyetleri bu şekilde sunmakla hem tekrardan kaçınmakta hem de rivâyet etrafındaki ittifaka dikkat çekerek ortak bir kaynağa da dikkat çekmektedir.

- Müfessirimiz kimi zaman da sebab-i nüzûl rivâyetlerinin içeriğini kısaltarak özetleme yolunu seçmiştir. Genellikle o bu yöntemi daha önce genişçe yer verdiği bir rivâyete atıfta bulunmak istediğinde veya daha sonra ele alacağı bir rivâyete işaret etmek istediğinde uygulamıştır. Kimi zaman da sebab-i nüzûl rivâyetlerini naklederken ne râvi ne de kaynak ismi belirtmeksizin isnad zincirini hazfederek özetleme yoluna gitmiştir. Müfessirimiz, bizzat olayı yaşamış gibi ya da olaya şahit olmuşçasına rivâyetleri nakletmiştir.

Sa‘lebî, sebab-i nüzûl rivâyetlerini naklederken âyetlerin kim ya da kimler hakkında nâzil olduğuna, nüzûl ortamına ve nüzûl zamanına da dikkat çekmiştir. Âyetlerin sebab-i nüzûl rivâyetlerini naklederken şâyet âyetlerin Kur’ân ilimlerinden nasih-mensuhla ilişkisi varsa bu konuya da dikkat çekmiştir. Ayrıca müfessirimiz naklettiği rivâyetlerde fikhî ve itikadî konulara da vurgu yapmıştır.

Sa‘lebî, sebab-i nüzûl rivâyetlerini aktarırken hem rivâyet başında hem rivâyet sonunda çok çeşitli tabirler kullanmıştır. Rivâyetin önünde ve sonunda zikredilen tabirler arasında lafzî yönden bir benzerlik olsa da burada önemli olan yapılan vurgudur. Rivâyetin başında kullandığı tabirler; “Bu âyet şu olay hakkında nâzil oldu”, “Bu âyet şöyle şöyle demelerinden dolayı indi”, “Bu âyetin nüzûlünde ihtilaf edildi” vb. Rivâyetin sonunda kullandığı tabirler ise; “Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti indirdi”, “İşte bu âyet indi”, “demesi üzerine Allah Teâlâ bu âyeti indirdi” gibidir.

Sa‘lebî’nin eserini okuyan birisi eserin mukaddimesini dikkate almadığında eserinde geçen rivâyetlerin büyük çoğunluğunun senedsiz ve kaynaksız nakledilmiş olduğu düşüncesine kapılabilir. Halbuki müfessirimiz eserinin mukaddimesinde

nakletmiş olduğu sebab-i nüzûl rivâyetlerinin kaynaklarını ve sened zincirlerini vermiştir. Bu sebeple metin içerisinde tekrara düşmemek için sened zincirlerini vermemiştir. O “İbn Abbâs der ki, Mücâhid der ki” gibi ilk râviyi belirttiğinde aslında kaynağını da belirtmiş olmaktadır.

Müfessirimiz metin içerisinde sebab-i nüzûl rivâyetlerini naklederken genellikle ilk râviyi vermekle yetinmiştir. Kimi zaman sened zincirini kısaltarak nakletmiştir. Kimi zaman da sened zinciri ve kaynak ismi belirtmeden “Denildi ki, Rivâyet edildi ki, Bazıları dedi ki, Müfessirler dedi ki” meçhul kalıplarla rivâyeti nakletmiştir. Bazen de olayı kendisi görmüş ve yaşamış gibi bir üslup kullanmıştır.

Sa‘lebî’nin senedsiz ve kaynaksız olarak naklettiği rivâyetlerin sayısı azımsanmayacak orandadır. Bu sebeple naklettiği rivâyetin kaynağına ulaşmamızı engellemiş ve rivâyetin sıhhati üzerinde değerlendirme yapmamıza imkân tanımamıştır.

Araştırmamız neticesinde söyleyebiliriz ki Sa‘lebî’nin eserinde sebab-i nüzûl rivâyetlerini naklederken uydurma ve israili haberlere yer vermesi, nüzûl tarihi ile örtüşmeyen nüzûl öncesi haberlere yer vermesi, siyer ve meğazi konularında sözü gereğinden fazla uzatması, kimi yerlerde sened vermeyip isnad zincirlerini hafzetmesi, rivâyetler üzerinde yeterince tercih ve görüşünü bildirmemesi dikkatimizi çeken olumsuz yönlerden olmuştur.

Bununla birlikte rivâyetleri eserine alırken birçok kaynaktan istifade etmiş olması, kendine özgü özetleme metodunu kullanması, âyetlerin manasını tespit etmede sebab-i nüzûl rivâyetinden faydalanması dikkatimizi çeken olumlu yönlerden olmuştur.

Sa‘lebî’nin el-Keşf ve’l-Beyân adlı eseri bütün bu yönleri ile sebab-i nüzûl konusunda kaynaklık değerini koruyan bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Kur’ân’ı daha iyi anlamak isteyen biri hangi tarihi dönemde olursa olsun, âyetlerin inmesine sebep olan olay ve hadiseleri elde edeceği bilgilerle âyetlerin anlamlarını ilahi maksada uygun şekilde her çağda yorumlayabilecektir ve böylelikle Kur’ân’ın evrenselliğine şahit olacaktır.

KAYNAKÇA

- Ateş, Süleyman, *İşari Tefsir Okulu*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1974.
- Aydemir, Abdullah, *Tefsirde İsrailiyyat*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1979.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük İslam İlmihali*, (Sadeleştiren: Hüsameddin Vanlıoğlu, Fatih Kalender, Abdullah Hiçdönmez, Emin Ali Yüksel), Yasin Yayınları, İstanbul 2014.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi II (Tabakatü'l-Müfessirin)*, Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, Ankara 1960.
- Birişik, Abdulhamit, "İsrailiyyat", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, XXIII, 199-202.
- Brockelmann, Carl, *Geschichte Der Arabischen Litteretur*, Leiden E. J. Brill 1943.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed İbn İsmâîl, *Sahîh-i Buhârî*, Mektebetü'l-İslâmiyye, Türkiye / İstanbul 1979.
- Cerrahoğlu, İsmail, "Garânîk", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1996, XIII, 361-366.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi Cilt II*, Fecr Yayınları, Ankara 1996.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü (İlmu Usuli't-Tefsir)*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1971.
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma, İstanbul 2000.
- Çelebi, İlyas, "İlk Kelam Tartışmaları ve İnanç Grupları", Şaban Ali Düzgün (Ed.), *Kelam El Kitabı* (3. Baskı), Grafiker Yayınları, Ankara 2013.
- Çetin, Osman, "Horasan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, XVIII, 234-241.
- Davudoğlu, Ahmed, *Sahîh-i Müslim Tercemesi ve Şerhi*, (2. Baskı), Sönmez Neşriyat A. Ş. Yayınları, İstanbul 1977.
- Demir, Recep, "Kur'ân Tefsirinde Tarihselci Yöntem", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 1(1), Mart 2012, 33-105.

- Demirci, Muhsin, “Esbâb-ı Nüzûl”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, XI, 360-362.
- Demirci, Muhsin, *Tefsir Usulü ve Tarihi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2001.
- Dumlu, Ömer, *Kur’ân Tefsîrinde Yöntem*, Anadolu Yayınları, İzmir 1998.
- Efendioğlu, Mehmet, “Sahîh”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2008, XXXV, 523-525.
- Elmalı, Abdurrahman, *Fahreddin er-Razi’de Esbâb-ı Nüzûl Değerlendirmesi*, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, Şanlıurfa 1998.
- Eroğlu Ali, *Kur’ân Tarihi ve Kur’ân İlimleri*, Eser Ofset Yayınları, Erzurum 2013.
- Görgülü, Faruk, *Sa’lebî Tefsîrinden Nur Sûresi’nin Tahkik ve Tahlili*, (Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1995.
- Halebi, İbrahim, *Mevkufat Mülteka Tercümesi*, (Şerheden: Mehmed Mevkufati, Sadeleştiren: Ahmet Davudoğlu), Sağlam Yayınevi, Cilt: 2, İstanbul 2016.
- İbn Hallikân, Ebû’l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr, *Vefeyâtü’l-A’yân ve Enbâ’ü Ebnâ’i’z-Zamân*, tahk: Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Mektebetü’n-Nahda, Kahire 1367/1948.
- Kâfiyecî, Ebû Abdullah Muhammed b. Süleymân, *Kitâbü’t-Taysîr fî Kavâidi İlmi’t-Tefsîr*, Tahk: İsmail Cerrahoğlu, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1974.
- Kahraman, Ferruh, “Hz. Peygamber Tefsîrinin Kur’ân İlimlerindeki Yeri”, *Diyanet İlmi Dergi*, 49(1), Ocak-Şubat-Mart 2013.
- Karadavi, Yusuf, *Kur’ân’ı Anlamada Yöntem*, (Çeviren: Mehmet Nurullah Aktaş), Nida Yayıncılık, İstanbul 2015.
- Kattân, Mennâ Halil, *Mebâhis fî Ulûmi’l-Kur’ân*, ed-Darü’s-Suudiyye, Riyad, 1378/1958.
- Kılavuz, A. Saim, *İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, Ensar Neşriyat, (18. Baskı), İstanbul 2012.

- Koç, Mehmet Akif, *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi*, Kitabiyat, Ankara 2005.
- Koçyiğit, Talat, *Hadis İstılahları*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1980.
- Konur, Himmet, “Horasan’ın İslam ve Tasavvuf Tarihine Katkısı (H. I-V Asırlar)”, *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21, 2005, 3-27.
- Köktaş, Yavuz, *es-Sa’lebî ’nin el-Keşf Ve’l-Beyân İsimli Tefsîrinde el-Hacc Sûresinin Tahlil ve Tahkiki*, (Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1996.
- Kurt, Hasan, “Tâhiriler”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, XXXIX, 403-404.
- Küçük, Raşit, “İsnad”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, XXIII, 154-159.
- Merçil, Erdoğan, “Saffârîler”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2008, XXXV, 464-465.
- Mertoğlu, Mehmet Suat, “Sa’lebî ”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2009, XXXVI, 28-29.
- Özafşar, Mehmet Emin, Demir, Mahmud, “Zayıf”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2013, XLIV, 157-160.
- Özgüdenli, Osman Gazi, “Nişâbur”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, XXXIII, 149-151.
- Piyadeoğlu, Cihan, *Büyük Selçuklular Döneminde Horasan*, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008.
- Sa’lebî, Ebû İshâk Ahmed bin Muhammed b. İbrâhîm, *el-Keşf ve’l-Beyân an Tefsiri’l-Kurân*, tahk: Muhammed b. Âşûr, Daru İhyai’t-Turâs el-Arabî, Beyrut 2002.
- Sâbûnî, Muhammed Ali, *et-Tıbyân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut 1424/2004.
- Sâlih, Subhi, *Mebâhis fî Ulûmi’l-Kur’ân*, Darü’l-İlm li’l-Melayin, Beyrut 1977.
- Samur, Sebahattin, “İslam Coğrafyacılarına Göre Horasan; Yeri ve X. Yüzyıldaki Durumu”, *Bilimname*, IX, 2005/3, 89-104.

- Sabbâğ, Muhammed b. Lütfi, *Tefsir Usulü Araştırmaları*, (Çeviren: Ömer Dumlu), Anadolu Yayınları, İzmir 1999.
- Sabbâğ, Muhammed b. Lütfi, *Lemahât fî Ulûmi'l-Kur'ân*, el-Mektebü'l-İslamî, Beyrut 1410.
- Serinsu, Ahmet Nedim, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûlün Rolü*, Şule Yayınları, İstanbul 1994.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, el-Memleketü'l-Arabiyyetü's-Suûdiyye.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *et-Tahbîr fî İlmi't-Tefsîr*, Tahk: Fethi Abdulkadir Ferid, Daru'l-Menar, Kahire 1986.
- Şahin, Haşim, Arifoğlu, Yunus, "Selçuklu Öncesi Dönemdeki Horasan: Coğrafi Konum, İktisadi Yapı ve Şehirler", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 3, 2013, 361-387.
- Şimşek, M. Sait, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Kitap Dünyası Yayınları, (11. Baskı), Konya 2013.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, Mustafa el-Bâbi el-Hualebi, Mısır 1954.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *es-Süneni't-Tirmizi*, Thesaurus Islamicus Foundation, Germany 2000.
- Tümer, Günay, "Araisü'l-Mecalis", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, III, 265-266.
- Uslu, Recep, *Hicri I-II Yüzyıllarda Horasan Tarihi*, (Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1997.
- Usta, Aydın, "Sâmânîler", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2009, XXXVI, 64-68.
- Ülgen, Emrullah, *Ebu İshak es-Sa'lebî ve el-Keşf ve'l-Beyân Adlı Tefsîrindeki Metodu*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2006.
- Vâhidî, İmam Ebu'l-Hasen Ali bin Ahmed, *Esbâbü Nüzûli'l-Kur'ân*, Tahkik: Kemal Besyûnî Zeğlûl, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1991.

- Yaşar, Yahya, “Ahzap Süresi 59. Âyetin Sebebi Nüzûl Rivâyeti Üzerinden Tarihselliği Meselesinin Analitik Tahlili (Kur’ân Yolu Tefsîri Özelinde)”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24 (2014), 89-127.
- Yıldırım, Suat, *Kur’ân-ı Kerîm ve Kur’ân İlimlerine Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1983.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsiru ve'l-Müfessirun*, Darü'l-Kütübi'l-Hadise, Kahire 1396/1976.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin, *el-İsrâiliyyât fi't-Tefsir ve'l-Hadîs*, Daru't-Tevfik, Kahire 1406.
- Zerkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhîlu'l İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Darü'l-Hadis, Kahire 1422/2001.
- Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Tahk: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Mısır 1367/1957.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Rukiye Çabuk
Doğum Yeri ve Tarihi	Erzurum, 15/02/1989
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bildiği Yabancı Diller	
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-posta Adresi	caburk@hotmail.com
Tarih	2019